

Ei tjenestejente, to prester og ett spøkelse

**En undersøkelse av trosforestillinger, rettspraksis og
resepsjonshistorie i Nille-saken fra Steigen 1687–88**

HIS-3900

Ingebjørg Aamlid Dalen

*Mastergradsoppgave i historie
Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning
Universitetet i Tromsø
Våren 2011*

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Innledning

1.1 Introduksjon til tema	7
1.2 Problemstillinger	8
1.3 Kilder og kildekritikk.....	9
1.4 Metode	14
1.5 Tidligere behandling av Nille-saken.....	16
1.6 Annen litteratur.....	17

Kapittel 2: Fra bygderykter til henrettelse - hendelsesforløpet i Nille-saken

2.1 Innledning	21
2.2 Steigen.....	21
2.3 Hendelsesforløpet	23

Kapittel 3: En resepsjonshistorisk gjennomgang

3.1 Innledning	43
3.2 Behandlinger av saken i ettertid	43
3.3 Nille-saken som minnekultur	55
3.4 Konklusjon	57

Kapittel 4: Drøfting av ulike elementer ved Nille-saken

4.1 Innledning	59
4.2 Kan Nille-saken oppfattes og behandles som en trolldomsprosess?	59
4.3 Sammenfaller bildet av spøkelset med datidens spøkelseskonstruksjoner?	64
4.4 Ville Nille Jensdatter blitt henrettet på bakgrunn av gjenferdets forklaring dersom det ikke hadde foreligget en tilståelse?	67
4.5 Var Nille-saken et justismord?	72
4.6 Førte Nille-saken til en lovendring innenfor det dansk-norske regimet?	79
4.7 Var Nille-saken enestående i sin samtid?	82

Kapittel 5: Sammenfatning og avslutning

Saken og dens forløp	85
Opprydding	87
Refleksjoner	92

Kilder og litteratur

Utrykte kilder:	95
Trykte kilder:.....	96
Auditive/visuelle kilder:	96
Litteratur:	96
Webografi (alle er sist sjekket 5. mai 2011):	99

Takk til:

I forbindelse med arbeidet med denne oppgaven er det flere mennesker og institusjoner jeg vil takke for deres bidrag.

Aller først vil jeg takke min flotte ektemann Arne. Du har vist enorm støtte og tålmodighet under hele denne prosessen, som har krevd mye tid og arbeid. Ellers vil jeg takke det nye tilskuddet til familien, for at han klarte å holde seg i magen til etter leveringen av oppgaven.

Familie og venner har bidratt med alt fra korrekturlesing til middagslaging. Dere har alle gjort det mulig å gjennomføre denne avhandlingen!

Masterseminarene har betydd mye for fremgangen og resultatet, og jeg vil gjerne takke studenter og ledere som har bidratt. Det ville ikke blitt det samme resultatet uten deres tilbakemeldinger og konstruktive kritikk.

Av institusjoner er det flere som skal takkes. Statsarkivet i Trondheim, Statsarkivet i Tromsø og Arkiv Nordland har alle bidratt med tilgjengeliggjøring av kilder. Det samme gjelder Riksarkivet i Oslo, og en spesiell takk til førstearkivar Tor Weidling for en hjelp utover det som kan forventes. Universitetsbiblioteket i Tromsø fortjener også en stor takk, både når det gjelder bestilling av litteratur og ikke minst i leteprosessen gjennom kataloger og hyller.

Ellers vil jeg takke lokalmiljøet i Steigen for stor hjelp og en varm mottakelse. Bidragene deres har vært mange og nyttige, og har gitt meg en innsikt jeg trolig ikke ville fått ellers.

Sist, men slettes ikke minst, vil jeg takke min fantastiske veileder Rune Blix Hagen. Du har vært en stor støtte gjennom hele prosessen, og har bidratt til både hjelp og inspirasjon. Du har stilt opp i større grad enn man kan forvente, og jeg har satt enorm pris på oppfølgingen underveis.

Forkortelser i fotnotene:

RA: Riksarkivet

SAT: Statsarkivet i Trondheim

SATØ: Statsarkivet i Tromsø

AN: Arkiv Nordland i Bodø

SHA: Stattholderarkivet ved Riksarkivet

ARN 1687: Amtmannsregnskapene Nordland 1687

KA: Kirkehistoriske aktstykker samlet av biskop Gunerius

TBV: Trondhjems biskops vitaprotokoll

Kapittel 1. Innledning

1.1 Introduksjon til tema

Den 16. desember 1687 ble Nille Jensdatter halshugget for fødsel i dølgsmaal i Steigen i Nordland.¹ Tiltalen og straffen for denne typen forbrytelse var ikke uvanlig mot slutten av 1600-tallet. Det som gjorde saken spesiell, var at det ikke fantes fysiske bevis i saken, at dommen var basert på rykter, og at hun ble anklaget for forbrytelsen av et angivelig spøkelse.

Nille Jensdatter ble ansatt som tjenestejente på gården Skålvold tidlig på 1670-tallet. Hun skal så ha blitt gravid med Mads Titing, en gift husmann på gården. Ifølge sterke rykter blant befolkningen og hva som er gjengitt som ytringer fra et spøkelse, skal Nille ha født et guttebarn i 1673, som hun tok livet av og gjemte. Den angivelige barnefaren, Mads Titing, døde ifølge kildene en gang mellom 1673 og 1687 og kunne dermed ikke vitne da saken kom for retten.

I 1684 flyttet det nygifte ekteparet Niels Jenssøn og Synneve Andersdatter til Skålvold, og beholdt Nille som tjenestejente. De oppga tidlig å ha følt ubehag i huset, og utover 1685–86 skal de ha begynt å høre banking, skraping og slag i huset. Ekteparet beskrev dette fenomenet som et spøkelse. På høsten 1687 eskalerte lydene til at det angivelige spøkelset begynte å snakke. Det kommer fram i ulike dokumenter, at spøkelset hørtes ut som et barn som sa det var avlet av Nille Jensdatter og Mads Titing, og at Nille hadde tatt livet av ham etter fødselen. Denne historien kom så øvrigheten for øre.

Den 13. november 1687 mante Arent Hartvigssøn, sognepresten i Steigen prestegjeld, tjenestejenta Nille til å tilstå spedbarnsdrapet fra 1673. Hun nektet først for forbrytelsen, men tre dager senere tilsto hun drapet. Dagen derpå skal presten selv ha snakket med spøkelset og fått bekreftet ekteparets utsagn. Den 24. november 1687 ble Nille Jensdatter dømt skyldig i fosterdrap på et ekstraordinært saking avholdt på gården Holkestad i Steigen.²

Saksbehandlingen hadde sine lokale kritikere i samtiden, særlig i prostens i Salten fogderi, Jens Møinichen. Han skrev et brev til biskopen i Trondheim hvor han kritiserte saksbehandlingen i Nille-saken, og dette brevet er en sentral tekst i min forskning. Utover våren 1688 begynte brev å bli sendt mellom myndighetene og embetsmennene. I ettertid førte

---

¹ Å føde i dølgsmaal innebar at graviditeten og fødselen ble skjult. Dersom barnet ikke var dødfødt, måtte det drepes, før liket gjemmes.

² Saking ble brukt om de faste rettsdagene ved bygdetingene (hjemtingene). ”Leksikon: Saking”. *Norsk historisk leksikon*. <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Saking>

saksbehandlingen i Nille-saken til at de lokale og regionale embetsmennene fikk en alvorlig reprimande fra sentralt hold i det dansk-norske regimet.

1.2 Problemstillinger

En gjennomgang av kildene og ikke minst den publiserte litteraturen skrevet om Nille-saken aktualiserer flere problemstillinger som jeg skal behandle nærmere i denne avhandlingen. Problemstillingene vil primært bli diskutert i kapittel 4, etter en grundig kronologisk gjennomgang av saksforløpet i kapittel 2 og en behandling av trykt litteratur i kapittel 3.

Avismannen Fredrik Bætzmann, historiker Rossel Hope Robbins og lokalhistoriker Kåre Hansen omtaler Nille som heks, eller saken som en troldomsprosess. De representerer kun en brøkdel av hva som er skrevet om saken i ettertid, men tydeliggjør problemstillingen: Kan Nille-saken oppfattes og behandles som en troldomsprosess?

I deler av kildene og litteraturen skrevet om saken i ettertid, er det lagt stor vekt på spøkelset og dets ytringer. Hvordan det beskrives i kildene sammenliknet med samtidens spøkelsestro, er av stor betydning for hvordan saken ble oppfattet i samtiden. Derfor skal jeg drøfte nærmere hvordan spøkelset i Nille-saken sammenfaller med det vi kunne kalle hovedstrømninger knyttet til samtidens spøkelseskonstruksjoner. I denne forbindelse har jeg også funnet en relasjon fra 1690-årene i Troms som beskriver et lignende tilfelle. Spøkelseskonstruksjonen i denne beretningen vurdert mot hvordan spøkelset blir beskrevet i Nille-saken.

Spøkelsestroen og brytninger mellom skepsis og tro, er noen interessante aspekter ved saken. Disse ledet fram mot refleksjoner rundt en type kontrafaktiske problemstillinger som heller i retning av spørsmålet om Nille Jensdatter hadde blitt henrettet på bakgrunn av gjenferdets forklaring dersom hun *ikke* hadde tilstått?

Eivind Heggnes som ga ut en bok om gjenferd i norsk historie, kaster ut påstanden om et mulig justismord i Nille-saken.³ Den korte saksbehandlingstiden er viet relativt stor oppmerksomhet i både samtid og ettertid. Dette, samt flere andre faktorer i hendelsesforløpet som jeg skal komme tilbake til, gjør det naturlig å drøfte: Var Nille-saken et justismord?

Det er blitt påstått av flere senere kommentatorer at Nille-saken førte til en endring i lovverket i det dansk-norske regimet.⁴ Hvilke lover de påstår ble endret etter Nille-saken, varierer mellom de ulike forfatterne. Uansett har ikke denne påståtte lovendringen blitt empirisk undersøkt i kommentarlitteraturen, men blir tatt for gitt. Dette blir et sentralt element

---

³ Heggnes 1950: 31.

⁴ Blant annet Skjelstad 1976 og 1977; Fygle 1985; Næss 1994.

i min studie, og spørsmålet jeg stiller er: Førte Nille-saken til en lovendring innenfor det dansk-norske regimet som særlig påvirket rettsbehandling og ankemuligheter i ettertiden?

Nille-saken ble av Heggenes også omtalt som enestående.⁵ En av problemstillingene jeg derfor skal drøfte nærmere, er hvorvidt Nille-saken var unik i sin samtid. For å vurdere dette skal jeg tematisere en liknende sak fra Hordaland som fant sted på begynnelsen av 1700-tallet, og den tidligere nevnte relasjonen fra Helgøy. I denne sammenhengen vil jeg vurdere likheter og forskjeller mellom disse sakene og Nille-saken.

Avhandlingen legger altså opp til en bred fremstilling der problemstillinger om trosforestillinger og rettspraksis står i sentrum. Nille-saken må ses i lys av disse elementene, for å gi et mest mulig fullstendig bilde av hvordan saken ble oppfattet og behandlet i samtiden, samt hvilken betydning den fikk for ettertiden.

For å kunne gå skikkelig inn i problemstillingene, er det etter min mening dessuten viktig å gjennomgå en del sentrale rammebetingelser. Disse er knyttet til datidens lokale og regionale geografiske grenser, samt rettsapparatets oppbygging, normer og praksis. Rammebetingelsene er viktige for å forstå hendelsesforløpet i Nille-saken, ikke minst fordi 1600-tallet var preget av en omstrukturering og utbygging av statsapparatet i hele det dansk-norske riket. Etter innføringen av enevelde i 1660 var det spesielt omfattende endringer innenfor stats- og rettsapparatet. Hele statsmaskineriet kan sies å ha vært inne i en omformingsprosess som fikk betydning på sentralt og lokalt plan. Samtidens tro på overnaturlige vesen er viktig i forståelsen av Nille-saken, spesielt tilknyttet hvordan og hvorfor ulike hendelser ble forklart og oppfattet som et spøkelse i samtiden.⁶ Disse konstruksjonene var nært knyttet sammen med samtidens oppfatninger av liv og død, og religiøse seremonier tilknyttet dette.

1.3 Kilder og kildekritikk

For å besvare problemstillingene nevnt ovenfor skal jeg benytte meg av flere kildetyper; alt fra amtmannsregnskap til manntall. Hendelsesforløpet i Nille-saken er basert på ulike kildene og beretninger som omhandler saken.

Den tidligst daterte kilden om Nille-saken, er et dokument signert av åtte menn inkludert sogneprest Arent Hartvigson og hans far den tidligere sogneprest Hartvig Arneson den 18. november 1687. Det er et brev som i stor grad behandlet Nilles dårlige bygdeyrkte, og ble sendt til lagmannen, sorenskriveren og prostens. Om originalen er bevart vites ikke, men

---

⁵ Heggenes 1950: 30.

⁶ Disse spøkelsestypene skal jeg forklare nærmere i 4.3.

det er bevart en kopierte versjon i *Kirkehistoriske aktstykker samlet av biskop Gunerud* ved Statsarkivet i Trondheim. Kopieringen er foretatt av en 'P. Hugger', trolig Peder Jenssen Hugger (f. ca 1663) som var sorenskriver i Vesterålen og Andenes 1694–1709.⁷ Den er derfor trolig gjennomført kort tid etter at den opprinnelig ble skrevet. Da Hugger var sorenskriver i sin tid, må jeg anta at avskriften er tilnærmet korrekt. Alle dokumentene som omhandler Nille-saken i *Kirkehistoriske aktstykker samlet av biskop Gunerud*, later til å være kopiert av ham basert på signatur og skift. I denne protokollen er kun annenhver side paginert.

Den andre primærkilden er datert til datoen for avviklingen av sakinget, den 24. november 1687. Tingbøkene fra Steigen på 1600-tallet er ikke bevart, men et sammendrag av dommen og kvitteringer rundt saken ble ført inn i *Amtmannsregnskapene for Nordlands amt*. I dette sammendraget finnes utdrag av domsakter med sakefallet, tingsvitne om at Nille ikke har noen eiendeler, mestermannens kvittering for å ha mottatt 4 daler i betaling for henrettelsen og bondelensmannens kvittering for å ha mottatt 1 daler og 2 ort for kost og losji under varetekten. Disse kvitteringene er datert senere i hendelsesforløpet. Innføringen i regnskapet ble gjort av sorenskriveren Christen Jenssøn Hveding (død 1696), sorenskriver i Salten fogderi i perioden 1684–96. Sakskonsentratet ble ført inn i regnskapet som en forklaring til utgiftene knyttet til saken.⁸ Dette sammendraget fra rettssaken gir oss mye informasjon om hendelsene om og rundt rettssaken, men det er også mye informasjon vi trolig går glipp av. Tingbokreferatet kunne fortalt oss hvem andre som deltok på tingmøtet, i tillegg til lagrettemennene, og ikke minst hva de ulike personene ytret under saksbehandlingen for eksempel i vitnesammenheng. *Amtmannsregnskapene fra Nordland i 1687* later til å være bevart i sin helhet, og all informasjonen derfra om saken skal behandles. Originalen av *Amtmannsregnskapene for Nordlands amt* er i Riksarkivet i Oslo, men tilstanden deres gjør at de kun er tilgjengelige på mikrofilm. Det finnes også en kopi på mikrofilm ved Statsarkivet i Tromsø, og det er denne jeg har benyttet meg av i arbeidet.

Prest i Bodø og prost i Salten fogderi, Jens Møinichen (1642–1712), skrev den tredje tidligst daterte kilden om Nille-saken. Den blir omtalt som "Møinichens beretning" og var basert på Hartvigsøns og amtmannens gjengivelser av hendelsesforløpet. I kildekritisk sammenheng må den derfor anses som en annenhåndskilde, ettersom den ikke er en øyevitneskildring.⁹ Denne beretningen er gjengitt i nærmest all publisert litteratur om Nille-saken i ettertid. Møinichens beretning var et brev datert Bodøgård den 8. desember 1687, som

---

⁷ Hasselberg & Dahl 1999: 48.

⁸ Hasselberg & Dahl 1999: 36, 43. Fra 1678 hadde Hveding vært amtmannsskriver på Bodøgård, det vil si at han førte amtmannsregnskapene. Han var sorenskriver i Salten fogderi i perioden 1684–96.

⁹ Kjeldstadli 1999: 177.

ble sendt til biskop Christopher Schletter av Nidaros. Da Schletter mottok brevet fra Møinichen valgte han å videresende det til visestatholder Just Høegh, men jeg lykkes ikke å finne brevet ved gjennomgang av innkomne brev i Stattholderarkivet, som er bevart i Riksarkivet i Oslo.¹⁰ Det finnes derimot en kopiert versjon i *Kirkehistoriske aktstykker samlet av biskop Gunerius*, og det er denne gjengivelsen jeg benytter i denne oppgaven. I og med denne beretningen er utslagsgivende for oppmerksomheten i saken, blir den en viktig primærkilde i mitt arbeid.

Den eldste bevarte kirkeboken fra Steigen prestegjeld, er en ministerialbok som dekker perioden 1686–1712 og oppbevares ved Statsarkivet i Trondheim. I denne blir Nille Jensdatter nevnt. Der kommer det fram hvorfor og når hun ble henrettet, samt at hun tilsto i ”[...] en god bekiendelse og stadig tro til sin Frelser om sin synds forlatelse.”¹¹

Den 29. desember 1687 ved Laskestad prestegård daterte sogneprest i Steigen prestegjeld Arent Hartvigson (1654–1744), et dokument som blir omtalt som Hartvigsons beretning. Denne beretningen er en kombinasjon av en førstehånds- og en annenhåndskilde ettersom han selv hadde opplevd noen av elementene han gjengir, mens store deler av hendelsesforløpet hadde han fått gjenfortalt av andre.¹² Denne beretningen har ofte blitt referert til i behandlingene av saken i ettertid, og flere av datoangivelsene i hendelsesforløpet i kapittel 2, er hentet fra dette dokumentet. Den originale beretningen skal ifølge flere være ved Det Kongelige Bibliotek i København, men det er uklart i hvilket arkiv den skal være bevart. Det er bevart en avskrift av beretningen ved Gunnerusbiblioteket i Trondheim, som jeg har undersøkt. Basert på ortografi, formuleringer, ordstilling og andre transkripsjoner av dokumentet later denne transkripsjonen til å være unøyaktig, Jeg har derfor forsøkt å supplere med andre transkripsjoner av denne beretningen, slik at jeg forhåpentligvis får en mest mulig korrekt gjengivelse å studere. Jeg refererer likevel til avskriften bevart ved Gunnerusbiblioteket i denne avhandlingen.

Visestatholder Just Høegh (1640–94) svarte på Møinichens beretning, et svar som ble sendt til embetsmennene og ba dem stanse henrettelsen. Dette brevet lykkes jeg ikke å finne ved min gjennomgang av utgående brev i Stattholderarkivet.¹³ Nærmere undersøkelser viste at det ikke finnes bevarte brev eller kopibøker fra Høegh i denne perioden. Det er flere

---

¹⁰ RA, SHA. D- Innkomne brev og anna. IV: Embetsmannsbrev, suplikker 1595–1771. Pakke 23 Brev fra embetsmenn og andre (1685–1689).

¹¹ SAT, Ministerialbok fra Steigen prestegjeld, 1686–1712. *Kirkebøker fra Steigen*. 855A01: 116–117.

¹² Kjeldstadli 1999: 177.

¹³ RA, SHA. C-Utgående brev. II: Autoriserte kopibøker for Stathaldarskapet 1662–1712. 4. Ordreprotokoll (brev,- missiv, påbud til embetsmenn) Mikrofilm 00043 10 (1670–89); RA, SHA. C-Utgående brev. VII: Konsept o.dil. til utgående brev 1662–1760. Pakke 7 (1677–1701).

arkivdokumenter man kunne forventet å finne i Stattholderarkivet, spesielt brev til- og fra stattholderembetet. Disse var dog ikke fra perioden hvor Nille-saken fant sted, viste en gjennomgang av relevante deler av Stattholderarkivet.¹⁴ Førstearkivar ved Riksarkivet Tor Weidling, mistenker at en av årsakene til dette var skjødesløs behandling og tilfeldig oppbevaring av arkivsakene av Johan Hassius, som var sekretær for det danske kansellet fra 1688.¹⁵

Ut på våren 1688 kom Nille-saken Kong Christian den 5 for øre, og 31. mars sendte han et brev til stattholder Ulrik Fredrik Gyldenløve. Statusen til dette brevet varierer mellom forordning og reskript i litteraturen skrevet i ettertid. Dette er noe jeg skal undersøke nærmere i 4.6. I brevet ytret kongen sin misnøye med saksbehandlingen i Nille-saken og ba Gyldenløve ta affære ovenfor de lokale embetsmennene. Heller ikke dette dokumentet var å finne i den aktuelle delen av Stattholderarkivet.¹⁶ Gyldenløve sendte brev til de lokale embetsmennene 7. april 1688, hvor han i stor grad gjentok det tidligere nevnte brevet, samt ba om en forklaring på saksbehandlingen.¹⁷ En kopi av dette brevet er bevart i *Kirkehistoriske aktstykker samlet av biskop Gunerus*.

Svaret på brevet fra Gyldenløve er datert Steigen 18. juli 1688, og så vidt jeg vet er dette den siste primærkilden som har nedfelt seg etter den såkalte Nille-saken. Der redegjorde lagmann de Fine, prost Møinichen og sorenskriver Hveding for saken. Den originale versjonen av dette brevet har jeg ikke funnet i Stattholderarkivet.¹⁸ Jeg har derfor benyttet

---

¹⁴ RA, SHA. C-Utgående brev. II: Autoriserte kopibøker for Stathaldarskapet 1662–1712. 4. Ordreprotokoll (brev,- missiv, påbud til embetsmenn) Mikrofilm 00043 10 (1670–89); RA, SHA. C-Utgående brev. VII: Konsept o.dil. til utgående brev 1662–1760. Pakke 7 (1677–1701); RA, SHA. D- Innkomne brev og anna. I:Kongebrev. a) Innbundne kongebrev 1572–1770. Eske 9 (1671–1699); RA, SHA. D- Innkomne brev og anna. I:Kongebrev. b)Ikke innbundne 1584–1770. Eske 7 (1685–1703); RA, SHA. D- Innkomne brev og anna. II: Brev fra riksstyringsverket i København 1623–1771. Pakke 2 (1679–1696); RA, SHA. D- Innkomne brev og anna. I:Kongebrev. C- Nokre avskrifter av kongebrev 1469–1769. Eske 2 (1680–1769); RA, SHA. D- Innkomne brev og anna. IV: Embetsmannsbrev, suplikker 1595–1771. Pakke 23 Brev fra embetsmenn og andre (1685–1689).

¹⁵ Weidling 2000: 188. Ved en personlig kommentar fortalte Weidling at Hassius bevarte arkivsakene hjemme, og at mye av materialet etter hans periode som sekretær har forsvunnet. Dette kan være en mulig forklaring på hvorfor flere av arkivsakene i Nille-saken har gått tapt. Weidling sier at han har oppfatningen av at mye har gått tapt fra SHA, og spesielt arkivmaterialet etter visestattholderen. Weidling, personlig kommentar 10. mars 2010.

¹⁶ RA, SHA. D- Innkomne brev og anna. I:Kongebrev. a) Innbundne kongebrev 1572–1770. Pakke 9 (1671–1699); RA, SHA. D- Innkomne brev og anna. I:Kongebrev. b) Ikke innbundne kongebrev 1584–1770. Eske 7 (1685–1703); RA, SHA. D- Innkomne brev og anna. I:Kongebrev. c) Nokre avskrifter av kongebrev 1469–1769. Eske 2 (1680–1769).

¹⁷ RA, SHA. C-Utgående brev. II: Autoriserte kopibøker for Stathaldarskapet 1662–1712. 4. Ordreprotokoll (brev,- missiv, påbud til embetsmenn) Mikrofilm 00043 10 (1670–89); RA, SHA. C-Utgående brev. VII: Konsept o.dil. til utgående brev 1662–1760. Pakke 7 (1677–1701).

¹⁸ RA, SHA. D- Innkomne brev og anna. I:Kongebrev. b) Ikke innbundne 1584–1770; RA, SHA. D- Innkomne brev og anna. II: Brev fra riksstyringsverket i København 1623–1771. Pakke 2 (1679–96); RA, SHA. D- Innkomne brev og anna. IV: Embetsmannsbrev, suplikker 1595–1771. Pakke 23 Brev fra embetsmenn og andre (1685–1689).

meg av en kopiert versjon av dette dokumentet som er bevart i *Kirkehistoriske aktstykker samlet av biskop Gunerus*.

Presten Petter Dass (1646–1707) hadde hørt om Nille-saken da han satt på Helgeland på slutten av 1600-tallet og utformet sin *Nordlands Trompet*, som ble utgitt første gang i 1739. Teksten er en topografisk beskrivelse av Nordlands amt og kommenterer blant annet Nille-saken med litterær og poetisk vri. I ettertid har denne fremstillingen stadig blitt brukt som kilde til saken av senere kommentatorer. Derfor har jeg her valgt å plassere Petter Dass under ”kilder og kildekritikk”, i stedet for i underkapittelet ”tidligere behandling av Nille-saken”. Jeg kommer likevel til å behandle teksten på lik linje med annen publisert litteratur om Nille-saken i kapittel 3. Det at Dass hørte om saken så langt unna Steigen og skrev om den, tyder på at Nille-saken var godt kjent og omdiskutert i sin samtid, både blant omreisende fiskere og blant Dass’ prestekolleger i hele Nordlands amt. Momentene Dass vektlegger, viser blant annet hvilke aspekter ved saken det ble fokusert på i samtiden. Flere sentrale elementer av hendelsesforløpet saken er imidlertid utelatt i hans gjengivelse, noe jeg skal drøfte nærmere i kapittel 3.

Flere kommentatorer, Ole Andreas Øverland og Julius Sunde nevner i sine gjennomganger av Nille-saken en ”Lutzvania-samling” som skal være arkivert ved Det Kongelige Bibliotek i København.¹⁹ Jeg kontaktet biblioteket angående denne samlingen, ettersom jeg ikke klarte å lokalisere den ved søking i databasen deres. Ved korrespondanse med biblioteket kom det fram at de ikke har noen referanse til en slik samling, eller kunne finne spor av den i sine søkesystemer eller kataloger.²⁰

Ved å benytte meg av *Manntall 1663–66 for Helgeland og Salten prosti* får jeg et visst inntrykk av befolknings sammensetningen i Steigen i andre halvdel av 1600-tallet. Manntall registrerte skattepliktige personer, i hovedsak menn, med målsetning å avgjøre hvor store avgifter man kunne kreve fra dem. Knut Kjeldstadli skriver at tre manntall ble gjort i perioden 1663–66 med spesielt mål å vurdere antallet mulige soldater.²¹ Dersom det er flere årganger av manntall å velge mellom, bør man være kritisk med utvelgelsen. I Salten prosti er det, så vidt jeg vet, kun dette ene manntallet registrert fra andre halvdel av 1600-tallet. Det er derfor dette manntallet jeg må benytte meg av. Det er minst to kildekritiske momenter knyttet til bruk av skattelister for å anslå befolkningsstørrelsen i et område. Det første er at det ikke

---

¹⁹ Øverland 1897a: 24; AN, privatarkiv Hveding. Sunde 1945.

²⁰ Bruno Svindborg v. Det Kongelige Bibliotek i København. Jeg kontaktet også RA v. Weidling i tilfelle dette materialet var blitt overført tilbake til Norge. Han meddelte at han aldri hadde hørt om denne samlingen, eller et lignende navn på noen samling ved RA. Weidling, personlig kommentar 11. mars 2010.

²¹ Kjeldstadli 1999: 159.

kommer fram hvor mange personer som var tilknyttet husstanden i tillegg til skatteyteren. Det andre har vært hvorvidt endringer i antall skatteyttere skyldes økonomiske endringer eller endringer i folketallet. Man kan dessuten stille spørsmål om hvem som var skattepliktige, og om noen ble unnlatt grunnet manglende betalingsevne eller administrativ treghet.²² I tillegg til å gi et inntrykk av befolkningen i Steigen, viser manntallet hvor mange voksne og skattepliktige menn som var tilknyttet gården Skålvold på registreringstidspunktet. Menneskes alder ble også registrert i manntallet, noe som gir meg en mulighet til å anslå alderen på noen av menneskene involvert i Nille-saken.

Som det kommer fram her skal jeg benytte meg av en rekke ulike kilder. Med dette vil jeg forsøke å belyse ulike fasetter ved saken. Jeg skal forsøke å bruke kildekompleksiteten til å vise, samt besvare ulike problemkompleks. Den store variasjonen i kilder og kildetyper, utfyller informasjonen i hverandre. Det viser også hvordan man kan belyse hendelser i en større sammenheng.

1.4 Metode

Jeg har selv gjort arkivstudier ved Riksarkivet, Statsarkivet i Trondheim, Statsarkivet i Tromsø og Arkiv Nordland for å forsøke å belyse Nille-saken ved hjelp av flest mulig kilder og gi et bredest mulig bilde av hendelsesforløpet i Nille-saken. Ved disse besøkene har jeg gjennomgått flere arkivkataloger og relevante arkivdeler, på jakt etter dokumenter som omhandler Nille og hennes sak fra 1687. Når det gjelder kildene jeg har funnet, har jeg først transkribert de tilgjengelige primærkildene. Disse har jeg så komparert med tidligere transkripsjoner. Det ble gjort for å etterspore hvilke transkripsjoner som har blitt gjengitt i senere publisert litteratur. I denne avhandlingen er det ikke snakk om større utvelgelse av materialet, ettersom jeg skal behandle stort sett alt materialet jeg kommer over. Det blir selvfølgelig tatt kildekritiske hensyn, ettersom det vil være dokumenter og deler av dokumenter som er mer relevant enn andre.

Kildene og den publiserte litteraturen om Nille-saken blir gjennomgått med nærlesingsteknikk, basert på lingvistisk og narrativt grunnlag. Dette gjøres blant annet ved å vurdere tekstene i sammenheng med opphavsperson og publiseringssammenheng. I tillegg har jeg satt fokus på form, fortellerstemme, innhold og språkbruk.²³ Ett av målene ved nærlesning av den publiserte litteraturen er å undersøke hvilke kilder eller annen litteratur de ulike forfatterne har basert seg på. Et annet mål har vært å gjennomgå litteraturen kritisk for å se

---

²² Høgsæt 1991: 21–34.

²³ Kjeldstadli 1999: 183–190; Willumsen 2008: 28–33.

hvilke momenter som går igjen hos de ulike forfatterne, og hva de vektlegger og viderefører. Like viktig er det selvsagt hvem som trekker inn nytt stoff og nye motiver.

Analysen av kildene og publisert litteratur gjøres med heuristisk siktemål. Dette betyr at man sammenlikner tekstene for å finne noe å forklare, og slik søke ny kunnskap.²⁴ Dette gjøres på tre måter: Den ene er å nærlese kildene, komparere dem og se etter elementer som ikke samsvarer. Det andre er å se hvilke elementer i publisert litteratur som ikke blir gjentatt i annen litteratur eller i kildene. Det tredje er å vise hvordan visse oppfatninger er blitt oppfattet som sannhet, selv om flere av dem ikke har vært nærmere undersøkt eller drøftet. I litteraturen som er skrevet om saken i ettertid, er det flere løse tråder. Med analyse håper jeg å snøre sammen flere av disse. En behandling av den publiserte litteraturen skrevet om Nille-saken i ettertid, gir meg mulighet til å undersøke hvilke konklusjoner og observasjoner som har blitt benyttet og vektlagt.

Jeg kommer til å utføre en inngående kvalitativ gjennomgang og tolkning av Hartvigsøns og Møinichens beretning, som jeg baserer deler av hendelsesforløpet på. Når man har flere kilder skrevet i tilnærmet samme tidsrom, vil eventuelle likheter i dokumentene øke troverdigheten, forutsatt at det ene dokumentet ikke er basert på det andre.²⁵ Dette blir i en viss grad tilfelle ved disse beretningene, hvor vi har å gjøre med to unike tekster som omhandler samme hendelse. Intensjonen ved komparasjon av beretningene er ikke å finne den såkalte ”gylne middelvei” av hendelsesforløpet, men å forsøke å få fram en mest mulig fullstendig fremstilling av saken.

Kartutsnittene som blir presentert i kapittel 2 er basert på sosifiler som er tilpasset i ArcGIS, et geografisk informasjons system hvor man kan tilpasse kart etter ulike behov.²⁶ Sosifilene ble gjort tilgjengelig av Steigen kommune ved Geir Martin Johansen for bruk i denne oppgaven. Tilpasningen av kartene i ArcGIS er utført for å gjøre dem i størst mulig grad forståelige, samt at de skal vise informasjon som er relevant når det kommer til Nille-saken og hendelsesforløpet der.

Sommeren 2010 utførte jeg feltarbeid i Steigen. En av intensjonene var å få et bilde av de geografiske forholdene i området, og avstandene mellom de ulike lokasjonene. Samtidig oppsøkte jeg personer som har arbeidet med saken lokalt. I løpet av feltarbeidet deltok jeg også på en vandring i Nilles fotspor, arrangert av Skjelstad Kunst- og Kulturgård og Lillian

---

²⁴ Kjeldstadli 1999: 264.

²⁵ Kjeldstadli 1999: 180–181.

²⁶ Man kan velge hvilke elementer i kartene man ønsker å vise, for eksempel kan man unngå å vise høydekurver, bygninger eller vann.

Selvik.²⁷ Ved deltakende observasjon fulgte jeg etter henne i området rundt Brenshelleren. Da snakket hun om Nille-saken, og refererte til to større vandringer de hadde arrangert i 2008 og 2009.²⁸ Jeg fikk også stilt henne flere kritiske spørsmål om området, saken og hvordan hun hadde benyttet seg av saken de siste årene. Dette feltarbeidet i Steigen ligger blant annet til grunn for minnekulturbehandlingen av Nille-saken i kapittel 3.

Min masteravhandling blir en gjennomgang av hendelsesforløpet i Nille-saken i lys av datidens rettspraksis og overtro, med selve saken som gjennomgangsfortelling. Dette er en type mikrohistorie som anvendes for å brette ut et større lerret, og kaste lys over problemstillinger som går utover det rent lokalhistoriske feltet. Dette blir en mer detaljert gjennomgang av hendelsesforløpet enn tidligere arbeider, samt at jeg forsøker å besvare flere problemstillinger som kan knyttes til saken.

1.5 Tidligere behandling av Nille-saken

Sogneprest Arent Hartvigson og prost Jens Møinichen redegjorde og kommenterte saken i samtiden og i kjølvannet av saken. Prestedikteren Petter Dass brukte også stor plass på Nille-saken i *Nordlands Trompet*. Etter at saken ble diskutert i sin samtid dukker den, så vidt jeg har funnet, først opp i publisert litteratur på 1800-tallet. Etter dette er det flere som har skrevet om saken i varierende mengde. Noen har skrevet spesifikt om Nille-saken, og flere har brukt Nille-saken for å illustrere andre temaer som for eksempel utburdstro. Av de som har nevnt saken, er det fem personer som går dypere inn i saken og jeg vil her presentere de litt nærmere.

Historikeren Ole Andreas Øverland utga tre publikasjoner på slutten av 1800-tallet hvor han behandlet Nille-saken; i to bind av *Illustreret Norges Historie* og i boken *Af sagnet og Historien*. Han trekker inn betydelig flere kilder om Nille-saken enn tidligere forfattere i sin gjennomgang av hendelsesforløpet, og var trolig den viktigste bidragsyteren til en mer helhetlig behandling av saken. Selv per dags dato står hans siste gjennomgang, som en av de mest dyptgående behandlingene av saken.

Petter Skjelstad laget i 1976 radioprogrammet *Skålvoldtrollet. En fortelling om overtro blant det kondisjonerte i det 17. Århundre*, hvor også historieprofessor Lars Hamre deltok. Programmet gir en kort rekonstruksjon av hendelsesforløpet, samt forsøker å sette saken i sammenheng med datidens rettspraksis og overtro. De går inn på hvilken rolle spøkelset

---

²⁷ Skjelstad Kunst- og Kulturgård og Lillian Selvik skal jeg komme tilbake til i 3.3.

²⁸ Dette behandles også nærmere i 3.3.

hadde i kildene, og hvordan Nille-saken endret rettspraksisen. Året etter, i 1977, skrev Skjelstad artikkelen ”Skålvoldtrollet” i *Årbok for Steigen*, basert på det radioprogrammet.

Gina Dahl skrev i 2003 artikkelen ”Opplysning og trolldom. Et eksempel fra 1600-tallets Nordland” i *DIN, Tidsskrift for religion og kultur* 4/2002–1/2003. Der tar hun for seg hendelsesforløpet i saken, og spesielt Møinichens tanker om spøkelset og djevlepåvirkning. Dette har hun basert på den nedtegnede boksamlingen i skiftet etter ham.

Kåre Hansen utga i 2006 boken *Petter Dass – mennesket, makten og myten*, og i kapittelet ”Utboren på gården Skålvoll i Steigen og Petter Dass” tar han for seg Nille-saken. Hansen oppsummerer hendelsesforløpet i Nille-saken, forklarer rettspraksisen rundt leiermål og gjennomgår befolkningens tro om utburder i samtiden. Han presiserer også i dette kapittelet at ”Hendelsen i Steigen kom altså til å forandre loven”²⁹, en problemstilling som skal drøftes nærmere i kapittel 4.

Rune Blix Hagen behandlet Nille-saken i 2008 i artikkelen ”NILLE-SAKEN – hendelsesforløpet, aktørene og litteraturen” i *Årbok for Steigen*. Han rekonstruerer hendelsesforløpet, tar for seg aktørene i saken og litteraturen han har kjennskap til. Dette er, før denne avhandlingen, en av de mest fullstendige gjennomgangene av hendelsesforløpet og aktørene i Nille-saken.

1.6 Annen litteratur

For å kunne vurdere saken og saksbehandlingene i forhold til datidens rettspraksis er det viktig å gi et bilde av rettsapparatet og deres virke på slutten av 1600-tallet. Boka til rettshistorikeren Jørn Øyrehagen Sunde, *Speculum legale*, gir et godt bilde av det norske rettsapparatets utvikling fra år 900 til i dag. Den tar også for seg bakenforliggende mentalitetsendringene for endringene.³⁰ Juristen Aage Thor Falkanger har forsket på det regionale lagtinget i *Lagmann og lagting i Hålogaland gjennom 1000 år*, en bok jeg delvis baserer gjennomgangen av rettsapparatet på.³¹ I tillegg til dette har jeg supplert med informasjon fra ulike bøker om rettsapparat og rettspraksis fra norsk forskning – flere av dem tilknyttet Tingbokprosjektet.³²

---

²⁹ Hansen 2006: 231.

³⁰ Sunde 2005.

³¹ Falkanger 2007.

³² Terjesen 1994; Telste 1994; Nilsen 2002; Stokkeland 2002; Hansen 2003: 406–9. Tingbokprosjektet ble startet ved Historisk institutt ved Universitetet i Oslo i 1987. Prosjektet hadde i hovedsak tre mål; å tilgjengeliggjøre tingbøker som kilde (i hovedsak ved transkripsjoner av kildene), samle tingbøkene i databaser og gjøre tingbøkene søkbare samt å stimulere til forskning på samme kilde. *Tingbokprosjektet*. <http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/prosjekter/tingbok/index.html>

Det har ikke blitt forsket mye på fødsel i dølgsmål, men noen personer har bidratt til å øke kunnskapsnivået om spedbarnsdrap i historien og ulike problemstillinger rundt dette. En masteroppgave jeg har benyttet meg av, er Synnøve Østebøs "...tiltalt for Barnefødsel i Dølgsmåal..." *En sosial- og rettshistorisk undersøkelse av kvinner tiltalt for barnefødsel i dølgsmål i Stavanger amt, 1610–1880* fra 2005. I tillegg har Iselin Kjellstrup skrevet om dølgsmålssaker som fant sted i Nord-Norge i perioden 1710–1797 i sin masteroppgave fra 2008.³³ Hennes gjennomgang gir et visst bilde av omfanget av fødsel i dølgsmål i Nord-Norge og hvordan sakene ble behandlet i perioden etter Nille-saken. Anne-Marith Gotaas skrev om spedbarnsdrap i artikkelen "Barnefødsel i dølgsmål". Hun ser på lovene knyttet til denne typen forbrytelse, samt benytter tingbøker for å forsøke å forklare hvorfor mennesker begikk spedbarnsdrap og de vanligste metodene de brukte. Kari Telste forsket på kontroll av seksualitet i Ringerike og Hallingdal i perioden 1652–1710 og i et av kapitlene har hun sett på fødsel i dølgsmål. Hun ønsket å finne ut om spedbarnsdrap vanligvis var uhell eller kvinnenes siste utvei. Hun gjennomgår hva som skulle til for at fogden skulle få kvinnene dømt, og hvordan straffene ble gjennomført.³⁴ Annette Stokkeland tok også kort for seg ulike former for spedbarnsdrap i hennes studie om barn og unges oppvekstforhold på 1600-tallet. Hun tar også for seg dåpens rolle i forhold til spedbarn og deres framtidige skjebne, samt ser kort på samtidens tidsånd.³⁵ Torunn Selberg behandlet også fødsel i dølgsmål og spesielt utburden i artikkelen "Utburden er synda si løn" fra 1990. Der behandler hun forestillingene om utburden, samt forsøker å sette den inn i både et sosialt og et pedagogisk system.

For å vurdere Nille-saken i lys av ideologi, mentalitet og tro på slutten av 1600-tallet har jeg benyttet meg av flere forfattere. Ett viktig bidrag er *Tankeliv i den lutherske stat* som ble skrevet av Nils Gilje og Tarald Rasmussen i 2002 som et bind av Norsk Idéhistorie. Tyge Krogh tok også for seg fortidens idéstrømninger i *Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel* fra 2000, en bok som forsøker å knytte sammen samfunnstro med rettsapparatet og endringene der. Selv om hovedfokuset i denne boken handler om første halvdel av 1700-tallet, trekker Krogh flere linjer bakover til andre halvdel av 1600-tallet for å forklare og begrunne endringene og forholdene på 1700-tallet. Samspeillet mellom geistlig og verdslig myndighetsutøvelse er for øvrig et vesentlig og interessant moment ved hele sakskomplekset.

---

³³ Kjellstrup 2008.

³⁴ Telste 1994.

³⁵ Stokkeland 2002.

Folklorist Velle Espeland tar for seg flere former for overnaturlige vesen i *Spøkelse. Hvileløse gjengangere i tradisjon og historie* fra 2002. Den viser hvor utbredt de ulike spøkelseskonstruksjonene var i samfunnet, og hvordan disse var knyttet til flere religiøse prosesser.

Bygdebøker og annen lokalhistorisk litteratur fra Steigen har vært til hjelp for å forstå de lokale forholdene i området på slutten av 1600-tallet, både når det gjelder geografi, økonomi og demografi.

Kapittel 2: Fra bygderykter til henrettelse – hendelsesforløpet i Nille-saken

---

2.1 Innledning

I dette kapittelet skal jeg gjennomgå selve Nille-saken basert på kildene presentert i kapittel 1. Nille-saken var en konsentrert sak rik på detaljer, med et svært tettpakket hendelsesforløp. Jeg skal rekonstruere hele sakskomplekset, navigere gjennom hendelsesforløpet, samt få fram viktige detaljer, datoer og aktører. Målet er dermed å rydde opp i uklare kronologier og begivenheter, noe som er viktig for min videre behandling av saken.

2.2 Steigen

Kommunen Steigen ligger i dag i Nordland fylke. På slutten av 1600-tallet strakk Steigen prestegjeld seg fra Tysfjord i nordøst til Laukvik (syd for Leines) i sørvest, en avstand på ca 8 mil i luftlinje.³⁶ Steigen Prestegjeld omfattet to sogn: Steigen Sogn i nordøst og Ledingen Sogn (Leines sogn) i sørvest. Steigen prestegjeld var underlagt Salten fogderi som strakk seg fra nåværende grense mot Troms i nord til Beiarn i sør. Salten fogderi lå i Nordlands Amt, som igjen var underlagt Trondhjem stiftamt på slutten av 1600-tallet.³⁷ I *Manntall 1663–66 for Helgeland og Salten prosti* er det registrert 1045 personer ved 228 ulike gårder i Steigen prestegjeld.³⁸ I manntallet ble voksne personer som kunne skattlegges registrert, og i all hovedsak var det snakk om menn. Det reelle folketallet var derfor høyere enn det registrerte.

På 1600-tallet var Steigen et maktsentra i området. I løpet av 1300-tallet ser lagmannssetet ut til å ha slått rot i Steigen, antakelig flyttet dit fra Vågan. Alt tyder på at lagtingene i Steigen fant sted på Engeløya, og Aage Thor Falkanger antyder Sigarshaugen som et mulig tingsted. Det er en forhøyning nær Steigen kirke, og innenfor relativt kort avstand til lagmannsgården.³⁹ På slutten av 1600-tallet var også sognepresten i Steigen prestegjeld lokalisert ved Steigen kirke. Dette betød at man hadde to maktpersoner i lokalsamfunnet, med svært kort avstand fra hverandre.

---

³⁶ Fygle 1980:18.

³⁷ Hansen 2008: 52. Nordlands Amt var tidligere underlagt Bergen stiftamt. Moseng m.fl 2003: 234–236.

³⁸ *Manntall 1663–66 for Helgeland og Salten prosti*.

<http://digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=bd28MT60&spraak=n&metanr=1286>

³⁹ Falkanger 2007: 64–65, 80–82.

I tillegg til disse var amtmannen i Nordlands amt og prostens i Salten, lokalisert i Bodø. Avstanden mellom Bodø og Steigen via sjøveien må i nordnorsk perspektiv på 1600-tallet, regnes som kort. Hele området må derfor ses som ett regionalt maktsentra ettersom både sivil, geistlig og juridisk makt var sentrert der, med tydelig god kommunikasjon mellom de ulike instansene og personene. Det at saken fant sted i et område som var sete for de lokale og regionale embetsmennene, hadde en betydning når det kom til Nilles ankemuligheter og for saksbehandlingstiden, noe jeg skal drøfte nærmere i kapittel 4.

Kart 1: Viser området som i dag er Steigen kommune og noen av de viktigste områdene i gjennomgangen av Nillesaken.

Kart 2: Viser de viktigste områdene i nærmiljøet til Skålvold som omtales i kildene og hendelsesforløpet.

2.3 Hendelsesforløpet

Nøyaktig når Nille ble født er det vanskelig å fastslå helt konkret. Det er kun Møinichens beretning som nevner hennes alder, og der varierer aldersangivelsene fra at hun var 27 år til ca 40 år da hun ble henrettet.⁴⁰ Dette betød at hun antakelig var født innenfor tidsangivelsen 1647–60. Kirkebøker for Steigen er ikke bevart før 1686, og kan dessverre ikke gi oss noen dåpsdato for Nille. Det kommer fram i Hartvigsons beretning at hun ble ansatt som tjenestejente ved gården Skålvold tidlig på 1670-tallet.⁴¹ Forfatterpresten Petter Dass beskrev av Nille som en ”udlevede Kiæring” under sin omtale av Salten len.⁴² Det kan tyde på at hun var noe eldre enn den yngste aldersangivelsen på 27 år. Det samme er tilfelle, når man vurderer sannsynligheten for at hun var fruktbar som 13-åring. I dag blir de fleste fruktbare innenfor et alderspenn mellom 13–18 år.⁴³ I og med at det er antatt at jenter blir tidligere fruktbare enn før, er det grunn til å tro at Nille var i øvre del av aldersangivelsen, det vil si 30–40 år.

Et tema som har vært diskutert lokalt i Steigen, er den nøyaktige plasseringen av gården Skålvold. Driveren av Skjelstad Kunst- og Kulturgård, Lillian Selvik, og læreren Bjørn Stemland er uenige om dette. Stemland antar at gården lå rett sør for der hovedveien går i dag,⁴⁴ mens Selvik mener den lå noen hundre meter sør for veien. Dette begrunner hun med at Stemlands antatte gårdslokasjon ikke ligger rett vest for Brenshelleren, og at eiendommen trolig var plassert lenger opp i terrenget nær der veien gikk tidligere.⁴⁵ Den nøyaktige plasseringen av gården er dog ikke viktig i forhold til saken, hendelsesforløpet eller problemstillingene, ettersom beskrivelsene er innenfor et lite område. Det blir derfor ikke drøftet eller undersøkt nærmere i denne avhandlingen.

Da Nille ble ansatt på Skålvold var Lars Olsøn oppsitter på gården, der han bodde med sin kone Ane Olsdatter.⁴⁶ Det nevnes ikke at de hadde noen barn i *Manntall 1663–66 for Helgeland og Salten prosti*, eller i kildene som omhandlet Nille-saken. Dersom de hadde barn,

---

⁴⁰ Møinichen 1687: 174, 176. I selve brevet står det at hun var 13 år da hun begikk spedbarnsdrapet, omtrent 27 år da hun ble henrettet. Under brevet står det skrevet med en annen håndskrift at ny informasjon antyder at hun var 35–40 år ved henrettelsestidspunktet.

⁴¹ Hartvigson 1687.

⁴² Dass 1927: 88.

⁴³ ”Pupper, humørsvingninger og mensen” i *Norsk helseinformatikk*. <http://nhi.no/foreldre-og-barn/ungdom/livsstil/jenter-og-pubertet-22629.html>

⁴⁴ Pedersen 2000a og b: 32–33.

⁴⁵ Selvik, personlig kommentar 31/7 2010. I Hartvigsons beretning kommer det fram at Skålvold skal være lokalisert rett vest for Brenshelleren. Hartvigson 1687: 186.

⁴⁶ *Manntall 1663–66 for Helgeland og Salten prosti*. <http://digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=bd28MT60&spraak=n&metanr=1286>; Hartvigson 1687: 182.

er det sannsynlig at de ville overtatt driften av Skålvold etter Lars død, noe som ikke var tilfelle. Man kan derfor anta at de var barnløse.

I begynnelsen av Nilles ansettelsesperiode ved gården, var Mads Titing husmann på Skålvold. Han var gift, men hadde ifølge bygdesladderer vært intim med Nille med ”horeri og boleri”.⁴⁷ Det skal ha ført til at Titing ble forvist fra Skålvold til Bodø under mistanke om gjentatt ”daskeri” med Nille. Jeg gjennomgikk *Manntall 1663–66 for Helgeland og Salten prosti* etter Titing, ettersom en registrering der kunne angitt hans alder. Ved dette tidspunktet var han ikke skrevet inn i manntallet i Steigen. Det er to mulige årsaker til dette: han kan ha vært for ung, eller han kan ha vært bosatt utenfor registreringsområdet på daværende tidspunktet. Det mest sentrale i kildene later dog ikke til å være Tittings rolle i saken, men Nille og hennes påståtte utsvevende kjønnsliv.

Ifølge et brev fra Hartvig Arnesøn og syv andre menn som ble sendt 18. november 1687 til lagmannen i Steigen, prosten i Salten og sorenskriveren i Salten hadde Nille tidligere tilstått å ha gjennomført en abort eller fødsel i dølgsmål.⁴⁸ Dette er en av to kilder jeg har funnet som refererer, eller henviser til andre barn eller aborter. Ellers nevner Møinichen i sin beretning at Nille ”[...] wilde icke wide af fleere Foster endt det som hun haffde bragt for Liuset, och hafde staaet Schriffte for”.⁴⁹ Omstendighetene rundt denne forbrytelsen kommer ikke nærmere fram i kildene, verken når det gjelder barnefaren, tidspunktet eller om det var snakk om en abort eller fødsel i dølgsmål. Det er viktig å få fram at det ikke er denne handlingen Nille siktes for i Nille-saken, men den ble brukt i samtiden for å understreke hennes umoralske kjønnsliv.

Nille skal ha blitt gravid med Titing og født en sønn i hemmelighet i 1673, et tidspunkt som er basert på Hartvigsons beretning. Hun skal så ha kvalt barnet med et flettebånd, ett hårband. Det er dette angivelige spedbarnsdrapet Nille senere siktes for. Forskning på fødsel i dølgsmål viser at metodene kvinnene valgte for å ta livet av spedbarn varierte, men at kvelning var den vanligste metoden. Andre metoder som ble brukt var vold mot barnets hode, å skjære over/opp barnets hals eller mage, forgiftning eller at barnet druknes. I flere tilfeller døde også spedbarn etter å ha blitt klemt i hjel ved samsoving med foreldrene. Barnet kunne

---

⁴⁷ Arnesøn m.fl 1687.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Møinichen 1687: 174. I tillegg til den verdslige straffen for fødsel i dølgsmål, fikk de også en geistlig straff. Den gikk ut på å skrifte offentlig, dvs. bekjenne sin synd foran i kirken. Før dette var gjort, var vedkommende utestengt fra menigheten. Terjesen 1994: 53–54.

settes ut, hvor resultatet ble at barnet enten døde eller ble funnet og oppfostret hos en annen familie.⁵⁰

Etter å ha kvalt barnet skal Nille så ha begravd barneliket i Brenshelleren, en steinur like vest for gården.⁵¹ Brenshelleren består av store kampesteiner, og over den er det en ca fem meter høy klippe som ender loddrett i uren. Synnøve Østebø antyder i sin hovedoppgave at mødre som plasserte liket av barna sine i huler eller gravde dem ned, forsøkte å gi dem en slags begravelse. Dette begrunner hun med at de ønsket barna frelse etter døden, og å unngå gjengangere.⁵² Etter min mening er det mer sannsynlig at mødre gjorde dette, fordi det da var mindre sannsynlig at barneliket kunne bli funnet.

Kari Telste hevder at risikoen for å bli oppdaget dersom man fødte i dølgsmål var stor, selv om man vet om tilfeller hvor kvinnen lykkes i å holde forbrytelsen skjult. Årsaken til at vi vet at noen kvinner lykkes å holde det skjult, er i saker hvor en person tiltalt for fødsel i dølgsmål senere tilsto at hun hadde begått samme forbrytelse tidligere uten å ha blitt oppdaget.⁵³ Torunn Selberg mener derimot at det trolig var store mørketall når det kom til fødsel i dølgsmål. Den ene grunnen hun angir for dette er at ingen ville savne barnet dersom det forsvant – et barnelik var lite og relativt enkelt å gjemme. Den andre grunnen var at dersom noen visste at en kvinne var gravid, tilhørte de ofte kvinnens familie, og ønsket derfor ikke å avsløre henne.⁵⁴

I 1684, da oppsitteren Lars Olsøn var godt over 70 år⁵⁵, døde han og hans kone. Like etter flyttet det nygifte paret Niels Jenssøn og Synneve Andersdatter inn på gården, og de beholdt Nille som tjenestejente. Både de tidligere og de nye oppsitterne på Skålvold ble beskrevet av sogneprest Hartvigsøn som gudfryktige mennesker i hans beretning. Niels og Synneve skal ifølge Hartvigsøn tidlig ha følt ubehag i huset og begynte snart å høre lyder, noe som fortsatte i 1685. Det er først når Jenssøn og Andersdatter flytter inn på gården at vi, i det minste i ettertid, hører om lydene som blir beskrevet og begrunnet som bråk fra et spøkelse.⁵⁶ Det er ikke usannsynlig at ekteparet selv sto bak eller ga ny næring til ryktene om Nilles utsvevende kjønnsliv og muligens også det angivelige barnedrapet. Synnøve Østebø påpeker

---

⁵⁰ Gotaas 1980: 15; Løwert 1992: 163–164.

⁵¹ Hartvigsøn 1687: 186.

⁵² Østebø 2005: 51.

⁵³ Telste 1994: 217–219.

⁵⁴ Selberg 1990: 26–27.

⁵⁵ I *Manntall 1663–66 for Helgeland og Salten prosti* står Olsen registrert som 52 år. Avhengig av når i perioden han ble registrert i manntallet, fører dette til en antatt alder i dødsøyeblikket på 73–76 år. <http://digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=bd28MT60&spraak=n&metanr=1286>.

⁵⁶ Hartvigsøn 1687: 182–183.

at det var ofte personer som levde tett innpå kvinnene, men som ikke var i familie med dem, som startet ryktespredninger.⁵⁷ I 1686 eskalerte lydene fra spøkelset til banking, slag og skraping noe som førte til at Niels Jenssøn kontaktet den lokale presten Arent Hartvigsøn (1654–1744) som lovet å komme på besøk.⁵⁸

Den 21. november 1686 ankom Hartvigsøn gården Skålvold i tussmørket, da spøkelset pleide å begynne bråkingen. Denne kvelden var det derimot stille, og etter to–tre timer begynte Synneve Andersdatter å dekke bordet til kveldsmat. Da skriver Hartvigsøn at de begynte å høre spøkelset ulike steder på gården:

[...] som vi sad færdig til at gaa til bords, hørte vi et Slag nede i Gaarden, hvorpaa vi strax løb derhen, men som vi var kommen derhen, hørte vi det banke oppe i Gaarden, og der vi kom derhen, bankede det længer hen i Gaarden, saa det ligesom vilde fixere os og komme os til at løbe efter sig[...]⁵⁹

Dette stemmer godt med Velle Espelands beskrivelse av poltergeist som uvanlig ekshibisjonistiske spøkelses, ettersom de tenderer til å øke sin aktivitet ved oppmerksomhet.⁶⁰ De gikk så inn, spiste kveldsmat og holdt aftenkor. I løpet av denne tiden hørte de ingenting til det angivelige spøkelset, til tross for at det pleide å bråke mest da de ”[...] sang og frygtede Gud”.⁶¹ Ifølge Velle Espeland ble dets djevlelske natur tydelig ”[...] ved at det reagerer sterkt på salmesang og lesning[...].⁶² Under dette besøket ved Skålvold går det også fram av Hartvigsøns beretning at ekteparet ytret et ønske om å flytte fra gården. Hartvigsøn rådet dem til å be morgen- og aftenbønn samt være sterk i troen – da kunne ikke djevelen skade dem. Ekteparet fulgte Hartvigsøns råd og ble værende på gården over vinteren.⁶³

Ut fra Hartvigsøns beretning, kan vi anta at Nille begynte å føle seg mistenkt for fødsel i dølgsmålet i løpet av vinteren 1686–87. Det kan være grunnet i ryktene om henne, eller i Hartvigsøns besøk i november 1686. Ryktene om henne kan også ha fått ny næring etter dette besøket av sognepresten. Årsaken til at vi kan anta at Nille begynte å føle seg mistenkt, er handlingsmønsteret hennes våren 1687 slik det er gjengitt i kildene. Da skal hun ha gravd opp beina etter guttebarnet fra Brenshelleren, og kastet dem på havet fra Nausteberget. Da skal en perle ha sprettet opp og ødelagt et av øynene hennes, hvorpå hun lå

---

⁵⁷ Østebø 2005: 49.

⁵⁸ Hartvigsøn 1687: 183. Hartvigsøn var en ugift huskappelan i Laskestad fjæring fra 1676 og fungerte som sogneprest samme sted fra 1683 til sin død, en posisjonen han overtok etter sin far Hartvig Arnesøn (1611–1691). I tillegg til å ha ansvar for Steigen kirke, betød dette at han også skulle betjene Leines kirke.

⁵⁹ Ibid: 183.

⁶⁰ Espeland 2002: 57.

⁶¹ Hartvigsøn 1687: 183.

⁶² Espeland 2002: 58.

⁶³ Ibid: 184.

14 dager i store smerter. Møinichen henviser til rykter som sa at barnet hadde forårsaket øyeskaden hennes da hun hadde kastet beina på havet. Ryktene sa at barnet hadde revet ut ett av øynene hennes og hadde tæret på det i flere dager. Nille bekrefter at hun hadde hatt ett meen på den ene øye, men påpekte at det også hendte så mange andre.⁶⁴ Det er vanskelig å vite nøyaktig hva som hendte med øyet til Nille, men en mulig forklaring er at hun fikk konjunktivitt. Det er en betennelsestilstand som kan komme av bakterier, virus eller allergi, og er en av de vanligste sykdommene som påvirker selve øyet. Øynene kan bli røde, betente og kløende, samt at øyelokkene kan hovne opp.⁶⁵ Denne betennelsen er også svært smittsom, noe som sannsynliggjør at dette var årsaken til Nilles meen, ettersom hun nevner at dette var vanlig blant befolkningen.

Samme vår, altså i 1687, ble Nille ansatt som tjenestejente av Peder Jensøn Stabye som var bondelensmann i Leines i perioden 1684–1718. Han bodde på gården Ålstad omtrent en halv mil fra Skålvold.⁶⁶ Det faktum at Nille forlot Skålvold etter så lang tjeneste, muligens så mye som 17 år, er i seg selv interessant i dette stadiet av saksutviklingen. Dessverre sier ikke kildene om hun forlot gården av eget ønske, eller om hun ble avskjediget fra Skålvold. Det kan spekuleres i om dette var en reell flytting av Nille fra myndighetenes side. De kan ha forsøkt å kvitte seg med det angivelige spøkelset og oppstyret på Skålvold ved å flytte Nille fra åstedet, og på den måten skape fred i huset. Det skulle i midlertidig vise seg at spøkelset fortsatte å romstere på Skålvold.

Ved pinsetider, i midten av mai, 1687 var spøkelset borte i 14 dager. Folkene på gården var lettet og takket Gud for hans befrielse. Så begynte spøkelset å bråke igjen, og utover høsten skal bråket ha tiltatt i både styrke og aggressivitet. Spøkelset skal ha åpnet stuedøren og kastet trebiter eller steiner inn i stuen og etter folkene, samt kloret på dører og vinduer. Niels Jenssøn oppsøkte Hartvigsøn igjen, som ba ham være tålmodig og fortsette å prise Gud fram til han kunne komme på besøk igjen. I referatet av denne samtalen i Hartvigsøns beretning, kommer det fram at Jenssøn beskrev spøkelset som spesielt aggressivt

---

⁶⁴ Møinichen 1687: 174.

⁶⁵ Sandvig. ”konjunktivitt (SML-artikkel)”, *Store Norske Leksikon*. http://www.snø.no/sml_artikkel/konjunktivitt

⁶⁶ Hartvigsøn 1687: 186. Bondelensmannen var nederst på rangstigen i rettssystemet og var den lokale myndighetspersonen. Han var tilknyttet et spesielt ting og var fogdens lokale medhjelper. Han må også regnes som representant for befolkningen, og vervet gikk ofte i arv blant de ”bedre” familiene i et område. Han skulle oppnevne bygdetinget, og i hovedsak var det bondelensmannen som tok imot vitnemål i saker. Han hadde også ansvar for å følge opp kongens saker, og arrestere de som brøt disse lovene. Kongens saker var saker som krevde offentlig påtale som for eksempel leiermål eller brudd på helligdagen. Nilsen 2002: 44–45; Sandmo 2002: 35–36.

om morgenen da de malte mel på to håndkverner i gangen.⁶⁷ Da kastet det løse gjenstander mot personen som malte, uten at personene tok skade av det. "[...] at de om Morgenen maler det Mel, som de vil tære om Dagen saa Folkene havde ikke Fred naar de skulde male, men slog dem med, hvad løst laa i Gaarden, kastede dem i Ansigtet og paa Ryggen; men fik ingen Skade."⁶⁸

Søndag den 16. oktober skulle Hartvigson igjen besøke Skålvold ettersom spøkelset ikke hadde roet seg. Han skriver i sin beretning at han ble forhindret, men forteller ikke årsaken til dette.⁶⁹ Ifølge hans beretning skal spøkelset ha fortsatt å bråke denne søndagskvelden, men så hendte noe nytt. Da Jensson kom hjem den kvelden, skal spøkelset for første gang ha begynte å snakke. Dette betød at spøkelset ikke lenger bare var en bankeånd, og dermed får vi en ny dreining i spøkelseskonstruksjonen. Samtalen mellom Jensson og spøkelset ble senere gjengitt i Hartvigsons beretning basert på Jenssons beskrivelse. Hartvigsons beretning inneholder forklaring på personer og steder, men disse er utelatt her fordi det kommer fram ellers i oppgaven.

Spøkelset: Nille Moder!

Manden spurgte fremdeles

Hvad vil Du? Hvad vil du Nille Moder?

Resp: "Jeg vil have Sue (eller Die)".

Er Du födt her?

Resp: "Ja".

Hvo er din fader?

Resp: Mads Titting

Manden spurgte fremdeles: Hvo er din Moder?

Resp: "Nille moder"

Hvor gjorde hun af Dig, da du var født?

Resp: "Hun dræbte mig".

Hvorledes dræbte hun dig?

Resp: hun strøbte mig med sit haarbaand (Flettebaand).

Hvor gjorde hun af dig?

Hun grov meg neer udi Brandshelleren.⁷⁰

Jensson fortalte senere Hartvigson at han ble skremt av spøkelsets ytringer, og at han hadde sendte bud på tre naboer: Jon Kirkebygger, bondelensmann Peder Jensson Stabye og lagrettemann Peder Olsøn Skjelstad. De ankom Skålvold neste morgen. Da skal spøkelset kun villet snakke mens de malte på den ene eller begge håndkvernene i gangen. De tre naboene skal ha hørt samme ord som Jensson hørte kvelden før. Det kan virke som at Stabye undret

---

⁶⁷ Hartvigson 1687: 184–185. På Skålvold malte de hver morgen det melet de skulle bruke samme dag på to håndkverner i gangen.

⁶⁸ Ibid: 185.

⁶⁹ Ibid: 185.

⁷⁰ Ibid: 185–186.

seg over at spøkelset kun snakket når de brukte håndkvernen, for han skal ha kikket under kvernen, hvorpå spøkelset da spurte hva han så etter.⁷¹ Utover dette står det ingen informasjon i Hartvigsøns beretning eller andre kilder om hendelsene utover denne dagen.

Den 20. Oktober, begynte spøkelset å spørre etter mat utover ammingen det hadde nevnt fire dager tidligere:

Nille Moder! Giv mig noget Mad!
Manden sagde: Hvad vil dy have?
Resp: Smaa Børn æder gierne Kurv [pølse]⁷²

Noen dager senere da folkene på gården skulle spise, begynte spøkelse igjen å spørre etter mat:

Giv mig Mad!
Manden sagde: Jeg vil forsøge at lægge et Stykke Fladdbrød
under Kuernen, som hand og gjorde.
Spøgelset spurte: ”Hvad skal jeg giøre med tørt Brød? Smaa Børn kan ikke æde
tørt Brød alene.
Da forsøgte Manden og lagde et Stykke Smør paa Brødet. Strax forsvandt det
altsammen.⁷³

Sogneprest Hartvigsøn henvendte seg til prest i Bodø og prost i Salten, Jens Møinichen (1642–1712), for råd i saken. Møinichen rådet da Hartvigsøn til å snakke med Nille alene. Dersom hun ikke tilsto, skulle Hartvigsøn ta henne med til der barnet angivelig var begravd – der ville hun avsløre sine sanne følelser.⁷⁴ I drøye tre uker etter dette har vi ingen informasjon om hendelsesforløpet i saken.

Søndag den 13. november 1687 formante Hartvigsøn tjenestejenta Nille til å tilstå i enerom, hvor hun i første omgang nektet for forbrytelsen. Han kommenterte sinnelaget hennes under denne samtalen i sin beretning med kommentaren:”[...] at naar Lovens haarde Bogstav blev hende foreholdt, mistede hun, saasom Mælet, saa jeg søie Svar kunde faa av hende. Hvoraf jeg sluttede en svar Samvittighed [...]”⁷⁵ Hartvigsøn ba så Nille returnere til Skålvold tre dager senere, og disse dagene kjenner vi ikke til hendelsesforløpet. Hans Eyvind Næss skriver at tortur ofte ble brukt i forbindelse med trolldomssaker, noe også Nils Gilje og Tarald Rasmussen bekrefter.⁷⁶ Dersom fysisk og psykisk press ble brukt i forbindelse med trolldomssaker, er det ikke umulig at det kan ha blitt brukt i andre sakstyper. Det er ingenting

---

⁷¹ Hartvigsen 1687: 186–187.

⁷² Hartvigsøn 1687: 187.

⁷³ Ibid: 187.

⁷⁴ Møinichen 1687: 174.

⁷⁵ Hartvigsøn 1687: 187.

⁷⁶ Næss 1994: 47; Gilje & Rasmussen 2002: 249.

i kildene som antyder at hun ble utsatt for direkte tortur under saksforløpet. Det er likevel sannsynlig at prestens formaning av Nille, ble oppfattet av henne som et sterkt psykisk press.

Da Hartvigsøn og Nille ankom Skålvold på kveldstid tre dager senere, altså 16. november, hørte de ingenting til det angivelige spøkelset. Folkene på gården nevnte at spøkelset hadde kastet rundt gjenstander tidligere på dagen. De holdt så aftenkor og presten formante igjen Nille til å tilstå. Hun skal da ha blitt beveget og bedt om å få snakke med ham i enerom. Nille og Hartvigsøn vandret så ut på gårdsplassen, hvor hun tilsto hun og ha tatt livet av et barn for 14 år siden, slik som spøkelset hadde anklaget henne for. Hartvigsøn trøstet henne med ”[...] at Naaden i Himelen var dog større end Synden paa Jorden, saaframt hun offrede gud et angerfuld Hierte i en stadig Troe til Jesu Fortjeneste [...]”.⁷⁷ Ifølge Møinichens beretning tok Hartvigsøn Nille med til Brenshelleren og ville lete etter fosteret:

H^r Arne stundede med hende till Steeden at wille leede effter Fosteret. Der rörde Samwittigheden hende, saa hun rundt ud bekiende at det gjorde ingen Gode at gaa did, thi hun haffde taget Beenene fra Stedet igien forleden waar, och kast dem i Hafwet, och samme tid hafde hun faaet det Meen paa siyt Øye.⁷⁸

Hva som faktisk var årsaken til at hun tilsto handlingen kommer ikke entydig fram i kildene.

Da folkene på gården sto opp ved firetiden neste morgen, begynte det angivelige spøkelset igjen å bråke. Det kommer også fram av Hartvigsøns beretning at det var ti personer på gården på dette tidspunktet, og at disse bevitnet flere av hendelsene denne morgenen. Dette virker som et realistisk antall personer, sett i forhold til *Manntall 1663–66 for Helgeland og Salten prosti* hvor det var registrert fem menn ved Skålvold.⁷⁹ Hartvigsøn befalte Nille å gå til håndkvernen og male mel, mens han sto med et lys i hånden og forsøkte å holde igjen ytterdøren. Ytterdøren ble så revet opp, før den etter hvert lukket seg igjen. Da klarte Hartvigsøn å holde døren igjen, til tross for at noen prøvde å rykke den opp igjen. Hartvigsøn fikk så en annen person til å holde døren lukket. Han sendte så resten av menneskene inn i stua, mens de ble slått med kjepper, steiner og gjenstander. ”Jeg [Hartvigsøn] selv forsøgte, at gaae ud, og fik et Slag i Nacken, af en gammel Hose.”⁸⁰ Da alle var kommet inn i stua, kastet Hartvigsøn ut gjenstandene spøkelset hadde kastet inn gjennom stuedøren. Spøkelset kastet så umiddelbart gjenstandene tilbake inn på stuegulvet.

---

⁷⁷ Hartvigsøn 1687: 188.

⁷⁸ Møinichen 1687: 174.

⁷⁹ Disse fem personene var en oppsitter, en knekt, en husmann og to tjenestegutter. *Manntall 1663–66 for Helgeland og Salten prosti*. <http://digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=bd28MT60&spraak=n&metanr=1286>.

⁸⁰ Hartvigsøn 1687: 189.

Hartvigson kastet så en stang som var en favn lang (ca 180–190 cm)⁸¹ ut stuedøren, og ville se hva spøkelset kom til å gjøre med den. Mens Hartvigson holdt igjen stuedøren, skapte spøkelset et leven med å slå etter hønsene på gavlen. Da løp Hartvigson ut i gangen med et lys i hånden, men verken han eller de andre kunne se stangen noe sted. De gikk inn igjen, og med den ene hånden på dørlinka hørte Hartvigson bråket startet igjen. Han åpnet så døra, gikk ut og da lå stangen og beveget seg på gulvet.⁸² Menneskene på gården gikk så ut på tunet og hørte spøkelset hyle to ganger som en liten hund. De stanset rett utenfor døren, og da skal spøkelset ha ropt:

Nille-Moder!

Jeg [Hartvigson] spurte: Hvad vil du hende?

Resp: Jeg vil plukke hende Sønder.

Eft du et Guds Barn?

Resp: Nei

Er du en fordømt Aand?

Resp: Ja.

Eft du født her?

Resp: ja.

Hvo er din Fader?

Resp: Mads Titing.

Hvo er din Moder?

Resp: Nille-Moder”

Er det længe siden hun fødte dig?

Resp: 14 Aar.

Hvor gjorde hun saa af dig?

Resp: Hun dræbte mig med sit Flettebaand.

Hvor lagde hun dig hen?

Resp: I Brandshelleren.

Der vil jeg imorgen komme op og lede efter dine Ben.

Resp: Du finder mig ikke.

Kan jeg ikke Tegn finde, der du blev lagt?

Resp: Jeg vil raabe Nille-Moder.

Hvorfor kand jeg ikke finde dine Ben?

Resp: Jeg ligger i Søen.

Hvor eft Du kommen did?

Resp: Nille-Moder kastede mig i Vaar ud for NøsteBjerget i havet samme Tid, jeg rev hendes Øie ud, og tærede af hende i 14 Dage.⁸³

Hartvigson spurte Nille om hun var skyldig i dette, hvor hun svarte at spøkelsets uttalelser var sanne. Hun begynte så å snakke med spøkelset, og Hartvigson gjenga også denne samtalen i sin beretning:

---

⁸¹ Det norske lengdemålet favn er i dag 1,882 m, men har tilsvart en lengde på mellom 180 og 190 cm. "favn - eldre lengdemål". *Store norske leksikon*. [http://snl.no/favn/eldre_lengdem%C3%";](http://snl.no/favn/eldre_lengdem%C3%) "Leksikon: Favn". *Norsk historisk leksikon*. <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Favn>

⁸² Hartvigson 1687: 189.

⁸³ Hartvigson 1687: 190.

N: Søde Sønnen Min! Hvad vil du mig?
 Resp: Nu er Nilde-Moder Her?
 Hun sagde videre: Lyv ikke paa mig
 Resp: Kys mig etc.
 Jeg [Hartvigsøn] sagde: Nille, du hører nu selv, at gud vil ikke længere have din Synd skiult. Bekiend i Jesu Navn! Hvad dig er videre om Hiertet.
 Hun svarede; Er jeg skyldig, da begierer jeg at dø og lide for min Synd.
 Spøgelset: Lad sette Jern paa hende.
 Jeg [Hartvigsøn] sagde; det skal ikke ske. Hun har nu utvungen bekiendt sin synd, og Jesus, Guds søn, som har friet alle Syndere, med sit dyrebare Blod, skal ei og heller lade sin Naade være spildt paa hende: saa din fule Aand skal ej faa det, Du leder efter, at føre hende i Desperation, men hun skal med Guds hiælp dø et Guds Barn.
 Resp: Jeg taler ei mere idag.
 Nu stod Kuinden og rettede Mad til, raabte derfor Spøgelset endnu: Giv mig noget Suppe.
 Jeg [Hartvigsøn] svarede: J Helvedet er din Mad beredt! Pak dig nu her ifra!
 Thi Du haver ej videre at bestille.
 R: Nei.
 End naar hun er død, vil du da ej bort?
 R: ilt, ilt, ilt (Hva det var, forstod verken jeg, eller andre, som bedre var vant med Maalet).⁸⁴

Etter det hørte ikke Hartvigsøn mer fra spøkelset. Han og Nille reiste med båt til fogden i Salten Jesper Andreas Kolderup (ca 1651–1724), som holdt til på Leines.⁸⁵ Ifølge Hartvigsøns beretning tilsto Nille ved ankomsten til Leines i fogdens og allmuens påhør. Fogden beordret da et ekstraordinært saketing på Holkestad den 24. november 1687. Hvorvidt utsagnet om allmuens påhør kan ha betydd lagrettemennene, kommer ikke fram av kildene. I denne utenomrettslige sammenhengen er det ikke usannsynlig at lagrettemennene eller i det minste noen av dem, overvar tilståelsen. Den 18. november ble Nille ført til bondelensmann Stabye på Ålstad, hvor hun skulle sitte i varetekt fram mot rettssaken en snau uke senere.

På Laskestad prestegård samme dagen, den 18. november, undertegnet åtte menn: Anders Jacobssøn, Nils Siversøn, Peder Olssøn, Niels Jenssøn fra Skålvold, Peder Nilssøn, Nils Jenssøn fra Brevik, den tidligere sognepresten Hartvig Arnesøn og sognepresten Arent Hartvigsøn et brev til lagmannen, prosten og sorenskriveren. Trolig var Anders Jacobsen og Peder Olssøn også to av lagmennene som senere dømte henne ved saketinget.⁸⁶ I brevet tok de åtte mennene for seg Nilles dårlige bygderykter, og Rune Blix Hagen påpeker at dette

⁸⁴ Ibid: 191–192.

⁸⁵ Han var fogd i Salten 1684–1714, og trolig dansk, noe som tyder på at han var tilflyttet Steigen i forbindelse med stillingen. Hasselberg & Dahl 1999: 70–71. Fogden skulle fange forbrytere, tiltale forbrytere i kongens saker, fungere som aktor i kongens saker, utføre dommen og var personlig ansvarlig for å kreve inn bøter og skatt. I perioder skal også fogden ha administrert forhørene som fant sted utenfor tinget. Sandmo 2002: 32.

⁸⁶ SAT, ARN 1687. Fogdregnskap Salten, N° 8.

dokumentet kan leses som en forhåndsdom av Nille.⁸⁷ Menneses meninger blir tydelig med blant annet disse ytringene:

Hvor da fandtes, att et Quindfolch wed Naufn **Nille Jensdaatter** som lenge hafver været i Bøgderychte om sit onde Leffnet udi Meenigheden med lettfærdighed och **Barnemord**, hvor in hun offte at hendes Siælesørger haffver været advaret och formanet i mange Aar. [...]. Lagde sig i dascherie med en Echte Mand, naufnlig Madz Titing, Huusmans samestedtz, af hvilchen hun bleff giort swanger[...] hendes Forsætt waar at myrde Fosteret[...] **Madz Titing** maatte rømme dend Meenighed effter **Recessen**[...] [til] **Foldens** fierding i **Baadøe** Gield [...] denne **Madz Titing** har gaaet ofver et Field 1½ Mill weys till ermeldte **Nille Jensdaatter** och igien øffwet sit forrige Horeri och Boleri i Marcken, att hun er blefven med Barn paa nye, hvilchet ochsaa waar et almindelig Bøigderychte, men hun selff det baade forsoer och nechtete, thi hendes Forsætt waar at henmyrde dette som det forrige. [...] Da hun begynte sit forrige leffnet paa nye med en **Find**, som samme Mand hafde leyet till Sommer Arbeyde, saa hand fandt dem offte u-bluelig til sammen, och maatte der offver strax schille **Finden** fra sig. [...] Hvilket we hermed wellædle H^f Laugmand medeeler til Opliusning om ermeldte Nilles syndeachtige Leffnet och Adfærd, och med wor Hændder och Boemercker saaledis i Sandhed bekreffter, och will med høyeste Æed være gestendig.⁸⁸

Hendelsesforløpet under selve rettssaken mangler vi dessverre kunnskap om, ettersom tingbøkene fra området ikke er bevart fra perioden. Årsaken til at vi allikevel vet noe om hendelsene i forbindelse med rettssaken, er som tidligere nevnt et sammendrag fra *Amtmannsregnskapene for Nordland 1687*. Konsentratet ble innført av sorenskriver Christen Jenssøn Hveding som forklaring til regnskapet.⁸⁹ Dette var vanlig praksis, og ifølge Tyge Krogh inneholder ofte regnskapene slike forklaringer om sakens gang og dommer, i tillegg til utgiftspostene knyttet til saksbehandlingen og straffen.⁹⁰

Den 24. november ble det avholdt ett ekstraordinært saketing på gården Holkestad. Fogd Kolderup hadde lovlig fravær under saksbehandlingen, og hans stedfortreder på tinget var Morten Stephensøn Rubsuig. På saketinget ble Nille Jensdatter dømt av 10 lagrettemenn⁹¹ og sorenskriveren Christen Jenssøn Hveding for fosterdrap med domsslutningen:

At bemeldte Nille Jensdaattere bør, for saadan sin u-christelig mordiske gierning, paa sit foster begangit, efter H^f og høyloflig ihukommelse **C4 recess pag. 176**. og videre efter **MHB. 2. Capitel**, at miste sit lif og strafis paa sin hals!

---

⁸⁷ Hagen 2008: 74.

⁸⁸ Arnesøn m.fl. 1687.

⁸⁹ Hasselberg & Dahl 1999: 36, 43.

⁹⁰ Krogh 2000: 37.

⁹¹ Trond Pedersen, Lauridz Lauridzøn, Erich Jenssøn, Daniel Christophersøn, Hermand Larsen, Olle Olssøn (Loføen), Christopher Christophersøn, Henrich Brevigen, Christen Carlssøn og Olle Olssøn (Holkestad). SAT, ARN 1687. Fogdregnskap Salten, N° 8.

Denne voris domb vi ydmygeligdt indstiller til voris gunstig ofverdommeris welædle og welbyrdige H^f laugmand **De Fines** nermere schiøn og confirmation.⁹²

I 1635 kom den første forordningen knyttet til fødsel i dølgsmål og spebarnsdrap, en forordning som ble gjentatt i tilnærmet lik ordform i Kong Christian 4s recess fra 1643. Det var forventet at mødre skulle elske sine barn, og at alle barn skulle være ønsket. Kvinner som tok livet av barna sine, ble derfor oppfattet som unaturlige monster.⁹³ Dette kan delvis knyttes til innskjerpingen av lovgivningen om fødsel i dølgsmål i løpet av 1600-tallet, som er relevant i forhold til saksbehandlingen av Nille-saken. Samtidig viser den en mentalitetsendring i samfunnet – i det minste fra myndighetenes side. Lover kan i ettertid behandles som en levning og en normativ kilde. De er både vurderende med at vi ser hvilke gjerninger de ønsker å forby, men også programmatisk ved at de viser hvilke endringer myndighetene ønsket å innføre i samfunnet.⁹⁴ Essensen i artikkelen fra 1635 som ble videreført i 1643 var at dersom en løsaktig kvinne fødte et barn, uten hjelp av ”allermechtigste beskickedede middel” og barnet dør, skal hun behandles som om hun hadde drept barnet med vilje.⁹⁵

På undertinget ble Nille dømt av 10 lagrettemenn. Det vanlige var seks lagrettemenn, men det kunne også være 12, og i spesielle tilfeller 24 eller 36.⁹⁶ Det at det i Nille-saken var 10 lagrettemenn, avviker derfor litt fra normen. Alt tyder allikevel på at de var beslutningsdyktige. Av de 10 lagrettemennene som dømte Nille, er seks av dem med relativt stor sikkerhet, registrert i *Manntall 1663–66 for Helgeland og Salten prosti*. De siste fire klarte jeg ikke å oppdrive, enten grunnet tilflytning eller lav alder i 1663–66. Lagrettemennene som var registrert i manntallet, hadde en alder på registreringstidspunktet fra 14–42 år.⁹⁷ Dette betyr at ved rettssaken i 1687, vil de ha vært mellom 35–66 år.⁹⁸

Hans De Fine var lagmann i Hålogaland fra 1686 til hans død i 1689. Han var sønn av en tidligere biskop i Trondheim, og man kan derfor anta at han flyttet til Steigen grunnet

---

⁹² SAT, ARN 1687. Fogdregnskap Salten, N° 10.

⁹³ Crawford 2007: 163.

⁹⁴ Kjeldstadli 1999: 172.

⁹⁵ *Kong Christian 4s recess av 1643*, 2 bok, 5 cap, art 1. Med ”allermechtigste beskickedede middel” mente man å benytte seg av eldre og erfarne kvinner under fødselen. 1981: 252–253

⁹⁶ Sandmo 2002: 31.

⁹⁷ Alderen på de seks personene da de ble registrert i manntallet: 14, 24, 26, 36, 40 og 42 år. *Manntall 1663–66 for Helgeland og Salten prosti*. <http://digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=bd28MT60&spraak=n&metanr=1286>.

⁹⁸ Aldersangivelsen her er basert på det største aldersspriket som er mulig, basert på deres alder i registreringsøyeblikket og tidsperioden mellom mulig registrering og rettssaken.

stillingen som lagmann.⁹⁹ De Fine bekreftet Nilles dom dagen etter rettssaken med disse ordene:

Effter som synderinden **Nille Jensdaatter** med en frivillig bekiendelse for retten har wedgaaet, det paa hendis foster for 14 aar siden begagne mord. Da bør och schall hun for saadam misgierning miste sin hals, effter Lowen och Recessens tilguld, hvorpaa offwenindførte domb er funderit, som her wed i alle maader, till nærmere execution confirmeris. Steegen d. 25de 9br. 1687.¹⁰⁰

Når lagmannen hadde bekreftet dommen, var det opp til den lokale amtmannen å konfirmere dommen og beordre den gjennomført. I perioden under Nille-saken var Christian Kruse (1636–99) amtmann over Nordlands amt, og han hadde stillingen i perioden 1686–91.¹⁰¹ Dagen etter rettssaken, den 25. november 1687, konfirmerte han Nilles dom og beordret rask eksekusjon til fogden.¹⁰²

På vei tilbake fra saketinget på Holkestad til Bodøgård, dro amtmann Kruse innom Skålvold. I Hartvigsøns beretning kommer det fram at amtmannen hørte spøkelset snakke ved dette besøket og ”[...] der den velbiurdige herre talte det haardt til, svarede det uhøfligen [...]”.¹⁰³ Amtmannen beskrev stemmen til spøkelset som lespende som et barn på et halvt år, og idet amtmannen gikk ut døren for å forlate gården, knuste spøkelset to ruter i et vindu.¹⁰⁴

Den 6. desember, da amtmann Kruse kom tilbake til Bodøgård, fortalte han om Nille-saken til prost Møinichen.¹⁰⁵ To dager senere, den 8. desember, skrev Møinichen et brev til biskop Christopher Schletter i Trondheim. Dette brevet har i ettertid blitt kjent som ”Møinichens beretning”, og gjorde at han satte seg i opposisjon mot lagmannen og amtmannen. I dette brevet skrev han blant annet om amtmannens samtale med det angivelige spøkelset:

Amptmanden i sin Samtale med Spøgelset, hafver befahlet hannem, att hand skulle gjøre sig det grummeste hand kunne. Hvor paa hand hørde strax et Liud som en hwinende hwissel, brølende Oxo och murrende Biørn, med Spørsmåll om hand nu iche blef bange. Hvor paa Amptmanden svarede Ney: Hand skulle endnu gjøre sig grummere. Der paa blef gifven Giensvar, nu kand jeg iche meer. Amptmanden spurde hvor lenge hand wilde bliffve der. R [respons]: Saa lenge Amptmanden er her. Amptmanden svarede, du schall hafve tack for at du wilt

---

⁹⁹ Hasselberg & Dahl 1999: 33–34.

¹⁰⁰ SAT, ARN 1687. Fogdregnskap Salten, N° 10.

¹⁰¹ Hasselberg & Dahl 1999: 5–6. Amtmannen var øverste embetsmann innefor hvert amt. Han skulle styre forvaltningen av området, holde kontroll på kongens eiendom og inntekter, holde oppsyn med det lavere embetsverket og fungere som et bindeledd mellom folket og øvrigheten. Moseng & Opsahl. 2003: 236; Solum 2008: 16.

¹⁰² SAT, ARN 1687. Fogdregnskap Salten N° 10.

¹⁰³ Hartvigsøn 1687: 193.

¹⁰⁴ Ibid: 193.

¹⁰⁵ Møinichen 1687: 175.

warte mig op. R: Jeg will følges med Amptmanden till Søen. Amptmanden svarede sig iche hafve hans Tieneste Behoff, hand schulle packe sig der fra Steden. R: Hand wilde bliffve der. Amptmanden sagde: Hans schulle derfra. R: Hand wilde iche. Amptmanden svarede: Jeg schall well schaffe dem hid, der schall føre dig her fra. R: Hvad schall det være for nogle. Amptmanden svarede: Der schall du well faa at wide. Der paa forbittret murrede och ligesom schar med Thænderne.¹⁰⁶

I tillegg til å skrive om samtalen mellom amtmannen og spøkelset, skrev Møinichen i dette brevet om Nilles liv og deler av hendelsesforløpet i saken. Møinichen ga i tillegg uttrykk for en mistanke om at det kunne være en av kvinnene på gården som lot som hun var spøkelset, men han navngir ingen av kvinnene konkret. Beskyldningen hans var grunnet i at spøkelset kun hørtes da hun sto ved håndkvernen hvor man ikke kunne se henne, men var taus da hun brukte håndkvernen rett ved døren.¹⁰⁷ Det mest spesielle ved Møinichens beretning, var likevel at han rettet tvil omkring Nilles tilståelse og kritikk mot rettspraksisen i saksbehandlingen. Det kommer tydelig fram at han mente at saken var gjennomgått for hastig, og at man burde tatt seg tid til en mer utførlig teologisk og juridisk betenkning i forbindelse med saken. Møinichens skepsis mot saksbehandlingen blir tydelig med uttalelser som dette:

Men ellers kommer mig en Tankche ind: Hvo weed om Mennischet har giort dend Gierning, eller Sathan har indbildet hende det per phantasiam, som hans indbildede for nogle Aar siden nogle Qvinder i Findmarchen, at de haffde omkommed Ifver Christensøns Schib af Bergen, hvor paa deris egen Bekiendelse bleffve bredndte, och Schibet komm well beholden, och u-schad till Bergen. Dette haffver och Laugmanden forreholdt hende, men hun staar fast wed sin Bekiendelse. Dernest tencker jeg, schulle mand gjøre Fanden dend Ære, och paa hans Aabenbarelse henrette et Mennische, att hand kunde søle sig i hendes Blod? [...] Jeg faller ellers i Tancke om et Quindfolch, hvilchen naar hun drager dend ene Qvern, som staar bag Stuedørren i Forstuen, da høres Røsten, men naar hun wises igiennem Stuedørs glutten, thi saa will Fanden alltid at Dørren schall staa paa glut, och en anden wises hen at male paa dend qvern som staar i Wraaen bag dørren, høris ingen røst. [...] Dend Relation gjør jeg effter wellædle H^r Amptmandz och H^r Arnes mundtlige Beretning[...] med Ønsche att gud will selff tvinge Sathan under os, och legge hannem under sine Christnes Fødder.¹⁰⁸

Møinichen må ha visst at brevet og protesten hans ikke ville få noen betydning for Nilles skjebne, ettersom hennes eksekusjonsdato var satt til 16. desember. På slutten av 1600-tallet ble post fraktet med postbønder som skulle frakte posten én mil over land, og to mil over sjø til neste postbonde. Ved innføringen av postvesenet i Nord-Norge ca 1665 gikk posten to

---

¹⁰⁶ Ibid: 175.

¹⁰⁷ Ibid: 175.

¹⁰⁸ Ibid: 175.

ganger i året, i motsetning til ukentlig lenger sør i Norge.¹⁰⁹ Postgangen førte derfor automatisk til en administrativ og juridisk treghet i Nord-Norge. På slutten av 1600-tallet tok korrespondansen ofte 8–9 uker fram og tilbake mellom Bodøgård og Trondheim. Post brukte minst 8–10 uker fra København til Bodøgård, men det kunne ta opptil seks måneder, spesielt på vinterstid.¹¹⁰ Man kan da lure på hvorfor Møinichen valgte å sende brevet, selv om han visste at det ikke ville få betydning for Nilles skjebne. Kunne brevet kunne være et forsøk på å renvaske seg for ettertidens kritikk, eller ønsket han å belyse saken og hadde et reelt ønske om å få ryddet opp i den tvilsomme rettsprosedyren?

Når biskop Schletter mottok brevet vites ikke. Hendelsesmønsteret videre tyder på at biskopen, i det minste delvis, delte Møinichens skepsis til saksbehandlingen i Nille-saken. Dette må man anta, ettersom biskopen videresendte dette brevet til visestattholder Just Høeg.¹¹¹ Det tyder på at biskop Schletter, på samme måte som Møinichen, oppfattet Nille-saken som utenom det vanlige, og at den trengte ytterligere behandling og oppmerksomhet. Når Høeg mottok brevet vites ikke, og min gjennomgang av relevante deler av Stattholderarkivet ga ingen svar på når brevet ankom Christiania.¹¹² Når to av kirkens viktigste menn i regionen reagerte på saken og saksbehandlingen, kan dette tyde på at aksepten for saksbehandlingen var mindre i samtiden enn Eivind Heggenes antydte da han skrev at Hartvigsøns beretning "[...] vakte underlig nok ingen større oppsikt i samtiden."¹¹³

Høeg sendte trolig sin reaksjon på Møinichens beretning til amtmann Kruse. Det viktigste hovedpunktet i dette brevet, var at han ba embetsmennene stanse henrettelsen av Nille. I litteraturen skrevet i ettertid er det ingen som har referert innholdet i brevet utover dette hovedpunktet, og som nevnt i 1.3 lyktes jeg ikke i å finne brevet i Stattholderarkivet.¹¹⁴ Det som dog er sikkert, er at brevet kom for sent fram til å utsette eller hindre henrettelsen av Nille.

Da rettssaken nærmet seg, skal spøkelset ifølge Hartvigsøns beretning ha blitt visuelt observert for første gang. Den 14. desember, to dager før henrettelsen, skal Synneve

---

¹⁰⁹ Tjelmeland 1995: 22–23; Gjelsvik & Karlsen 2005: 14.

¹¹⁰ Tjelmeland 1995: 24.

¹¹¹ Høeg var den tredje visestattholderen i Norge, og var ansatt i perioden 1682–94. Visestattholderen var i kontakt med de norske sakene, og behandlet dem fortløpende. Visestattholderen skulle være stattholderens mann på stedet, holde kontakt med lokale embetsmenn og var lokalisert i Christiania. "Stattholder". *Norsk historisk leksikon*. <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Visestattholder>.

¹¹² RA, SHA. D- Innkomne brev og anna. IV: Embetsmannsbrev, suplikker 1595–1771. Pakke 23 Brev fra embetsmenn og andre (1685–1689).

¹¹³ Heggenes 1950: 30.

¹¹⁴ RA, SHA. C-Utgående brev. II: Autoriserte kopibøker for Stathaldarskapet 1662–1712. 4. Ordreprotokoll (brev,- missiv, påbud til embetsmenn) Mikrofilm 00043 10 (1670–89); RA, SHA. C-Utgående brev. VII: Konsept o.dil. til utgående brev 1662–1760. Brev til embetsmenn og andre 1572–1771. Eske 7 (1677–1701).

Andersdatter ha observert spøkelset som en meget høy og smal menneskeskikkelse som strakk seg langt over hustakene. Den påfølgende dagen observerte Niels Jenssøn spøkelset ridende fra Skålvold mot retterstedet, og spøkelset ble beskrevet som så stort at det rakk opp i skyene. Spøkelset skal også på et tidspunkt ha ytret at det ikke alltid var synlig, fordi det tidvis var lite som en mus.¹¹⁵ Dette ble dog ikke kommentert ytterligere.

Den 16. desember ble Nille henrettet i Steigen. To områder har blitt angitt som rettersted: Gjestholmen nær Leines kirke og nedenfor Steigen kirke.¹¹⁶ Leines kirke var som kart 2 viser, få kilometer fra Skålvold. Steigen kirke var plassert på Engeløya langt fra Skålvold, noe som kan ses på kart 1. Myndighetene ønsket at henrettelser skulle eksekveres i nærmiljøet til forbryteren, for at straffen skulle virke mest mulig preventivt. Jeg mener derfor det virker mer sannsynlig at hun ble henrettet i nærheten av Leines kirke. Dette blir også bekræftet av sogneprest Hartvigsøn i den eldste ministerialboken bevart fra Steigen:

Den 16. decem. fulte jeg en fange ut til sin rettersted ved navn Nilde Jens-Datter af Ledingens fiering for sit barns mord, der var skiult i 14 aar, men paa en selsom maade aabenbaret, blev rettet ved Leines kirke i en god bekiendelse og stadig tro til sin frelser om sin synds forladelse.¹¹⁷

I beretningen kommenterte han at: ”Ellers gick hun meget vel beredt til sin Död [...]”¹¹⁸ Hvordan selve henrettelsen foregikk har blitt diskutert. I høymiddelalderen ble talionsprinsippet, gjengjeldelsesprinsippet, innført i rettsapparatet. Det var tatt opp fra kanonisk rett, og medførte at man i drap og svært alvorlige saker skulle miste livet.¹¹⁹ Flere har annonsert halshugging som den trolige henrettelsesmetoden av Nille. Dette virker som en troverdig konklusjon, ettersom dette var straffen for fødsel i dølgsmål fra Kong Christian 4s recess av 1643. Nilles dom var basert på denne. Denne straffen ble videreført i Kong Christian 5s Lov av 1687. Halshuggingen av Nille ble trolig foretatt med øks heller enn med sverd. Årsaken til dette er at halshugging med sverd var et statussymbol og derfor kostet mer penger enn halshugging med øks.¹²⁰

Hvordan liket ble behandlet etter henrettelsen blir omtalt i lokale sagn og deler av litteraturen. I dødsstraffer kan vi se spor av avskrekkelsessystemet, som gikk ut på at straffene skulle være spesielt skremmende for befolkningen. Henrettelsene kunne være brutale og liket

---

¹¹⁵ Hartvigsøn 1687: 193.

¹¹⁶ Nevnes blant annet av Stemland i Pedersen 2000b: 33.

¹¹⁷ SAT, Ministerialbok fra Steigen prestegjeld, 1686–1712. *Kirkebøker fra Steigen*. 855A01: 116–117.

¹¹⁸ Hartvigsøn 1687: 193.

¹¹⁹ Næss 1994: 28.

¹²⁰ ”Halshogging”. *Norsk historisk leksikon*. <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Halshugging>

(eller deler av det), kunne bli satt opp som advarsel.¹²¹ Torunn Selberg presiserer også at ”Kvinnene ble dømt til å miste livet ved øks eller sverd, og hodet ble satt på en stake. Også som død, ble kvinnens skam satt til offentlig skue.”¹²² På folkemunne sies det at hodet til Nille ble satt på en stake på holmen etter henrettelsen.¹²³ Det er derimot ingenting i kildene som antyder dette. Årsaken til at denne ideen har slått rot, er trolig at straffen for fødsel i dølgsmål i Christian den 5s Norske Lov av 1687 var halshugging og at hodet skulle plasseres på en stake.¹²⁴ Som jeg skal komme tilbake til i 4.6 ble ikke denne loven gjeldende før etter Nille-saken, og kan derfor ikke regnes som et bevis for at Nilles hode ble plassert på en stake etter henrettelsen. Det kan likevel være tilfelle at dette var praksis i Steigen før denne loven ble gjeldende. Tyge Krogh påpeker at straffen med å sette hodet på stake, var vanlig på 1600-tallet før innføringen av Kong Christian 5s Danske Lov som ble innført i Danmark i 1683.¹²⁵ Dette kan også ha vært tilfelle i Norge før innføringen av Kong Christian 5s Norske Lov, og at det ble Nilles straff. Lagmannens bekreftelse av dommen sier *kun* at Nille skulle miste sin hals, og ingenting om at hodet hennes skulle settes på en stake.¹²⁶

Den samme dagen som henrettelsen av Nille, den 16. Desember 1687, bekreftet bondelensmann Stabye dommen ved å skrive et vedlegg til Amtmannsregnskapet: ”Denne oben^{te} synderinde **Nille Jensdatter** er effter dommens indholf reffset her wed lenet i Leding fiering d. 16 xb^r 1687. Test. Wi wndertegnede med hand och zigneter A^o die up sup^r.”¹²⁷ To dager etter henrettelsen av Nille, finner vi også registrert en kvittering til Mestermannen (bøddelen) på 4 riksdaler for henrettelsen i regnskapet. Det kommer der fram at beløpet er kvittert for av fogden, men det kommer ikke fram noe ytterligere om henrettelsen.¹²⁸

I Hartvigsøns beretning kommer det fram at ti dager etter henrettelsen, den 26. desember, skal spøkelset begynt å snakke igjen. Dette skal ha blitt han fortalt av folka på Skålvold, men ytringene til spøkelset hadde nå endret seg. Det angivelige spøkelset var nå taust om Nille og hennes forbrytelse, men begynte å anklage andre kvinner i området for spedbarnsdrap. 13 dager etter henrettelsen av Nille, den 29. desember daterte Hartvigsøn sin beretning med avslutningen:

Hvad herom videre med Tiden kan aabenbares med sin endelige Udgang skal ogsaa rigtig blive forfattet, men dette er saaledes passeret, som jeg selv har med

---

¹²¹ Næss 1994: 28–31.

¹²² Selberg 1990: 26.

¹²³ Sagn nevnt i bl.a. Hagen 2008.

¹²⁴ *Kong Christian den femtes Norske Lov med kongeloven 1665*. Bok 6, cap 6, art 7. 1982: 241.

¹²⁵ Krogh 2000: 217–218.

¹²⁶ SAT, ARN 1687. Fogdregnskap Salten, N° 10.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ SAT, ARN 1687. Fogdregnskap Salten, N° 11.

mine Øine seet og med mine Øren hört, saa sandt hielpede mig Gud. Laskestad
Præstegaard d 29 Decembr Anno 1687.¹²⁹

Mange av datoene i denne gjennomgangen av hendelsesforløpet, er basert på denne beretningen. Det kommer ikke fram hvor Hartvigson sendte denne beretningen. Den skal være, eller har vært, oppbevart i det Kongelige Danske Bibliotek. Det er derfor nærliggende å tro at denne beretningen ble sendt, enten direkte eller indirekte, til et medlem av den dansk-norske administrasjonen.

Ifølge Petter Dass skal fiskere tatt turen innom Skålvold på vei hjem fra Lofotfisket for å oppleve spøkelset.¹³⁰ Lofotfisket sluttet en stund utpå våren, så spøkelset var tydeligvis noe prestestanden kjempet mot utover våren 1688. Dette til tross for at prost Møinichen snakket med menigheten i Leines allerede den 12. januar, og forbød dem å snakke med spøkelset.¹³¹

[Han rådet] Almuen at staa Fristeren imod, ikke at tro paa hans Opraab, men alene at frygte Gud, trøste sig med Kristi Værdskyld og hvo der havde syndet at omvende sig i Troen til Kristus og framvise et nyt Levnet i Hellighed og Retfærdighed.¹³²

Dette forbudet var et viktig element i Petter Dass' omtale av saken.¹³³ Dagen etter Møinichens tale for menighetene, er det signert en kvittering fra bondelensmann Stabye i Amtmannsregnskapene. Der har han kvittert for utbetaling av ½ riksdaler for kost og losji i tre uker for delikventen, den tiltalte.¹³⁴ Dette bekrefter at hun ble satt i varetekt kort tid etter hun tilsto for allmuen på Leines, og satt der fram til henrettelsen.

Som det kommer fram i amtmannsregnskapet var det flere utgifter knyttet til varetekt, rettssak og domsutøvelse i Nille-saken. I perioden hvor denne saken fant sted, skulle den tiltalte betale utgiftene knyttet til varetekten, rettssaken og straffen dersom de hadde økonomisk mulighet til det. Av den årsaken ble holdt et ekstra skatteting på bondelensmannens gård, Ålstad i Steigen den 14. januar 1688. Der skulle det avgjøres om Nilles verdier kunne dekke utgiftene til varetekten og henrettelsen. Hendelsesforløpet under selve skattetinget vites ikke, men konklusjonen ved møtet var at allmuen var samstemte i at Nille ikke hadde andre verdier enn klærne hun gikk i, og derfor ikke kunne dekke utgiftene.¹³⁵

---

¹²⁹ Hartvigson 1687: 193–194.

¹³⁰ Dass 1927: 88–89.

¹³¹ SAT, KA. Brev fra lokale embetsmenn til kongen.

¹³² Øverland 1892: 159. Ifølge Øverland er deler av dette forbudet gjengitt i en nedsatt kommisjons innberetning, men denne kommisjonen nevnes ikke noe annet sted i kildene eller den publiserte litteraturen.

¹³³ Dass 1927: 89.

¹³⁴ SAT, ARN 1687. Fogdregnskap Salten, N° 12.

¹³⁵ SAT, ARN 1687. Fogdregnskap Salten, N° 8.

Etter Møinichens besøk og hans klare forbud til menigheten om kontakt med spøkelset, fortsatte likevel spøkelset å snakke. Hartvigson skrev at spøkelset brakte fram til vårjevndøgn 1688, før det helt forsvant.¹³⁶ Dette tidsperspektivet bekreftes også av Petter Dass:

Hvad skeer her, det dryed en Maaned og tre, Der Fanden fik ingen Tilhører at see, Hans skiemtes at prædike meere; Mand hørte det Røgte med Tiden forsvandt, Thi Fanden derefter ey Leylighed fandt, Saa skal mand den Abe fixere.¹³⁷

Ut på våren i 1688 kom saken kongen for øre, trolig ved Møinichens beretning. Den 31. mars ble det skrevet et brev fra Kong Christian 5 (1646–1699) til stattholder Ulrik Fredrik Gyldenløve (1638–1707) som hadde embetet i perioden 1664–99.¹³⁸ Dette brevet finner vi i *Norske Tegnelse 1688–1691*:

58. Hr Ulrich Friderich Gyldenlewe anl. Relation fra Nordlandene om en qvindes person, som af et spøgelse er angiven at have myrdt et barn, og derfor bleven henrettet med videre.

W. S. G. og B. T. Saasom Vi maa fornemme, at en qvindis person i Nordlandene udi Vort rige Norge, aff et spøgelse skal vere angifven, at hafve myrdt sit barn, og der effter paagreben, og uden videre bevisslighed eller opliusning i saken, alleeniste effter egen tilstand, det hun bem^{te} ugierning hafde giort, fra livet dømt, og exequeret. Thi er Voris allernaadigste villie og befaling, at du tilholder laugmanden, prousten og sorenskriveren Os om samme sags beskeffenhed en udførlig relation at gifue, saa og laugmanden og sorenskriveren at forklare, hva fundament de til saadan deris dom hafuer haft. Iligemaade hafuer du amtmanden at tilkiende gifue, at Vi ingenlunde er tilfredtz med, at hand imot proustens gjorde protestation, og voris vice stadholders forbud haver ladet executionen see, førend hand os det allerunderdanigst hafve tilkiende gifuet, og Voris allernaadigste villie derom fornummet, med alvorlig befahling, at hand her effter ei saadanne dubieuse tilfelde med execution indeholder, indtil hand Voris allernaadigste resolution derom allerunderdanigst hafuer erlenget. Dermed etc. Hafnia d. 31. martii 1688.¹³⁹

¹³⁶ Hartvigson 1687: 194. Vårjevndøgn er 20. eller 21. mars på den nordlige halvkule. "vårjevndøgn". *Store norske leksikon*. <http://www.snl.no/v%C3%A5rjevnd%C3%B8gn>

¹³⁷ Dass 1927: 89.

¹³⁸ Rian 2009. *Ulrik Fredrik Gyldenløve – utdyping (NBL-artikkel)*.

http://snl.no/nbl_biografi/Ulrik_Frederik_Gylden%C3%B8ve/utdypning. I 1572 fikk Norge en stattholder, det vil si fyrstens overhode for et land eller en provins. Stattholderen var den øverste sivile embetsmannen i Norge, og han skulle kontrollere forvaltningen i landet og være kontaktledd mellom administrasjonen i København og den regionale og lokale øvrigheten. Stattholderen skulle lede ulike kommisjoner, men hadde ikke noe forvaltningsområde eller faste funksjoner. Nakken 2000: 25–27; "Leksikon: Stattholder". *Norsk historisk leksikon*.

<http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Stattholder>; Rian, Øystein 2009. *Ulrik Fredrik Gyldenløve - utdypning (NBL-artikkel)*.

http://snl.no/nbl_biografi/Ulrik_Frederik_Gylden%C3%B8ve/utdypning

¹³⁹ *Norske Tegnelse 1688–1691*. Fol 40.

I dette brevet kritiserte kongen spesielt mangelen på fysiske bevis i saksbehandlingen, og at embetsmennene hadde dømt Nille til tross for prestens protest og visestattholderens forbud. Kongen krevde nå også kongelig resolusjon i vanskelige og tvilsomme saker hvor en person ble dømt fra livet. *Norske Kongebrev Bind IV 1686–1689* nevnte kort dette brevet, hvor det står: ”Befaling av stattholderen angående ”relation fra Nordlandene om en quindisperson som af et spøgelse er angiven at have myrdet et barn og derfor bleven henrettet med videre”¹⁴⁰ Denne gjengivelsen referer videre til Wessel-Bergs bok *Kongelige Reskripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660–1813*.

Stattholder Gyldenløve sendte ett brev til lagmann de Fine, prost Møinichen og sorenskriveren Hveding den 7. april 1688. Der gjentok han i stor grad brevet fra kongen, samt ba dem forklare fundamentet til dommen i Nille-saken. Han kritiserte også at Nille ble dømt kun basert på tilståelsen uten fysiske bevis. Lagmann de Fine, prost Møinichen og sorenskriver Hveding besvarte dette brevet 18. juli i Steigen samme år. Brevet redegjorde for saken basert på flere vitnesbyrd og vektla Nilles umoralskhet. Denne redegjørelsen var nesten helt uten henvisninger til spøkelset som opprinnelig anklaget Nille, og nevnte kun at dette spøkelset nå var forsvunnet og var blitt erstattet av et annet spøkelse som utga seg for å være en annen utburd.¹⁴¹ Dette var den siste samtidskilden knyttet til Nille-saken:

Effter denne Beschaffenhed, forretog dig Proufsten sin **Visitation** udi haardeste Winters tid, och strengeste Weirligt til Søes att forrette, och **visiterede** udi samme Meenighed, d. 12 Janvarii 1688, och raade Almuen at staa Fristeren imod, intet at troe paa hans Opraab, men aleene at frychte Gud, Thrøste sig ved Christi Wærd schyld, och who der hafde syndet, att omvende sig i Throen till Christum, och framvise et nytt Leffnet i Hellighed och Retfærdighed. [...] at første Spøgelse war forsvundet, men atter igien et andet udi et andet myrt Barns Persohn att wære kommen igien, som oppnæfnte mange Folckes Naffne, som schulle haffv e dræbt deris, i Letfærdighed, aufløde Børn, somme et, och nogle flere, hvilche och alle tilforn haffver wæret i Bøgderychte. [...] undschylder Laugmandens loughlige Reyse till Findmarcken udi sin Bestillings Forrestning, hvor fra hand nu nylig er hiemkommer, och Sagen strax forretaget i ald Underdanighed. Denne woris allerunderdanigste, sandfældig reation, om Sagens richtige Beschaffenhed, effter hans høye Excellen^{ces} naadige Befahling, nedlegges i allerdybeste Underdanighed for Hans Kong. Maytz. Woeis allernaadigste Arffue Herres och Kongens fødder.¹⁴²

¹⁴⁰ Fladby & Foslie 1989: 256.

¹⁴¹ SAT, KA. Brev fra lagmannen, prosten og sorenskriveren datert 18. juli 1688.

¹⁴² SAT, KA. Brev fra de lokale embetsmennene til Kongen. Lagmenn de Fine unnskylder et sent svar med at han har vært på lagmannsreise i Finnmark. I Tingboken fra Finnmark og Lilienskiolds notater kommer det fram at de Fine blant annet deltok på en trolldomssak. På dette tinget den 28. mai 1688 ble trolldomssaken mot Karen Nilsdatter avvist grunnet manglende bevis/vitnemål. Tingbok Finnmark nr 17: 115–116. Fylkesmannen i Finnmark nr 21: Lilienskiolds kopibok 1685–1694.

Kapittel 3: En resepsjonshistorisk gjennomgang av Nille-saken

---

3.1 Innledning

Beretningene fra prost Møinichen og sogneprest Hartvigson var de to tidligste tekstene skrevet om Nille-saken. I dette kapitlet skal jeg se nærmere på den publiserte litteraturen som er skrevet om saken i ettertid. De fleste gjennomgangene later til at de har tatt utgangspunkt i sakens spesielle karakter, ofte knyttet til spøkelset som sentral aktør. Som følge av mange gjennomganger med varierende kildebruk, er det mange løse tråder om flere forhold i Nille-saken. De gjelder spesielt hendelsesforløpet, ulike tolkninger av kildene og sakens kriminalkontekst. Dette gjør en resepsjonshistorisk gjennomgang nødvendig. Med en gjennomgang av den trykte litteraturen skal jeg undersøke når nye kilder kom inn i behandlingen av saken, samt forsøke å vise hvem og hva de ulike forfatterne bygger på i ettertid. Jeg skal også se når ulike momenter bringes fram, og hvilke motiver som går igjen i disse fremstillingene. Hvilke elementer som er vektlagt og videreført vil derfor stå sentralt i dette kapitlet. Litteraturen blir her framstilt kronologisk, men kommenteres tematisk underveis. Årsaken til dette, er at nærlesning av litteraturen har aktualisert flere av problemstillingene jeg skal drøfte nærmere i kapittel 4.

3.2 Behandlinger av saken i ettertid

I ettertid har flere tatt for seg saken Nille-saken. Jeg har funnet 29 publiserte verk, samt 2 upubliserte verk i tillegg til nettsider og ett radioprogram hvor Nille-saken er omtalt. Tekstene strekker seg fra reiseskildringer, til skuespill og artikler. I noen tilfeller handler tekstene kun om Nille-saken, men i andre tilfeller nevnes Nille-saken for å belyse et annet emne som behandles.

Noen forfattere har kun transkribert og publisert kilder uten ytterligere kommentarer, og er derfor mindre relevant for diskusjon i dette kapitlet. Det samme gjelder forfattere som utelukkende gjentar tidligere publikasjoner, meninger og hypoteser uten egne kommentarer.¹⁴³ Disse har ikke kommet med noen nye elementer, men viser allikevel hvordan motiver i saken blir tatt for gitt og videreført.

---

¹⁴³ Anonym 1914: 2–3; Anonym 1952b: 12; Sandbakk 1988: 68–73.

Presten Petter Dass (1646–1707) kommenterte Nille-saken da han satt på Helgeland på slutten av 1680-tallet og utformet *Nordlands Trompet*.¹⁴⁴ Det er en topografisk beskrivelse av Nordlands amt, laget av vers på rim. Dass tilhørte et litterært orientert embetsmanns- og handelsmiljø, og hans leilighetsdikt og *Nordlands Trompet* var i første rekke beregnet på lesere i disse kretsene.¹⁴⁵ I sin beskrivelse av Salten len nevner Dass saken om Nille Jensdatter, og det er en av de sakene som får størst plass i boken selv om hun er anonymisert som en ”udlevede Kiæring”.¹⁴⁶ Dass later til å være tydelig kritisk til menneskene som trodde på spøkelsets ytringer, noe som blant annet kommer fram i sitatet: ”hvad skal mand vurdere Beelsebubs snak, hvorvel den vanvittige Pøbel og Pak, Vil laane til saadant sit Øre.”¹⁴⁷ Dette tolker jeg dit hen at Dass var, i det minste delvis, enig i Møinichens skepsis omkring spøkelsets ytringer i Nille-saken. Dass er også den første som skriver at fiskere ofte stoppet i Steigen på vei hjem fra Lofotfiske, for å oppleve spøkelset; ”Naar folket fra Bogen og Skroven i flok, Fra Fiskeri reiste tilbage”¹⁴⁸. Som vist i 2.2 skal dette ha ført til at prestene på stedet tok affære og nektet befolkningen kontakt med spøkelset, en handling Dass omfavner og støtter.¹⁴⁹ Dette viser at Dass var godt orientert om saken, ettersom forbudselementet kun blir gjentatt i den siste kilden sendt om saken, brevet datert 18. juli 1688 som var en orientering til myndighetene om fundamentet for dommen i Nille-saken.

Dass har samtidig utelatt visse elementer av hendelsesforløpet. I hovedsak er det prestenes rolle i deler av saksgangen som er utelatt av Dass, og hvordan saken endte – med Nille som ble henrettet og at embetsmennene ble kritisert av kongen. Spesielt Hartvigsøns rolle blir utelatt av Dass, selv om han later til å være sentral i at saken kom opp og endte i domfellelse. Det kan være bevisst utelatt av Dass som selv var prest, muligens fordi han ikke ønsket å kritisere sine ”kolleger”. Samtidig blir prost Møinichen framhevet i ett positivt lys i saken, spesielt det faktumet at han forbød menigheten kontakt med spøkelset. Det later til at Dass er svært positiv til at Møinichen ved dette forbudet forsøkte å hindre avguderer blant tilreisende fiskere og den lokale befolkningen.

Dass nevner heller ikke at Nille ble henrettet for forbrytelsen, og at embetsmennene fikk en reprimande for saksbehandlingen. Det kan være at disse hendelsene var mindre

---

¹⁴⁴ Tidsangivelsen er basert på at boken skal ha blitt forsøkt utgitt i 1691. NRK 2001. ”Petter Dass' liv og forfatterskap”. <http://www.nrk.no/nyheter/kultur/forfattere/1128714.html>

¹⁴⁵ Lauvstad 2009. ”Petter Dass”. *Store norske leksikon*. http://www.snl.no/Petter_Dass

¹⁴⁶ Dass 1927: 88. Begrepet ”udlevede Kiæring” ser ikke ut til å dukke opp noe annet sted enn i *Nordlands Trompet*, men er trolig et synspunkt som ble delt lokalt.

¹⁴⁷ Ibid: 88.

¹⁴⁸ Ibid: 88. Trolig Bogen og Skrova i Lofoten.

¹⁴⁹ Ibid: 89; SAT, KA. Brev fra lagmannen, prosten og sorenskriveren datert 18. juli 1688.

relevant for budskapet Dass ønsket å framføre, eller at han muligens ikke fikk disse elementene referert.

Petter Dass – utdrag fra *Nordlands Trompet*

Jeg kand vel erindre for nogen en Tiid
Udsprede et Rygte til Helgeland hid
At nest ved den Laskestads Fiering
En Dievel opdages som talede romt
Udskillige Handler uhørligt og gromt,
Alt om en udlevde Kiæring.
Der samme slags Dievel fik Munden paa gang,
Var mange som skiøttet ey Veyen var lang,
Forlysted sig didhen at drage;
At høre på Sathans Prædiken og Tant,
Der dog den forbandet bedragelig Gant
Veed Folk vel om Næsen at tage.
Der blev så fortællede forfærdelig Ting,
Alt Landet opfyldtes med Slader omkring
Hvor om jeg ey Pennen vil røre;
Hvad skal mand burdere Beelsebubs Snak,
Hvorvel den vanvittige Høbel og Pak
Vil laane til saadant sit Ore.
Den talende Aand fik Tilhørende nok,
Naar Folket fra Bogen og Skroben i flok
Fra Fiskeri reiste tilbage;
Dem siutes de ville fornøye sin Myndt,
Ut høre hvor Sproget falt tykt eller tynt,
Og smage den frammede Kage.
De komme til huus og fortællede det,
Formeenendes alting var herlig og næt,
Slig frammede Præst til at høre;
Men de fik en anden Forklaring derpaa,
Naar Præsten paa Prædikestol kom at staa,
Mand kastet dem andet for Ore.
Vi lod dem alvorlig med Trussel forstaa
Hvis nogen herefter arbejdede paa
Sin Fødder didhen til at røre,
Hand skulle skatteres ret lige ved den,
Der kaster vor Herre fra Tankerne hen
Og har med Afguder at giøre.
Hvad skeer her, det dryed en Aaaned og tre,
Der Fanden fik ingen Tilhører at see,
Hand skiemtes at Prædike Aleeere;
Mand hørte det Røgte med Tiden forsvandt,
Chi Fanden derefter en Leplighed fandt,

Saa skal mand dend Ube fixsere.¹⁵⁰

Ett snaut århundre etter Dass' bok ble utgitt, dukker Nille-saken opp igjen i geologen Baltazar Mathias Keilhau (1797–1858) reiseskildring *Reise i Öst og Vest-Finmarken* fra 1831.¹⁵¹ Der beskriver han alt fra geografiske forhold til fauna fra sin reise til Finnmark, Bjørnøya og Spitsbergen. Nille-saken er skrevet i bilagsdelen som er delt i to deler. Den første delen skal være et utdrag av Trondenes håndskrifter og nevner en trolldomssak fra Finnmark i 1621 og Nille-saken.¹⁵² Den andre delen tar for seg noen reisebeskrivelser, statistikker over varer, skip og mannskap på de ulike reisene i området og kart og tegninger av den samiske befolkningen og deres levevis. Vi ser derfor at det er lite sammenheng mellom bilagsdel 1 og 2. Årsaken til at han valgte å gjengi dokumentene i den andre bilagsdelen er trolig at dokumentene inneholdt beskrivelser av lokale geografiske, topografiske og demografiske forhold. Den første bilagsdelen er det derimot vanskelig å forklare. En mulighet er at han forsøkte å vise mentaliteten i Nord-Norge ved disse sakene, men da virker det ufornuftig å trekke trådene nærmere 150–200 år tilbake i tid. Det virker mer trolig at Keilhau har lagt ved disse sakene for å skape interesse og pirre nysgjerrigheten rundt bokutgivelsen ved å krydre fremstillingen med nordnorske særegenheter. Det vil si at han brukte Nille-saken som en slags koloritt til bokutgivelsen. Hvordan Keilhau kom over Nille-saken skriver han ingenting om, men slik jeg ser det er det to muligheter. Den ene er at han hørte om Nille-saken på reisen, og senere oppsøkte arkivene på jakt etter dokumentene. Den andre, og kanskje mer sannsynlige, forklaringen var at han oppdaget dokumentene fra saken da han satt og arbeidet med ulike skrifter i forberedelsen til ekspedisjonen.

Keilhau transkriberer prost Møinichens beretning og brevet fra stattholder Gyldenløve til de lokale embetsmennene datert 7. april 1688. Han trekker ingen konklusjoner eller kommer med egne meninger om saken. Det er utelukkende kildene som refereres og taler for seg selv.

Avismannen¹⁵³ Samuel Fredrik Bætzmann (1841–1913) skrev om Nille-saken i *Hexevæsen og trolldskab i Norge* som ble utgitt i 1865. Han henviser ikke til andre forfattere eller forklarer hvordan han kom over saken. Det spesielle med denne behandlingen er at han er den første som omtaler Nilles møte med rettsapparatet som en trolldomssak.

---

¹⁵⁰ Dass 1927: 88–89.

¹⁵¹ Bryhni. Baltazar Keilhau. http://www.snl.no/nbl_biografi/Balthazar_Keilhau/utdypning.

¹⁵² Keilhau 1831: 215–222.

¹⁵³ "Fredrik Bætzmann". *Store norske leksikon*. http://www.snl.no/Frederik_B%C3%A6tzmann

Petter Dass' omtale av saken ble først gjengitt i "Utboren paa Skaalvold" i tidsskriftet *Nordlands Trompet* fra 1890. Tidsskriftet ble utgitt av Helland, Kanik og Krøtø, men det står ingen forfatter på selve artikkelen.¹⁵⁴ Dass' gjennomgang blir her satt sammen med Møinichens beretning, og nærlesing tyder på at artikkelen gjengir Keilhaus transkripsjon av Møinichens beretningen. De er de første i kommentarlitteraturen som påpeker et fenomen Petter Dass var inne på, nemlig at fiskerne oppsøkte gården for å oppleve spøkelse. Etter dette har Dass blitt gjengitt i mye av litteraturen, både som publisert litteratur og ikke minst som kilde til selve saken.

O. Nicolaissen nevner Nille-saken i en samling av sagn og eventyr fra Nordland utgitt i 1897. Han gjenga Dass' sin diktning om saken og gjenga Møinichens beretning, samt at hans innledning til saken antyder at han også har basert seg på Hartvigsøns beretning.¹⁵⁵

Den enkeltpersonen som har skrevet mest om Nille-saken, er historikeren Ole Andreas Øverland.¹⁵⁶ Jeg har funnet tre publiserte verk hvor han nevner Nille-saken fra slutten av 1800-tallet: to bind av leksikonet *Illustreret Norges Historie* og i boken *Af sagnet og Historien* og alle disse skal jeg her gjennomgå. Øverland nevnte Nille saken for første gang i det fjerde bindet, "Fra Mødet i Kalmar (1397) til Freden i Kjøbenhavn (1660)" av *Illustreret Norges historie* fra 1891. Der kommer han med et element som ingen andre har nevnt, nemlig at matmoren oppdaget Nille i det hun prøvde å ta livet av barnet. Barnet skal da fremdeles ha vært i live, men grunnet hard medfart døde det kort tid etter hendelsen. Mens husbonden levde skal det ikke ha vært mer snakk om dette, til tross for at man mistenkte at hun tidligere hadde utført en lignende forbrytelse.¹⁵⁷ Hvilken eller hvilke personer Øverland mener med "man" er ikke presisert. Historien om matmoren som oppdaget Nille, er ikke gjengitt noe sted, og jeg har ikke funnet noen kilde hvor disse opplysningene kommer fram. Det er heller ingen referanser i Øverlands behandling som antyder hvor han har hentet denne informasjonen fra. Dette gjør at jeg er tilbøyelig til å tro at dette er rene spekulasjoner fra Øverlands side. Øverlands gjennomgang fra bind 4 blir gjentatt i bind nr 6 av folkeutgaven av *Illustreret Norges Historie* fra 1892, "Fra Syvaarskrigens Ende (1570) Til Fredrik III's Thronbestigelse (1648)".¹⁵⁸ I denne boken har Øverland plassert Nille-saken under norske hekseprosesser, men det er ellers ingen andre hekse- eller trolldomsreferanser i gjennomgangen. Det kommer fram i denne behandlingen av Nille-saken at hun ble dømt av både under- og overrett, noe

---

¹⁵⁴ Anonym 1890: 18–22.

¹⁵⁵ Nicolaissen 1887.

¹⁵⁶ Bratberg. "Ole Andreas Øverland - utdyping". *Store norske leksikon*.

http://www.snl.no/nbl_biografi/Ole_Andreas_%C3%98verland/utdypning

¹⁵⁷ Øverland 1891:666–667.

¹⁵⁸ Øverland 1892: 156.

som med visse modifikasjoner stemmer.¹⁵⁹ Dommen til Nille falt på et saking, altså i et underting. I tillegg til dette bekreftet lagmannen dommen, etter å ha deltatt på sakinget. Nilles dom ble altså bekreftet av lagmannen, men det var ikke snakk om en egen rettssak i overretten, det vil si lagtinget.

Etter rettssaken skal det ifølge Øverland ha brutt ut panikk i hele Nordland og dette førte til at Møinichen tok reisen til Steigen 12. januar 1688 og talte til menigheten under gudstjenesten. Der ba han dem stå i mot spøkelset og ikke tro på dets utsagn. De skulle stå fast på sin tro på gud, samt ved eventuelle synder la seg omvende.¹⁶⁰

I boken *Af Sagnet og Historien* fra 1897 har Øverland en fyldigere og mer kompleks gjennomgang av Nille-saken enn tidligere utgitt litteratur både av ham og andre. Elementet om at matmoren skal ha oppdaget Nille i det hun forsøkte å drepe et barn, blir ikke gjentatt i denne boken. Han er den første som baserte seg på Hartvigsons beretning i denne gjennomgangen av saken i tillegg til Møinichens beretning og Petter Dass' diktning. Han er den første som knytter brevet sendt fra kongen den 31. mars 1688 til Nille-saken og han omtaler brevet som et kongelig reskript. Det er dessuten første gang brevet sendt 18. november 1687 fra lokale menn til lagmannen, prosten og sorenskriveren blir behandlet i ettertiden. Et brev som vi har sett la stor vekt på Nilles dårlige rykte. Det kommer fram i boken at Øverland mente at Keilhaus transkripsjon av Møinichens beretning, var unøyaktig og inneholdt flere feillesninger av den gotiske skriften.¹⁶¹ En nærmere analyse viser dog at det innholdsmessig er få variasjoner mellom Keilhaus og Øverlands versjoner. Dette er med unntak av én setning om amtmannens besøk på Skålvold, hvor de motsier hverandre. Der skriver Keilhau at spøkelset: "Hand forbyder att mand iche maa see efter ham, Mend lader Røsten høres for Alle som ere tilstede [...]"¹⁶² Øverland skriver at spøkelset forbød at man skulle se spøkelset, men at alle kunne høre det snakke. "Han forbyder, at man maa se efter ham, men lader Røsten høre for alle, som er tilstede [...]"¹⁶³ Ellers er det primært variasjoner mellom versjonene når det gjelder ortografi og ordstilling. Det er antakelig først og fremst dette som gjorde at Øverland mente at Keilhaus transkripsjon var unøyaktig, ikke at den inneholdt store innholdsmessige feil.

Geolog og topograf Amund Theodor Helland er den første som nevner hvem Møinichen mente utga seg for å være spøkelse, nemlig en av kvinnene som dro håndkvernen i

---

¹⁵⁹ Ibid: 157.

¹⁶⁰ Ibid: 159.

¹⁶¹ Øverland 1897a: 34.

¹⁶² Keilhau 1831: 220.

¹⁶³ Ibid:220; Øverland 1897a:30.

gangen. Det framgår av Hellands *Topografisk-statistisk beskrivelse over Nordlands amt, anden del* fra 1908 hvor han henviser til Keilhaus og Øverlands tidligere behandlinger av Nille-saken. Han var dog mest opptatt av hvordan Hartvigson- og Møinichens beretninger og Petter Dass' gjengivelse utfylte hverandre.¹⁶⁴

Ved en gjennomgang av Aftenpostens elektroniske arkiv fant jeg tre artikler om Nille-saken. Den første var fra 1914, mens de andre blir behandlet senere i kapittelet. Denne artikkelen er en transkripsjon av Hartvigsons beretning, en kort beskrivelse av Arent Hartvigson og en gjengivelse av det som sto i den eldste ministerialboken.¹⁶⁵ Artikkelen framlegger ikke ny informasjon i henhold til saken, og blir derfor ikke behandlet nærmere i denne oppgaven.

En av de mest fargerike gjengivelsene av saken er gjort av Julius Sunde i dokumentet "En rystende spøkeshistorie fra Nordland". Det later til å være en avskrift av en artikkel i Dagbladet, og avskriften er datert Kabelvåg 3/3 1945. Det nevnes ikke i dokumentet når den opprinnelige artikkelen ble publisert, og uten nærmere tidsangivelse er det for tidskrevende å gjennomgå Dagbladets historiske arkiv på jakt etter originalen. Sunde tar for seg Hartvigsons beretning, deler av Møinichens beretning og trekker flere egne konklusjoner i sin gjennomgang av saken. Han mener det sannsynligvis var Synneve Andersdatter, altså kona på Skålvold, som ga stemme til og konstruerte spøkelsesfenomenet. Dette baserer han på tre elementer: at det ikke henvises til noen andre personer enn ekteparet som var bosatt på gården, at det kun var Synneve som hadde sett spøkelset den 14. desember selv om det rakk over hustakene og at Synneve muligens var en habil buktaler, noe som kunne skjules ved at hun sto ved håndkvernen i gangen da spøkelset snakket. Det at Sunde mener det ikke henvises til andre personer bosatt på gården, er i beste fall en tvilsom konklusjon. Hartvigson skrev i sin beretning at det tidlig på morgenen den 17. november 1687 var ti personer på gården.¹⁶⁶ Ifølge *Manntall 1663–66 for Helgeland og Salten prosti* var det også registrert fem menn knyttet til gården.¹⁶⁷ Det virker derfor sannsynlig at det var flere personer knyttet til gården enn kun ekteparet.

Samme Julius Sunde tenker seg mange muligheter til hvordan hendelsesforløpet kan ha vært på gården før anklagene. Nille hadde kanskje forsøkt å innnynde seg hos Synneve ved å fortelle ulike historier og skrøner. Sunde skriver så at Nille kanskje fortalte en fiktiv historie

---

¹⁶⁴ Bryhni. "Amund Helland – utdypning – 2". *Store norske leksikon*.

http://www.sn.no/nbl/biografi/Amund_Helland/utdypning_%E2%80%93_2; Helland 1908: 443–448.

¹⁶⁵ Anonym 1914: 2–3.

¹⁶⁶ Hartvigson 1687: 189.

¹⁶⁷ *Manntall 1663–66 for Helgeland og Salten prosti*. <http://digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=bd28MT60&spraak=n&metanr=1286>

om barneliket til Synneve basert på bygderyktene rundt henne. Nille og Synneve ble så kanskje uvenner, noe som skal ha fått Synneve til å etterligne et spøkelse for å bli kvitt henne fra gården. Denne forklaringen er ikke kildebasert og er etter min mening kun løse spekulasjoner av Sunde. Ellers påpeker han at Nille trolig ikke hadde født noen barn, og framhever Møinichens påstand om at Nille kanskje var påvirket ”per phanthasiam” til å tro hun var skyldig.

Eivind Heggnes gjengir Hartvigsøns beretning i en mer moderne språkform i *Gjenferd i søkelyset. En samling overnaturlige hendelser* fra 1950. Han kommer også med noen egne kommentarer mot slutten av behandlingen. Et spesielt element ved Heggnes’ gjennomgang er at han ytrer en sterk mistanke om at Nille kan ha blitt utsatt for et justismord, og synes det er merkelig dersom Hartvigsøn godtok en falsk tilståelse.¹⁶⁸ Hvorvidt Nille-saken kan tolkes som et justismord, er et av elementene jeg skal drøfte i kapittel 4. Et annet element som er spesielt i hans gjennomgang er at han hevder Nille-saken var enestående, men at den allikevel ikke vakte oppsikt i sin samtid.¹⁶⁹ Dette skal jeg undersøke nærmere i 4.7.

I 1952 ble det publisert to artikler om Nille-saken i Aftenposten; 16. februar og 20. mars. Artikkelen fra 16. februar 1952 later til å være basert på Heggnes’ gjennomgang av saken, ettersom artikkelen mer eller mindre er en ordrett gjengivelse av Heggnes’ behandling av Nille-saken. I denne artikkelen knyttes Nille-saken interessant nok til en lignende sak fra Hordaland, en sak jeg skal behandle nærmere i 4.7.¹⁷⁰ Denne saken skal hjelpe meg å besvare om Nille-saken var enestående i sin samtid. Artikkelen fra 29. mars inneholder ingen ny informasjon om Nille-saken, og blir derfor ikke behandlet nærmere.¹⁷¹

Fredrik Bætzmanns gjennomgang av Nille-saken fra 1865 ble spredd i Europa gjennom en utgivelse av Rossel Hope Robbins i 1959.¹⁷² Så vidt jeg vet er dette den eneste informasjonen om saken publisert i engelsk språklig litteratur. Her er Nille-saken anvendt i et leksikon om trolldom og demonologi, noe som tydeliggjør hvordan Robbins, oppfattet saken. Det at Bætzmanns bok refereres til i et leksikon om trolldom, tyder på at den må ha blitt en slags suksess i Norge. Spøkelset på Skålvold har en viktig rolle i Robbins’ gjennomgang av Nille-saken, og han er den første som omtaler det som en poltergeist.¹⁷³

---

¹⁶⁸ Heggnes 1950: 31.

¹⁶⁹ Ibid: 30.

¹⁷⁰ Anonym 1952a: 8.

¹⁷¹ Anonym 1952b: 12.

¹⁷² Robbins refererer til Bætzmann i litteraturlisten.

¹⁷³ Robbins 1959.

Petter Skjelstad er blant dem som har en mer omstendelig gjennomgang av Nille-saken. Den første var i radioprogrammet *Skålvoldtrollet. En fortelling om overtro blant de kondisjonerte i det 17. Århundre* fra 1976 laget med historieprofessor Lars Hamre. Hamre ytrer at han tviler på at Nille hadde blitt dømt dersom hun ikke hadde tilstått, og at spøkelsets anklager alene trolig ikke ville fått henne dømt. Dette gjør det interessant å vurdere nærmere om hun ville blitt henrettet på bakgrunn av gjenferdets forklaring dersom det ikke hadde foreligget en tilståelse. Skjelstad og Hamre er de første som nevner hvilken rolle spøkelset hadde i primærkildene. De påpeker hvordan Nille-saken var utslagsgivende for at det kongelige reskriptet fra 28. mai 1735, ble innført. Skjelstad oppsummerte i tillegg saken i kapittelet ”Skålvoldtrollet” i *Årbok for Steigen* fra 1977, men gir her ingen informasjon utover radioprogrammet.¹⁷⁴

I leksikonet *Norges kulturhistorie*, bind 2 fra 1979 er Nille anonymisert ettersom de kun gjengir brevet fra kongen av 31. mars 1688 hvor Nille kun omtales som ”en Qvindes-Person i Nordlandene”.¹⁷⁵ Nille-saken brukes her som en illustrasjon av sagn og tradisjoner knyttet til utburden. Forfatterne påpeker at utburdtradisjonen hadde et pedagogisk mål med å skremme kvinnene fra å gjennomføre dølgsmål, og at denne avskrekkende funksjonen i folkediktingen kom spesielt til uttrykk i sagn om drap.¹⁷⁶ Dette minner om Torunn Selbergs konklusjon som påpeker at troen på utburden fungerte på to måter. For det første som en allmenn forestilling, som en advarsel om hva som kunne skje dersom man ikke oppførte seg i forhold til lovene i samfunnet. For det andre på et konkret nivå, som et ledd i kontroll av sedelighetsreguleringene, som våpen mot antatte usedelige kvinner og i jakten på usedelige kvinner.¹⁷⁷ Leksikonet tar i liten grad for seg selve Nille-saken, men nevner at Nilles tilståelse var et resultat av press. Dette var basert på at utburden navnga henne som morderen, og alle besøkende som dro forbi og hørte på spøkelset.¹⁷⁸

Forfatteren Kjell Sandvik¹⁷⁹ beskylder Arent Hartvigsøn for å ha presset Nille til å tilstå i sin behandling fra 1982.¹⁸⁰ Det kommer fram i Hartvigsøns beretning at han ba Nille om å tilstå, gjennom sterke formaninger. Det er trolig disse formaningene Sandvik mener ble oppfattende som press av Nille, og at hun opplevde de som av truende karakter.

---

¹⁷⁴ Skjelstad laget også TV-programmet *Engeløya i Steigen* som ble vist på NRK torsdag 24. august 1978 (18:55–19:30), men der nevnes ikke Nille-saken.

¹⁷⁵ Semmingsen m.fl 1979: 297.

¹⁷⁶ Ibid: 297–298.

¹⁷⁷ Ibid: 29.

¹⁷⁸ Semmingsen m.fl 1979: 297.

¹⁷⁹ ”Kjell Sandvik”. *Store norske leksikon*. http://snl.no/Kjell_Sandvik

¹⁸⁰ Sandvik 1982: 6–9.

I 1985 ble saken igjen tatt opp i en bygdebok, og denne gangen av lokalhistoriker Svein Fygle basert på Petter Skjelstads artikkel. Han refererer her til saken som et justismord.¹⁸¹ Dette er en ytring som også Heggenes hadde i sin behandling i saken, og det er tydelig en av problemstillingene som må drøftes i kapittel 4.

Rettshistoriker og arkivar Hans Eyvind Næss nevner at Nille-saken førte til en lovendring i kapittelet ”vold” i Sølvi Sogners *Normer og sosial kontroll i Norden ca 1550–1850: domstolene i samspill med lokalsamfunnet* fra 1994. Her er også Nille anonymisert og Næss skrev at saken førte til en kongelig forordning den 31. mars 1688 som sa at ”i dubiose Livssager maa Execution ei skee, førend Kongl. Resolution erlanges”. Statusen til dette brevet og hvorvidt Nille-saken førte til en endring i lovverket og rettspraksis, er to av elementene jeg skal undersøke nærmere i neste kapittel.

Folkeminnegranskeren Ørnulf Hodne er blant forfatterne som virker mest kritiske til sogneprest Hartvigson og hans rolle i saken. I boka *Mystiske steder i Norge* fra 2000, stiller Hodne spørsmål om presten kan ha utnyttet den folkelige utburdtroen til å true fram en falsk tilståelse fra Nille.¹⁸² Som vi nylig har sett antydet Kjell Sandvik det samme. Vi har tre dager fra Hartvigson manta Nille til å tilstå, til hun erkjente handlingen. Hendelsene disse dagene vites som sagt ikke. Hans formaning kan dog ha hatt en avgjørende innvirkning på Nilles tilståelse.

I avisen *Nordlands Framtid* har jeg funnet to artikler om Nille-saken fra 2000. Den første artikkelen ”Spøkelset forårsaket i halshugging” er skrevet på bakgrunn av Ørnulf Hodnes bok som kom ut samme året og gjennomgår hendelsesforløpet i saken. I artikkelen i kommer det fram at Hodne har basert sin gjennomgang på Hartvigsons beretning, men det er uklart om journalist Bjørn Tore Pedersen har basert sin gjengivelse av saken på Hodnes gjennomgang eller Hartvigsons beretning.¹⁸³ Jeg anser det dog som sannsynlig at han har basert seg på Hodnes gjennomgang. Den andre artikkelen fra *Nordlands Framtid* behandles nærmere i 3.3.

Robbins’ beskrivelse av spøkelset på Skålvold som en poltergeist, ble videreført av forfatteren Velle Espeland i 2002. Han påpeker at spøkelset i Nille-saken ikke fulgte ”vanlig” spøkelsestradisjon, ettersom det ikke forsvant da Nille ble henrettet, men fortsatte å beskyldte flere kvinner i lokalmiljøet for spedbarnsdrap. Espeland er overbevist om at det var et menneske som sto bak spøkelset, og henviser til en lignende sak fra Hordaland som jeg skal

---

¹⁸¹ Fygle 1985: 142–144.

¹⁸² Hodne 2000: 37–41.

¹⁸³ Pedersen 2000a: 32–33.

se nærmere på i 4.7.¹⁸⁴ Både Robbins og Espeland beskriver noen av samtidens spøkelseskonstruksjoner i sine behandlinger av Nille-saken. Hvordan spøkelset blir beskrevet i kildene i forhold til dette, gjør det naturlig å drøfte i hvilken grad spøkelset i Nille-saken fulgte vanlig spøkelsestradisjon noe jeg skal gjøre nærmere i 4.3.

Religionsviter Gina Dahl behandler Nille-saken 2003 i ”Opplysning og trolldom. Et eksempel fra 1600-tallets Nordland”. I artikkelen tar hun kort for seg hendelsesforløpet i Nille-saken. For Dahl er Møinichens den sentrale aktøren og hun er opptatt av hans tanker om spøkelser, trolldom og djevlepåvirkning. Hennes empiriske utgangspunkt er Møinichens boksamling som ble nedskrevet i skiftet etter han. I tillegg supplerer hun med Møinichens beretning fra Nille-saken. Hun benytter seg av Keilhaus kritiserte transkripsjon av Møinichens beretning i sin behandling av saken, men nevner at Heggenes, Hodne og Espeland tidligere har behandlet saken.¹⁸⁵ Dahl er litt tvetydig om hvorvidt Nille-saken var en trolldomsprosess, med sitater som: ”Saken mot Nille dreier seg om drap og et spøkelse, men vi får samtidig innblikk i Møinichens syn på hekser.”¹⁸⁶ Hun karakteriserer verken Nille som heks eller saken som en trolldomsprosess, men hun kan allikevel tolkes i den retningen basert på artikkelen i sin helhet samt artikkelens tittel. Hun bruker altså Nille-saken i en trolldomskontekst. Dette tolker jeg dit hen at hun oppfattet Nille-saken som noe i retning av en trolldomssak.

Historiker og lærer Kåre Hansen tar for seg Nille-saken i kapitlet ”Utboren på gården Skålvoll i Steigen og Petter Dass” i boken *Petter Dass – mennesket, makten og myten* fra 2006. Han oppsummerer hendelsesforløpet i saken, og gjennomgår befolkningens tro på utburder i samtiden. Hans gjennomgang er en av de fyldigste om Nille-saken før denne avhandlingen, men konklusjonen hans oppfatter jeg som ubegrunnet og forhastet. Den går ut på at både Petter Dass og sogneprest Hartvigson trodde på djevelen og betraktet Nille en heks. Hvilke elementer i *Nordlands Trompet* som underbygger en slik konklusjon hos Hansen, er slik jeg ser det uklart. Det at spøkelset omtales som ”Dievel”, ”Sathan” og ”Beelsebub” av Dass, er slik jeg ser der ikke tilstrekkelig for å kunne tilsi at han oppfattet Nille som en heks.¹⁸⁷ Som det kan ses i denne gjennomgangen, er det flere som direkte eller indirekte antyder at Nille var heks eller at saken var en trolldomssak. Hvorvidt Nille-saken kan

---

¹⁸⁴ Espeland 2002: 57–58.

¹⁸⁵ Dette prosjektet ble videreført i hennes doktorgrad *Questioning religious Influence- Private Libraries of Clerics and Physicians in Norway 1650–1750* fra 2007 som omhandlet blant annet Møinichens skifte, men denne er mindre relevant for denne oppgaven. ”Bøker i det tidlig moderne Norge”. *Universitetet i Bergen*. http://www.uib.no/info/dr_grad/2007/Dahl_Gina.html; ”Gina Dahl”. *Universitetet i Bergen*. <http://www.uib.no/personer/Gina.Dahl>.

¹⁸⁶ Dahl 2003: 41.

¹⁸⁷ Dass 1927: 88.

oppfattes og behandles som en trolldomssak, blir derfor et av momentene jeg vil se nærmere på i neste kapittel.

Antropolog Marit Myrvoll bruker Nille-saken for å illustrere utburdtradisjonen i "Forestillinger og praksiser knyttet til døden". Hennes oppsummering av Nille-saken er basert på Olav Sandbakks gjennomgang av saken fra 2008. Hans gjennomgang er ikke behandlet nærmere i dette kapittelet, ettersom han kun gjengir tidligere publisert informasjon. Myrvoll drøfter ingen elementer rundt saken, og virker ikke å betvile hvorvidt barnedrapet i saken hadde funnet sted. Hun er den eneste som presiserer at Nille utførte drapet av frykt for sin egen framtid, og antar her en forklaring på drapet som ikke later til å være basert i kildene.¹⁸⁸ Dersom drapet virkelig fant sted, virker Myrvolls forklaring sannsynlig ettersom Nille ifølge kildene, hadde svært begrenset økonomisk handlingsrom.

Historiker Rune Blix Hagen har en svært fyldig gjennomgang av Nille-saken i "NILLE-SAKEN – hendelsesforløpet, aktørene og litteraturen" i *Årbok for Steigen* i 2008. Der rekonstruerer han hendelsesforløpet, tar for seg aktørene i saken og oppsummerer litteraturen han har kjennskap til i litteraturlisten. Hendelsesforløpet er her gjengitt og ulike problemstillinger er ikke målet med denne artikkelen, men å rekonstruere hendelsesforløpet. Han er, så langt jeg har funnet, den første som behandler *Amtmannsregnskapene fra Nordland*, noe som gir en mer komplett fremstilling av saksforløpet enn hva som tidligere er gjort.

I løpet av 2009 og 2010 laget NRK Nordland et interaktivt fylkesleksikon. Når dette ble åpnet var Nille saken en av de få sakene fra eldre historie. Nille-saken ble også trukket fram på NRK Nordlands nettsider angående åpningen av fylkesleksikonet.¹⁸⁹

I fylkesleksikonet har journalist Billy Jacobsen skrevet om Nille-saken. Han er klart kritisk til Hartvigsøns rolle i saken, noe som blir tydelig med uttalelser som:

Det spørres om Nille Jensdatter hadde endt sine dager med hodet ramlende fra kroppen, på samlingsplassen ved kirkebygget, etter at bøddelen med all sin kraft hadde svingt skarpretterøkse over nakken hennes, hvis det ikke hadde vært for sogneprestens glødende engasjement i saken.¹⁹⁰

Ellers forsøker han å trekke sammen flere av trådene rundt saken, om dog på en noe tabloidpreget måte. Han har trukket konklusjoner basert på andres forskning, uten egentlig å referere til deres argumentasjoner.

---

¹⁸⁸ Myrvoll 2008: 293.

¹⁸⁹ Budalen 2011. *Solberg åpnet fylkesleksikonet* <http://www.nrk.no/nyheter/distrikt/nordland/1.7452162>

¹⁹⁰ Jacobsen 2010. "Nille Jensdatter". *NRK Nordlands fylkesleksikon*.
http://nrk.no/nordland/fylkesleksikon/index.php/Nille_Jensdatter

3.3 Nille-saken som minnekultur

Minnekultur handler om hvordan historiske hendelser huskes og brukes i ettertiden i lokalsamfunnet. Også i dag, drøye 300 år etter Nille-saken, er Nille og hennes historie viktig for lokalbefolkningen i Steigen og ikke minst i Leinesfjorden. Hvorvidt dette er snakk om et kontinuerlig minne eller en nyetablert tradisjon kan diskuteres. Dass' gjengivelse fra 1680-tallet kan antyde at kunnskapen om denne saken har overlevd i lokalsamfunnet gjennom historien. På den andre siden kan det være at saken ble glemt av lokalsamfunnet og først gjenoppdaget av litteraturen skrevet i ettertid, og at saken har blitt reaktualisert som en slags "lokal merkevare".

Læreren Bjørn Stemland skrev i 1987 et skuespill om Nille-saken med klassen sin av elever på videregående skole, og det ble framført vinteren 1987–88. Dette skuespillet kan ha hjulpet med å gjøre historien enda bedre kjent hos sambygdingene og saken omtales av ham som et bygdesagn "alle" har hørt.¹⁹¹ Dette skuespillet er ikke publisert, men ved personlig korrespondanse har jeg mottatt det fra Stemland selv.¹⁹²

Den andre artikkelen i avisen *Nordlands Framtid* fra 2000 som omhandler Nille-saken, skiller seg i stor grad fra den første artikkelen som kort gjennomgikk hendelsesforløpet i Nille-saken. I artikkelen "Vil lage teater om Skålvoldtrollet" skriver journalist Bjørn Tore Pedersen at Bjørn Stemland vurderte å sette opp et nytt skuespill om Nille. I intervjuet ytrer Stemland en undring om Hartvigsons motiv i saken, samt kommer med noen spekulasjoner om hvorvidt Hartvigson kan ha vært far til barnet Nille drepte. Til slutt gjennomgår Stemland de to mulige henrettelsesplassene i Nille-saken, og hvor han mener å ha geografisk lokalisert Skålvold og Brenshelleren.¹⁹³

I tillegg til at saken er velkjent blant lokalbefolkningen, er det en person som delvis livnærer seg på den. Det er teaterinstruktøren Lillian Selvik som driver Skjelstad Kunst- og Kulturgård. Hun er den viktigste bidragsyteren når det gjelder Nille-saken som minnekultur. Hun reklamerer for en vandring i Nilles fotspor med tekstene:

En opplevelse helt utenom allfarvei. Vi tar deg med trehundre år tilbake i historien og forteller med tekst, farger, ild, trommer og fantastisk natur, en helt unik historie. Nille Jensdatter blir beskyldt for å kvalt sitt barn. Det oppsiktsvekkende i saken er at et spøkelse blir hovedvitne i saken. Dette skaper oppstandelse i hele

---

¹⁹¹ Stemland, personlig kommentar 31. juli 2010.

¹⁹² Stemland 1987.

¹⁹³ Pedersen 2000b: 33.

landet. Ryktene når Kongen i Danmark og den fryktelige historien ender med at Norges lover blir endret.¹⁹⁴

Har du lyst å høre historien om Nille Jensdatter som ble halshugget etter at et spøkelse hadde vitna. Lagmannsretten lette etter barneliket rett over gården på Skjelstad. Vi tar dere gjerne med til Nilleland og forteller den tre hundre år gamle historien. Vi har flere forskjellige turer [...] om Nille Moer Jensdatter. Da hun var tretti år ble hun beskyldt for som trettenåring å ha kvalt sitt uektefødte barn med flettebåndet sitt. Dette skal ha skjedd mens hun var tjenestejente på gården Skålvold. Det finnes ikke rester av gården i dag. Det framgår av rettsdokumenter at gården lå vest for Brenshellaren, like ved gården her. Lagretten kom på befaring, de lette etter barneliket det ble påstått Nille hadde gjemt her."Spadene støtte mot stein, noe barnelik var ikke å finne". Ei grusom og sann historie, som omtales av selveste Petter Dass i Nordlands Trompet. Tør du bli med på tur?¹⁹⁵

Under en samtale med Lillian Selvik, kom det fram at hun selv hørte historien om Nille Jensdatter da hun vokste opp noen kilometer fra Skålvold. Noe av det hun da reagerte mest på, var urettferdigheten hun mente preget saken. I dag er begrepet urettferdighet fremdeles et av uttrykkene hun bruker for å beskrive saken. Dette begrepet er spesielt viktig når hun bruker saken i forhold til barn, noe som ble viktig ettersom Nille-saken har vært en del av den kulturelle skolesekken.¹⁹⁶

I 2008 arrangerte Steigen Sagaspill og Salten Museum en historisk helg i Steigen. En del av programmet denne helgen var en vandring i Nilles fotspor arrangert av Skjelstad Kunst- og Kulturgård, noe som blant annet ble nevnt i avisa Nord-Salten.¹⁹⁷ Under Steigen Sagaspill i 2009 arrangerte de også en lignende vandring, som en del av en dagstur til Steigen fra Svolve og Skutvik.¹⁹⁸ I en samtale med Lillian Selvik kom det fram at urettferdighet var et viktig begrep på denne vandringen. Dette ble tydelig da den kvinnelige presten ba Nille om unnskyldning for uretten begått mot henne i 1687, samt at deltakerne brant en kopi av mestermannens sin kvittering på "urettferdighetens bål". Ifølge Selvik berørte dette flere mennesker i bygda følelsesmessig, og hun minnes at en eldre mann sto og tørket tårene.¹⁹⁹

---

¹⁹⁴ Skjelstad Kunst- og Kulturgård.

http://www.steigenbooking.com/no/kunst_kultur_og_historie/skelstad_kunst_og_kulturgard/

¹⁹⁵ Skjelstad Kunst- og Kulturgård. <http://skkg.no/>

¹⁹⁶ Arbeidet med den kulturelle skolesekken startet i 2001 som et samarbeid mellom kunnskapsdepartementet og kulturdepartementet. Målet for prosjektet var at elever skulle få et profesjonelt kunst- og kulturtilbud. Kunnskapsdepartementet & kulturdepartementet. *Den kulturelle skolesekken*. <http://www.denkulturelleskolesekken.no/>

¹⁹⁷ Grytøyr 2008. "Historisk helg i Steigen" i *Lokalavisa Nord-Salten*. <http://www.nord-salten.no/no/nyheter/kultur/historisk-helg-i-steigen.2623>

¹⁹⁸ *Steigen Sagaspill 2009*. <http://www.steigenbooking.com/no/aktiviteter/dagstur-til-steigen/>; Steigen Sagaspill er en kulturfestival i Steigen som arrangeres annethvert år, hvor hovedelementet er et skuespill om Hagbart og Signe i tillegg til toppturer, karneval og en rekke andre arrangementer. *Steigen sagaspill*. <http://www.sagaspill.no/>

¹⁹⁹ Selvik, personlig kommentar 31. juli 2010.

Selvik ytrer også at voksne fremdeles forteller barna sine om spøkelset fra Nille-saken som ble observert ved Brenshelleren av Jenssøn ridende mot retterstedet den 15. desember 1687. Hun mener at denne moderne utgaven av spøkelseshistorien kan ha vært et middel for å holde barna unna det farlige området som Brenshelleren er. Det preventive og pedagogiske virkemiddelet i folkediktningen og sagn blir vektlagt i *Norges kulturhistorie* med sitat som dette:

Den pedagogiske, avskrekkende funksjon i folkediktningen kommer spesielt til uttrykk i sagn om drap generelt. Sagn som forteller om slike hendelser, orienterer tilhørerne om bakgrunnen for det blodige overfallet og selve straffen for lovovertreddelsen er ofte sadistisk og brutalt skildret. Formålet er pedagogisk.²⁰⁰

3.4 Konklusjon

Mange personer med ulik bakgrunn og i forskjellige sammenhenger, har skrevet om og kommentert Nille-saken. Saken har sjelden blitt tilegnet større plass i litteraturen, og utgjør i flere tilfeller kun en del av en artikkel eller et kapittel. Noen av artiklene og kapitlene gjengir kun transkripsjoner av de ulike dokumenter uten noen egne kommentarer eller drøftninger. Litteraturen har i ulik grad basert seg på kildene, og i flere tilfeller har elementer blitt tatt for gitt.

De fleste har basert seg på Hartvigsons- og/eller Møinichens beretning ofte kolorert med Petter Dass' diktning. Fra slutten av 1800-tallet har forfatterne i større grad gjenfortalt hendelsesforløpet med utgangspunkt i et mer omfattende kildetilfang. Man kan derfor antyde en utvikling mot noe grundigere gjennomgang av saken.

Kjernene i hendelsesforløpet går igjen i alle gjennomgangene av saken, men ellers er det store variasjoner. Flere har forsøkt å vurdere saken opp mot datidens rettspraksis og trosformer, der temaer som trolldom og folkelig tro har stått sentralt. Dette har blitt gjort både ved å stemple Nille som heks og hele hendelsen som en trolldomssak, eller ved å bruke Nille-saken for å utsi noe om Møinichens trolldomssyn. I litteraturen blir Nille omtalt som skyldig og uskyldig for fødsel i dølgsmål. Begrunnelsene, forklaringer og konklusjonene de referer til varierer. Det samme gjør karakteristikkene av de ulike embetsmennene involvert. En nærlæsing av denne kommentarlitteraturen aktualiserte altså interessante spørsmål jeg skal se nærmere på i neste kapittel.

For lokalsamfunnet er saken i dag viktig. Lillian Selvik som driver Skjelstad Kunst- og Kulturgård har en type "minnepakker" hvor hun tilbyr informasjon om Nille, eller en gåtur i

---

²⁰⁰ Semmingsen m.fl 1979: 298.

hennes fotspor. Skuespillet skrevet og framført av Bjørn Stemland og hans elever i 1987–88 viste også hendelsesforløpet for lokalbefolkningen og ble brukt for å øke den lokale tilhørigheten.

Kapittel 4: Drøfting av ulike elementer ved Nille-saken

4.1 Innledning

De to foregående kapitlene med gjennomgang av kilder og litteratur har frambrakt en rekke problemstillinger som jeg vil ta opp i dette kapitlet. Noen problemstillinger ble tydelige i gjennomgangen av hendelsesforløpet i kapittel 2, der flere aspekter ved saken ikke fikk tilfredsstillende løsning. De fleste problemstillingene gjorde seg likevel gjeldende som et resultat av heuristisk nærlesing av historiografien i kapittel 3. I denne litteraturen er visse elementer ved saken tatt for gitt, uten at de har vært drøftet nærmere. Her skal derimot disse elementene settes i fokus, og vurderes opp mot relevante kilder, saksforhold og den historiske konteksten. Målet er å bruke kildene for å gi et mest mulig helhetlig bilde av saken, og antyde hvordan den kan ha blitt oppfattet i samtiden.

4.2 Kan Nille-saken oppfattes og behandles som en trolldomsprosess?

I ettertid har tre forfattere: avismannen Samuel Fredrik Bætzmann, historiker Rossel Hope Robbins og lokalhistoriker Kåre Hansen omtalt Nille som en heks eller kategorisert saken som en trolldomssak i sine behandlinger av saken. I tillegg antyder religionsforsker Gina Dahl at saken var en trolldomsprosess, noe jeg behandlet nærmere i kapittel 3. For å drøfte hvorvidt Nille-saken kan oppfattes og behandles som en trolldomsprosess, er det først naturlig å gi en kort fremstilling av trolldomsprosessene i Norge. Jeg skal så gjengi hvordan de ovennevnte forfatterne refererte til trolldom i sine behandlinger av Nille-saken. For å vurdere om saken var en trolldomsprosess, skal jeg nærlese kildene etter referanser om trolldom og hekser.

Troen på hekser sto sterkt i det norske samfunnet på 1600-tallet, i alle samfunnslag. I perioden 1450–1750 fant trolldomsprosesser og hekseforfølgelser sted i Europa og Nord-Amerika. Nyere forskning viser at ca 100 000 personer kom i kontakt med rettsapparatet anklaget for brudd på trolldomslovgivningen, og av disse ble litt under 50 % dømt til døden. I hovedsak var det kvinner som ble tiltalt for trolldomskunst, og deres alder og sivilstatus varierer.²⁰¹ I Norge fant trolldomsprosessene sted mellom 1570–1695, og spesielt i perioden 1620–65. De strakte seg fra Agder i sør til Finnmark i nord, men antallet saker i de ulike

---

²⁰¹ Hagen 2007: 24–32.

områdene varierer. Totalt kom drøye 750 personer i kontakt med rettsapparatet anklaget for trolldomskriminalitet i Norge, og omlag 300 ble dømt fra livet.²⁰²

I 1617 kom Kong Christian 4 med en forordning som skulle bekjempe umoral i riket. I denne forordningen kom det fram at det finnes flere typer trolldomskunst, som både kan skade og helbrede. Kongen gjør det dog ettertrykkelig tydelig at alle disse kunstene er forbudt.²⁰³ Det nye med 1617-forordningen var at virkelige trollfolk var de som hadde forbundet seg med djevelen eller hatt omgang med ham, en djevlepakt.²⁰⁴

[...] Hvis rette trollfolk belangis er, som med diefvelen sig bebundit hafver eller med hannem omgaais, med dennem skal forholdis efter lougen och reseccen; meden de, som sig med saadanne folk indvikler och ved deris troldom noget sig understaar at lade forrette, skal straffis paa deris hals uden ald naade. [...]²⁰⁵

Trolldomslovgivingen ble videreført i Kong Christian 4s recess av 1643, og både i forordningen og recessen kommer det fram at trollfolk skal avlives uten nåde.²⁰⁶

Diabolisme, eller djevlepakt, var innenfor teologisk tenkning en forutsetning for all magi. Magiske evner måtte tilføres mennesker fra djevelen, og man måtte derfor inngå et samarbeid med Djevelen for å kunne bedrive trolldomskunst. Den alvorligste trolldomsforbrytelsen var en eksplisitt bekjent djevlepakt. I Bergen kan man tidlig se spor av diabolisme i flere av tilståelsene knyttet til trolldomsprosessene.²⁰⁷ Dette tyder på at troen på djevlepakt var utbredt blant alle sosiale lag. Men som Rune Blix Hagen påpeker så var det gjerne slik at ”Satan, eller diabolismen, kjem først inn i slike saker når retten skal legitimere domsslutninga ut frå eksisterande trolldomslovgiving.”²⁰⁸ Når det gjelder Nille-saken, virker det som om noen kommentatorer i ettertid har oppfattet at diabolisme var et tema under saksbehandlingen.

Samuel Fredrik Bætzmann var den første som omtalte Nille-saken som en trolldomssak i *Hexevæsen og trolldom i Norge*. Dette gjorde han i 1865, da han startet sin gjennomgang av saken med ”En af de mest betegnende Troldomssager er den, der framkalde det kgl. Rescript af 31te Marts 1688 [...]”.²⁰⁹ Ellers er det ingen trolldomsreferanser i hans behandling av saken.

---

²⁰² Ibid: 87–93.

²⁰³ Alm 2000: 114. Forordningen av 1617 gjengitt av Ellen J. Alm.

²⁰⁴ Ibid: 113–114.

²⁰⁵ Ibid: 114.

²⁰⁶ *Kong Christian 4s recess av 1643*, 2 bok, 28 cap, art 2. 1981: 326.

²⁰⁷ Hagen 2007: 10–11, 91.

²⁰⁸ Ibid: 17.

²⁰⁹ Bætzmann 1865: 60.

Ole Andreas Øverland plasserte Nille-saken under norske hekseprosesser i sin behandling av saken i 1892, men har ellers ingen andre heks- eller trolldomsreferanser.

Bætzmanns gjennomgang av saken, er også grunnlaget til Rossel Hope Robbins' gjennomgang av Nille-saken. Så vidt jeg har funnet, er Robbins' omtale av saken den eneste teksten om Nille-saken som har blitt publisert i engelskspråklige publikasjoner. Robbins behandler saken i et oppslagsverk om trolldom og demonologi med tittelen *The encyclopedia of witchcraft and demonology* tatt med under innførselen "Norway, witchcraft in". Han nevner intet nytt om saken, men er den første som omtaler spøkelset i Nille-saken som en poltergeist.²¹⁰

Kåre Hansen er en av dem som har skrevet mest utførlig om Nille-saken, noe han gjorde i et kapittel i boken *Petter Dass - mennesket, makten og myten*. Han mener at: "[...] de [trolig rettsaktørene] må ha betraktet saken som en trolldomssak"²¹¹ Dette begrunner han med at det var kun i drap og trolldomssaker lagmannen kunne stadfeste en dødsdom.²¹² Dette oppfatter jeg som en tvilsom konklusjon, basert på det faktum at lagmannen også kunne stadfeste en dom i drapssaker som faktisk Hansen nevner. Artiklene som behandlet fødsel i dølgsmål er i recessen fra 1643 og loven fra 1687 i stor grad innlemmet i under kapitlene under drap.²¹³ Det virker derfor mer sannsynlig at lagmannen kunne stadfeste dommen i Nille-saken fordi saken handlet om et drap, enn fordi den handlet om trolldom. Hansens konklusjon om Petter Dass og Arent Hartvigsøns meninger om saken er at: "Begge trodde virkelig på Djevelen slik han gav seg til kjenne på Skålvold. De må også ha betraktet Nille som Djevelens ledsager – ei heks."²¹⁴ Selv om Hansens gjennomgang av saken er grundig, virker denne konklusjonen lite underbygget. Han tydeliggjør ikke hvilke elementer han begrunner denne konklusjonen på, men det må antas at det er elementer fra Hartvigsøns beretning og Dass' gjennomgang. De refererte dog verken til hekser eller trolldom i sine omtaler.

Ei som er litt tvetydig om hvorvidt Nille-saken var en trolldomsprosess, er Gina Dahl. I hennes artikkel er Møinichens syn på trolldom, og spesielt djevelen, det viktigste. Hun presenterer verken Nille som heks eller omtaler saken direkte som en trolldomssak, men bruker Nille-saken som illustrasjon og begrunnelse for mange av uttalelsene til Møinichen i en artikkel som heter "Opplysning og trolldom. Et eksempel fra 1600-tallets Nordland". Dette

---

²¹⁰ Robbins 1959: 361–363.

²¹¹ Hansen 2006: 231.

²¹² Ibid: 231.

²¹³ *Kong Christian 4s recess av 1643*, bok 2, cap 10, art 3. 1981: 292; *Kong Christian den femtes Norske Lov med kongeloven 1665*, bok 6, cap 6. 1982: 241–243.

²¹⁴ Hansen 2006: 233.

tolker jeg dit hen at hun oppfattet Nille-saken som noe i retning av en trolldomssak. At Nille-saken må tolkes som en trolldomssak, er dog ikke oppfatningen blant de fleste som har skrevet om saken i ettertid.

Noen kommentatorer benekter direkte at diabolisme eller trolldom hadde noe med Nille-saken å gjøre. Olav Sandbakk presiserer at ”Nille Jensdatter Moer var ikke anklaget for trolldom, til tross for at Satan syntes å ha vært kraftig medvirkende, ikke bare til selve horeriet, men også med anklagelser.”²¹⁵ Det samme gjør journalist Børge Strandskog, som skrev en avisartikkel fra historisk seminar på Engeløya i juli 2008. I denne artikkelen fremmer intervjuobjektet Rune Blix Hagen utsagnet om at ”–Nille var ingen heks!”, noe som også er overskriften på artikkelen.²¹⁶

I kildene nevner Møinichen trolldom og hekser én gang i sin beretning. Det er i forbindelse med omtale av en sak fra Finnmark, der noen kvinner tilsto og ble henrettet for en forbrytelse det viste seg de umulig kunne ha begått. Møinichen refererer til en historie om noen kvinner i Finnmark som hadde tilstått og ha kastet en forbannelse over Iver Christensen og skipet hans om at det skulle forlise. Kvinnene skal ha blitt henrettet etter denne tilståelsen, men at både Christensen og skipet kom vel fram til Bergen i ettertid. Jeg mener at Møinichen ikke bruker denne saken for å rette trolldomsmistanke mot Nille, men for å antyde at tilståelser ikke alltid er korrekte eller gyldige. Tilståelser alene er lite holdbare juridisk og må bekreftes av andre bevis. Historiker Rune Blix Hagen, en av dem som har arbeidet spesielt med trolldomsprosesser i Finnmark, uttalte for øvrig i en personlig kommentar at det ikke er belegg for Møinichens omtalte sak fra Finnmark i kildene. Det tyder på at Finnmarkshistorien var en historie som gikk igjen, men ikke var realitetsbegrunnet. Dette har dog ingen betydning for Møinichens bruk av historien i sin beretning. Ellers i kildene er det overhodet ingen referanse til trolldomskunst eller hekser.

I mangel på trolldomsreferanser, er det muligens djevlereferanser noen forfattere har oppfattet som et grunnlag for heksepåstander. Når det gjelder en eventuell påstand om diabolisme, skrev Møinichen at Nille kanskje var påvirket av djevelen ”per phantasiam”, slik som kvinnene i Finnmark.²¹⁷ Det virker ikke som Møinichen mente at hun hadde inngått en pakt med djevelen, noe som i samtiden var en forutsetning for å kunne bedrive trolldom. Gina Dahl behandlet Møinichen som en overgangsskikkelse i mellomposisjon mellom ortodoksien og opplysningstiden, ettersom han hadde litteratur som hadde motstridende standpunkt om

---

²¹⁵ Sandbakk 1988: 6. Bruken av Moer som etternavn mener jeg er en feiloppfatning, og at det er en referanse til ”Nille-mor”. Kjell Sandvik (1982) bruker også Moer som etternavn i sin artikkel.

²¹⁶ Strandskog 2008: 5.

²¹⁷ Møinichen 1687: 175.

hva trolldomskunst var.²¹⁸ Jeg mener Møinichen kan tolkes slik at han mente Nille var blitt offer for djevelens påvirkning, ikke inngått en pakt med ham.

Petter Dass refererer også til djevelen flere ganger i sin gjennomgang. Dette gjorde han blant annet da han skrev: ”En Dievel opdages som talede romt [...] Sathans Prædiken og Tant[...]”.²¹⁹ Det virker derfor trolig at han oppfattet at djevelen snakket via spøkelset. Dass bruker også begrepet ”Beelsebub”, men ingen av disse referansene later til å antyde påvirkning eller samarbeid mellom Nille og djevelen.

Brevet datert den 18. juli 1688 av lagmannen, prosten og sorenskriveren hvor de redegjør for saken og saksbehandlingen, nevner også djevelen. Der nevnes det at Niels Jenssøn fikk anmodning om ikke å vike for Satan, men det finnes ingen referanser til spøkelser eller trolldom.²²⁰

Etter å ha undersøkt trolldom, hekser og djevelens rolle i kildene, er det etter min mening lite som kan tolkes i retning av at Nille ble oppfattet som en heks eller trollkvinne i sin samtid, eller at saken hadde karakter av en trolldomsprosess. Slik jeg ser det, gjenstår det kun spøkelser som eventuelt kan ha blitt oppfattet av forfatterne som en trolldomsantydning. I Hartvigsøns beretning er spøkelset og dets utsagn svært sentrale. Også Møinichen nevner spøkelset basert på amtmannens fortelling. Brevet fra kongen til stattholder Gyldenløve datert 31. mars 1688 nevner at Nille ble angitt av et spøkelse.²²¹ Det samme gjelder brevet fra Gyldenløve til de lokale embetsmennene datert 7. april 1688.²²² I vurderingen av hvorvidt uttalelsene om spøkelset kan oppfattes som referanser til trolldom, er det et viktig spørsmål som må vurderes: I hvilken grad kan det settes likhetstegn mellom spøkelser og trolldom? Spøkelseskonstruksjonene ble oppfattet i samtiden som avdøde mennesker som ikke har fått hvile eller oppnådd frelse etter sin død.²²³ Mangelen på frelse mener jeg dog ikke kan tolkes slik at de automatisk var underlagt djevelens makt og samarbeid, et krav for å bedrive trolldom ifølge datidens teologiske tro.

Det er ingen tvil om at noen har oppfattet Nille-saken som en trolldomsprosess, men jeg mener de i en sånn sammenheng har bygd på vage argumenter og til dels manglende forståelse for hva en trolldomsprosess var. Et godt spørsmål er hva som har ført til antakelsen deres om at Nille ble oppfattet som en heks, eller at saken var en trolldomsprosess. Slik jeg ser det, omtaler ingen av kildene Nille som heks eller saken som en trolldomssak. Etter min

---

²¹⁸ Dahl 2003.

²¹⁹ Dass 1927: 88.

²²⁰ SAT, KA. Brev fra lagmannen, prosten og sorenskriveren datert 18. juli 1688.

²²¹ Brev fra Kongen til stattholder Gyldenløve datert 31. mars 1688. *Norske tegnelser 1688–1691*. Fol. 40.

²²² SAT, KA. Brev fra stattholder Gyldenløve til lokale embetsmenn datert 7. april 1688.

²²³ Espeland 2002: 15–16.

mening er det mest sannsynlig at de har oppfattet deler av Møinichens beretning som en anklage om trolldom, men dette mener jeg er en feiltolking av hans relasjon. Mye kan tyde på at flere av kommentatorene har satt et likhetstegn mellom oppfatningen av spøkelser og trolldomstro, noe som er lite relevant i forhold til den historiske konteksten. Trolldom ble ansett som en svært alvorlig forbrytelse i samtiden. Dersom Nille faktisk var mistenkt for trolldom, eller trolldom utgjorde en viktig del av saken, mener jeg det er stor sannsynlighet for at dette ville blitt gjengitt i kildene. Trolldom later aldri til å ha vært del av anklagen, tiltalen eller dommen til Nille. Det synes som om det var konsensus blant rettsaktørene og lokalsamfunnet at Nille var tiltalt for barnemord.

4.3 Sammenfaller bildet av spøkelset med datidens spøkelseskonstruksjoner?

Spøkelset og dets ytringer har fått mye oppmerksomhet i Hartvigsons og Møinichens beretninger samt i publisert litteratur skrevet i ettertid om Nille-saken. Det angivelige spøkelset i Nille-saken later til å ha en vesentlig rolle for at ryktene verserte i lokalsamfunnet, og at saken etter hvert ble et rettslig anliggende. Velle Espeland har blant annet kommentert at spøkelset i Nille-saken delvis ikke fulgte vanlig spøkelsesforestillinger, ettersom det fortsatte å bråke etter at Nille var henrettet.²²⁴ Hvordan spøkelset i Nille-saken blir beskrevet, later til delvis å skille seg fra strømningene i datidens utburdkonstruksjoner.²²⁵ En komparering av spøkelsesbeskrivelsen i Nille-saken med datidens spøkelseskonstruksjoner er både interessant og relevant, ettersom det til dels kan begrunne hvordan spøkelset og Nille-saken ble oppfattet i samtiden.

Troen på spøkelser var gjeldende i samfunnet på 1600-tallet. Spøkelse, gjenferd, utburd, poltergeist, skrømt, gjengangere, gast, draug, nåe, dødning, fantom og gespenst er alle begrep på fenomenet vi i dag kaller spøkelser. Det som skiller begrepene, er hvordan spøkelsene viser seg og i hvilken tidsperiode begrepene ble brukt. Spøkelser ble antatt å være avdøde mennesker hvor sjelen ikke fikk hvile og som ga seg til kjenne ved bråkete atferd og andre framtoninger. De kunne opptre på ulike måter, men felles for dem alle er at de bryter naturlovene.²²⁶ De aktuelle spøkelseskonstruksjonene relatert til denne saken og i sakens samtid, later til å være poltergeist og utburd som jeg her skal utdype nærmere.

---

²²⁴ Espeland 2002: 58.

²²⁵ Blant annet Hartvigson 1687 og Møinichen 1687.

²²⁶ Espeland 2002: 12–16; Myrvoll 2008: 287–289.

Poltergeist blir beskrevet av Velle Espeland som den vanligste spøkelsestypen på 1600-tallet. De kunne oppleves ved skraping og banking i hus, og ble sjelden visuelt observert.²²⁷ Euan Cameron skriver også at poltergeist var hvordan såkalte ”spirit-beings” som holdt til i hus. Basert på uttalelser av personer fra middelalderen, beskriver Cameron poltergeist som ånder som bråket og forstyrret husholdet, men som ikke påførte skade. Poltergeist blir beskrevet som ”teasers”, ettersom de ikke produserte skade selv om lydene kunne antyde det.²²⁸

På 1600-tallet mente man at utburden var gjenganger av et drept og udøpt barn, og i ettertid blir det regnet som et typisk nordisk spøkelse. Man trodde utburden ville hyle etter navn og/eller jordfesting, og ville slutte å hyle dersom man døpte og/eller gravla det døde barnet.²²⁹ Årsaken til dette var at dåpen på 1600-tallet var svært sentral, eller rettere sagt en nødvendighet, for å kunne oppnå frelse etter døden. Av denne årsaken ønsket man i denne perioden å døpe spedbarn raskest mulig etter fødselen, og i hvert fall innen fem dager.²³⁰

Utburden ble sjelden sett, men i de tilfellene utburdspøkelsene viste seg var det tilnærmet alltid i form av barn, ifølge Velle Espeland.²³¹ Anette Stokkeland påpeker at de i visse tilfeller også kunne opptre som en svart hund som symboliserte ugjerningen som var gjort.²³² Det var derimot en vanlig oppfatning at man oftere hørte utburden, spesielt i skumringen og i mørket. Lydene som ble assosiert med utburdstradisjonen var i hovedsak skraping, dunking, barneskrik eller barnegråt. Utburden kunne også snakke og be om å bli døpt eller gravlagt i vigslet jord. De kunne avsløre moren sin, eller mest dramatisk – ta livet av henne. Lydene hørtes oftest ved steder tilknyttet moren, eller hvor barnet var drept og/eller begravd.²³³

De auditive observasjonene av spøkelset på Skålvold, slik de er gjengitt i kildene, stemmer relativt godt med strømningene datidens spøkelseskonstruksjoner. Beboerne på Skålvold fortalte at de i begynnelsen hørte banking, slag og skraping i huset, en beskrivelse som minner sterkt om poltergeistkonstruksjonen. At spøkelset i Nille-saken anklaget moren sin, er også i tråd med datidens utburdetro. Det gjorde også det faktum at spøkelset ofte var

---

²²⁷ Espeland 2002: 57.

²²⁸ Cameron 2010: 46.

²²⁹ Selberg 1990: 27; Espeland 2002: 107.

²³⁰ Stokkeland 2002: 61.

²³¹ Espeland 2002: 105–108; Stokkeland 2002: 58.

²³² Stokkeland 2002: 58.

²³³ Selberg 1990: 27–28.

aktivt i skumringen og mørket. Spøkelset i Nille-saken later også til å være ekshibisjonistisk, og Velle Espeland påpekte at dets djevelske natur var tydelig.²³⁴

Det finnes vitneutsagn om to visuelle observasjoner av spøkelset i Nille-saken. Disse to utsagnene kom fra Niels Jenssøn og Synneve Andersdatter, det vil si mannen og kona på Skålvold. Mannen hadde sett spøkelset ridende mot retterstedet og sa at det rakk nesten opp i skyene, mens kona hadde sett et spøkelse hun beskrev som en svært høy og tynn menneskeskikkelse som stakk langt over hustakene. Disse stemmer lite med samtidens tro, hvor utburden var forventet å kunne observeres som et lite barn. I tillegg til dette skriver Hartvigsøn i sin beretning at spøkelset skal ha ytret at det ikke alltid var synlig, fordi det tidvis var lite som en mus.²³⁵ Dette utdypes ikke videre.

Nille arbeidet på Skålvold både før og etter det angivelige barnedrapet, og hun skal ha begravd barneliket nær gården. Det angivelige spøkelset i Nille-saken ble kun én gang observert utenfor gården, da Jenssøn så det komme ridende mot retterstedet. Ellers var både de auditive og visuelle observasjonene knyttet til gården, noe som i stor grad samsvarer med datidens utburdtro.

Det som skiller seg mest fra sentrale strømninger ved datidens utburdtro, var hvordan spøkelset oppførte seg etter at dommen til Nille var eksekvert. Da fant ikke spøkelset fred, men fortsatte å snakke og anklage andre kvinner for å ha begått spedbarnsdrap. Det står i kontrast til den vanlige oppfattelsen, om at spøkelset/utburden skulle forsvinne når rettferdigheten hadde seiret.²³⁶

Jeg har kommet over en beretning fra Helgøy tingsted utenfor Tromsø fra 1695 som gjengir oppførselen til et spøkelse i tilnærmet samme tidsperiode som Nille-saken fant sted. Den er signert en A.W. Bogøe, som ifølge Håvard Dahl Bratrein var Antoni Wilhelm Bogøe – sønnen til sorenskriveren.²³⁷ Som i Nille-saken, kommer det i denne beretningen fram at spøkelset bråker i huset med slag og skaping på veggene, som oftest om kvelden. En forskjell i forhold til Nille-saken, er at det virker som om spøkelset snakket mer med menneskene som var til stede, samt at det også forsøker å herme etter folkene på gården ved visse tilfeller:

Da idet hand saa saed og røgte een pipe toback og slogte lyset[...]Straxsten hørktes det og – ligesom spøgelse skulle røge toback. Når drengene spøttet,

---

²³⁴ Espeland 2002: 58.

²³⁵ Hartvigsøn 1687: 193.

²³⁶ Ibid: 58.

²³⁷ Bratrein 1989: 547.

gjorde det ligesaa. Naar de /: med høfflighed at sige:/ til at **fixere** det, loed deres rompe gaae, gjorde spøgelset ligesaa[...]”²³⁸

Håvard Dahl Bratrein oppsummerte kort denne saken i *Karlsøy og Helgøy bygdebok*. Han skriver at ånden som snakket ble oppfattet som en representant for et underjordisk folk som bodde på gården. En gang da gårdsguttene reparerte en demning skal det underjordiske folket blitt sinte. Under reparasjonen skal nemlig gårdsguttene ha revet av hustaket til de underjordiske, og drept en av kyrne deres. De underjordiske skal ikke ha ytret verken Gud eller Satan på noe tidspunkt, og Bratrein påpeker at de underjordiske derfor ble oppfattet som religiøst nøytrale. Bratrein skriver også at samtalen gårdsfolket hadde med spøkelset viser hva folk var opptatt av i samtiden, og ”[...] kunne derfor vært ført med hvem som helst av deres sambygdinger [...]”²³⁹

Som sagt varierer beskrivelsene av spøkelset i Nille-saken. De auditive observasjonene er i tråd med strømningene i datidens tro. Spøkelset ble beskrevet i begynnelsen å ha skrapet og slått i veggene, samt kaster gjenstander rundt i huset. Dette stemmer i svært stor grad med samtidens forestillinger av poltergeist. Spøkelset skal så ha avslørt sin egen mor som sin morder, noe som var et velkjent element i utburdtroen. Et element skiller seg imidlertid fra samtidens forestillinger om utburden – nemlig at spøkelset fortsatte å anklage andre kvinner for spedbarnsdrap etter at Nille var henrettet. Når det gjelder beskrivelsene av de fysiske observasjonene av spøkelset spriker disse med datidens spøkelsestro. I beskrivelsene ble spøkelsene beskrevet som svært høye, noe som stemmer med samtidens spøkelsestro som gikk ut på at spøkelsene brøt naturlovene. Samtidig skiller beskrivelsene av spøkelset seg sterkt fra samtidens utburdtro som i hovedsak gikk ut på at gjengangere fra fødsel i dølgsmål viste seg som små, nakne barn. En ting som stemmer med både de auditive og fysiske observasjonene, er at tilnærmet alle observasjonene av spøkelset var tilknyttet Skålvold. I det store og det hele ser det ut til at spøkelset i Nille-saken stemmer overens med datidens tro på overnaturlige vesener.

4.4 Ville Nille Jensdatter blitt henrettet på bakgrunn av gjenferdets forklaring dersom det ikke hadde foreligget en tilståelse?

I radioprogrammet *Skålvolltrollet. En fortelling om overtro blant det kondisjonerte i det 17. Århundre* fra 1976 stilte Petter Skjelstad et lignende spørsmål til historiker Lars Hamre. Hamre er her svært tydelig på at Nille trolig ikke hadde blitt henrettet uten tilståelse. Dette

---

²³⁸ SAT. TBV. Bogøe 1695.

²³⁹ Bratrein 1989: 547–548.

baserer han på at spøkelset ikke nevnes i dommen, og at det kun henvises til Nilles frivillige tilståelse. Det later derfor til å være på bakgrunn av denne tilståelsen hun blir dømt til døden. Hamre nevner likevel at opplysningen om at det var en sær hendelse som førte til at Nille hadde kastet beina på sjøen, kan tolkes dit hen. Ellers påpeker han at det angivelig var bygderykter som hadde ført til at Hartvigsøn tok kontakt med Nille, og at denne konfrontasjonen hadde fått henne til å tilstå forbrytelsen. Hamre får så spørsmål om hvorvidt øvrigheten festet stor lit til spøkelsets anklage, noe Hartvigsøn antyder i sin beretning. På dette spørsmålet påpeker Hamre at Hartvigsøn selv trodde på spøkelsets anklager. Hamre framholder at saken har få referanser til hva de andre øvrighetspersonene mente, men samtidig påpeker at amtmannen virket lite imponert av spøkelset. Dette har trolig Hamre basert på samtalen gjengitt i Møinichens beretning. Denne skepsisen virker å ha gjort seg gjeldende hos prostsen, biskopen og visestattholderen.

For å besvare spørsmålet om Nille hadde blitt henrettet på bakgrunn av gjenferdets forklaring dersom det ikke hadde foreligget en tilståelse, skal jeg her gjennomgå kildene for å undersøke i hvilken grad det angivelige spøkelset og dets siterte ytringer ble vektlagt i dokumentene. I tillegg skal jeg drøfte hvorvidt tilståelsen hennes inneholder objektive kontrollerbare fakta.

Generelt måtte fogden ha sterke bevis for å få en kvinne dømt skyldig for fødsel i dølgsmål. Helst burde barnelik og tilståelse være til stede for domfellelse. Tilståelse var den enkleste måten for fogden å overbevise tinget om at kvinnen var skyldig i dølgsmål.²⁴⁰

Når man ser på hva som er gjengitt i kildene, er det ingen som vitner om å ha sett Nille gravid, under fødselen, selve barnedrapet eller da hun forflyttet barneliket mellom de ulike plassene. Klærne gjorde det trolig mulig å skjule at man var gravid, ettersom de var generelt vide og falt ofte fra bysten og ned. Det var også ofte forkler som dekket mageområdet.²⁴¹ Allikevel virker det merkverdig at ingen kunne referere til noen av disse hendelsene. De fleste nevner at Nille hadde et utpreget bygderykter som promiskuøs, og historier florerte om hennes utagerende kjønnsliv. Ellers er det en rekke vitner som bekrefter spøkelset og deler av dets ytringer, men det er altså ingen som vitner om den opprinnelige forbrytelsen. Synnøve Østebø skriver at det var to hovedgrunner til at spedbarnsdrap ble oppdaget: at et barnelik ble funnet og/eller bygdefolkets mistanke.²⁴²

---

²⁴⁰ Telste 1993: 204–208.

²⁴¹ Østebø 2005: 48.

²⁴² Ibid: 51.

Dersom noen mistenkte at en kvinne gikk gravid i det skjulte, ble hun holdt under svært nøye oppsyn. Man kunne også undersøke brystene hennes for melk, ettersom det indikerte at hun straks skulle føde, eller nylig hadde født.²⁴³ Dersom melk ble funnet, ble det regnet som et sterkt bevis i retten for at en kvinne hadde begått fødsel i dølgsmål. Samtidig påpeker Kari Telste at bygderykter og spor av melk i brystene aldri alene ble lagt til grunn for å dømme en kvinne for fødsel i dølgsmål.²⁴⁴ Andre bevis kunne være blodflekker på klær, i huset eller utendørs.²⁴⁵ Ingen av disse bevisformene nevnes i saken mot Nille Jensdatter.

I Hartvigsøns beretning er det til dels lagt vekt på hennes ”dårlige livsførsel”. I denne sammenhengen har spøkelset en meget framtrædende rolle, men denne beretningen ble først skrevet etter rettssaken og etter at dommen var utført, og vil derfor ikke kunne ha påvirket dommen. Møinichens beretning fikk heller ikke betydning for dommen, tilross for at den ble sendt før henrettelsen av Nille. Som jeg viste i 2.2 gjorde postgangen det umulig at brevet kunne hatt noen effekt på selve saksbehandlingen. Det bør dog understrekes at verken Hartvigsøn eller Møinichen var blant rettsaktørene som behandlet selve saken.

Brevet fra åtte lokale menn til lagmannen, prosten og sorenskriveren datert 18. november 1687 tok for seg hendelsesforløpet i saken. De skriver at presten i lang tid hadde forsøkt å få henne på en bedre livsstil, uten nytte. Spøkelset blir derimot ikke nevnt i dette brevet. Hennes dårlige bygderykter samt hennes frivillige tilståelse, var viktige deler av brevet. Mennenes mening om Nille og hennes livsførsel blir tydelig med uttalelser som:

[...] hun u-tvungen och godwillig er gaaet til en sandferdig Bekiendelse, lige som Bøigderøchtet waar, och end groffvere, saa det maatte størte Haaret paa et retsindigt Gudz Barns Hofwet, som hørde hendis mordische, u-tuchtige u-bluelige och meget forargerlige Leffnetz Adfærd, hvor offver hun nu och er offverleffveret i Øffrighedens Hænder att lide Domb for sine Misgiærninger[...] Hvilchet wi hermed wellædæe H^r Laugmand meddeeler til Opliusning om ermeldte Nilles syndeachtige Leffnet og Adfærd[...]²⁴⁶

I domssammendraget av Nille-saken i *Amtmannsregnskapene Nordland 1687*, nevnes det ikke hvordan saken kom øvrigheten for øre, eller hvordan saken havnet i rettsapparatet. Her fokuseres det derimot på at Nille gikk til en ”[...] frivillig og v-tvongen Bekiendelse[...]” etter lang tids mistanke og bygderykter.²⁴⁷

I brevet sendt fra kongen til stattholder Gyldenløve den 31. mars 1688, og brevet sendt fra Gyldenløve til de lokale embetsmennene den 7. april 1688, nevnes spøkelset som skal ha

²⁴³ Gotaas 1980:29–30; Telste 1994: 214–217; Østebø 2005: 60.

²⁴⁴ Telste 1993:204–208.

²⁴⁵ Østebø 2005: 54.

²⁴⁶ SAT, KA. Arnesøn m.fl 1687.

²⁴⁷ RA, ARN 1687. Fogdregnskapene Salten, N° 10.

angitt Nille. Her kritiseres det at hun ble dømt uten andre opplysninger eller bevis enn sin egen tilståelse. Disse brevene er skrevet etter at Nille-saken var avgjort, og fikk derfor ikke betydning for selve saksbehandlingen. De viser likevel at to av de mektigste mennene i riket mente spøkelset var et viktig element for at Nille ble anklaget og dømt. Reaksjoner fra sentralmyndighetene tyder på at noen av de regionale rettsaktørene hadde satt seg ut over gjeldene rett.

I redegjørelsen til myndighetene fra lagmannen, prosten og sorenskriveren datert den 18. juli 1688 la de også stor vekt på bygderyktene om Nille og hennes sedelighetsliv. De gjentar her elementet om at presten i lang tid hadde forsøkt å få henne på en bedre livsstil uten nytte.²⁴⁸

Et fåtall av primærkildene om saken inneholder referanser til spøkelset. Nilles syndefulle liv basert på bygderyktene, går derimot igjen i alle dokumentene i saken som ble forfattet lokalt.²⁴⁹ Bygderykter og sladder kunne føre en kvinne for retten, og det var ikke uvanlig at kvinner som var offer for slike rykter, ble mistenkeliggjort for fødsel i dølgsmål og andre sedelighetsforbrytelser. Hvordan rykter ble oppfattet var nært knyttet til samfunnets oppfatning av ærlighet og sannhet, som ikke nødvendigvis var det samme. Ærlighet var knyttet til en persons status og livsførsel. Det var derfor selve personen, og ikke hva personen sa, som avgjorde hvorvidt personen fortalte sannheten.²⁵⁰ Dersom en høyt ansett person satte ut et rykte om en lavt ansett person, kunne dette bli antatt for sant – basert på statusen til personene involvert i saken. Både presten og amtmannen, som begge var høyt ansett i samfunnet, bevitnet og bekreftet spøkelset. I tillegg bekreftet blant annet den tidligere og den daværende sognepresten i Steigen, Arnesøn og Hartvigsøn, hennes dårlige rykte. At framtrede personer i samfunnet både bekreftet spøkelset og Nilles dårlige rykte, kan ha ført til at det ble oppfattet som sannhet av samfunnet og rettsapparatet. Nilles rolle som tjenestejente gjorde henne lavt ansett i samfunnet, og hennes motsvar ville ikke nødvendigvis hatt noen betydning når menn av høyere rang sa henne imot. Jeg mener at ryktene omkring Nille later til å ha vært vesentlige når det kom til saksbehandling og domsslutning.

Det angivelige spøkelset i Nille-saken later til å ha fungert som et medium som formidlet strømmingene i lokalsamfunnet, og frambrakte folkets meninger og avsky. Det kan virke som om spøkelset til dels lyktes med å manipulere myndighetene. Det virker derfor å være en viss konsensus mellom øvrighet og allmuen i denne saken. Det er først etter at

---

²⁴⁸ SAT, KA. Brev fra lagmannen, prosten og sorenskriveren datert 18. juli 1688.

²⁴⁹ Ofte med et innhold lik dette: At hun etter lang tids bygderykte, frivillig tilsto sin forbrytelse ovenfor sin sjelesørger sogneprest Hartvigsøn.

²⁵⁰ Sandmo 2002: 136–138.

spøkelset skal ha anklaget Nille for spedbarnsdrap at hun i det minste offentlig, ble mistenkeliggjort for fødsel i dølgsmål. Basert på kildene og beretningene virker det derfor tvilsomt at hun hadde blitt anklaget, hvis myndighetene ikke hadde lyttet til spøkelsets ytringer.

Innholdet i tilståelsen hennes da hun ankom Leines er ikke gjengitt noe sted. Nøyaktig hvilke elementer tilståelsen hennes der inneholdt, er derfor umulig å si. I Hartvigsøns beretning kommer det likevel fram noen av elementene hun skal ha tilstått. Etter å ha hørt samtalen mellom Hartvigsøn og spøkelset den 17. november, tilsto Nille at spøkelsets påstander var sanne. I samtalen mellom spøkelset og Hartvigsøn ytret spøkelset at han var en fordømt ånd som ble født på gården av Nille. For 14 år siden skal hun ha drept ham med et hårband og begravd han i Brenshelleren. Senere skal hun ha kastet beina på sjøen fra Nausteberget, hvor han angivelig skal ha tæret på det ene øyeeplet hennes i 14 dager. Faren til barnet blir oppgitt å være Mads Titing.²⁵¹ Dette er altså disse elementene Hartvigsen gjenforteller som Nilles tilståelse. Ingen av disse elementene er objektivt kontrollerbare fakta. Titing hadde som sagt dødt i perioden mellom det angivelige barnedrapet og da saken kom for retten, og kunne derfor ikke vitne. Barnedrapet i seg selv er det også vanskelig å bekrefte. Det later til at flere har hørt rykter om hendelsene, men ingen vitner påstår å ha sett Nille være gravid, utføre drapet eller har oppdaget liket i ettertid. Barneliket, eller spor av det, blir heller ikke funnet i forbindelse med saken. Et element som dog blir gjengitt er Nilles skadde øye, som ifølge spøkelset ble skadet da hun kastet beina til det angivelige barneliket på sjøen. Dette blir forsøkt brukt som et konkret argument for forbrytelsen, noe Nille protesterte mot. Hun påpekte at hennes øyeskade skyldes et meen på hennes øye som mange andre fikk.

De fleste kildene om saken later til å fokusere på Nilles utagerende kjønnsliv, eller rettere sagt ryktene om hennes seksualliv. Det virker som at dette hadde stor betydning for hvor sannsynlig det var at Nille faktisk hadde gjennomført fødsel i dølgsmål. Det virker som at flere av de framtrepende menneskene i bygda mente Nille var en umoralsk kvinne, og flere av dem fremmet denne holdningen ovenfor embetsmennene. I vurderingen om Nille hadde blitt dømt kun på bakgrunn av spøkelsets forklaring, står vektleggingen av tilståelsen hennes i de ulike kildene sentralt. Kari Telste påpekte at bygderykter, slik som spøkelset i Nille-saken formidlet, ikke alene kunne få en kvinne dømt for fødsel i dølgsmål. Etersom det ikke var noen fysiske bevis i form av barnelik i denne saken, kunne det vært vanskelig å få henne dømt

---

²⁵¹ Hartvigsøn 1687: 190.

uten en tilståelse. I tilnærmet alle kildene legges det vekt på at hun tilsto frivillig sin forbrytelse, og at dommen var basert på denne tilståelsen.

Isolert sett kan primærkildene tolkes slik at spøkelsets rolle til at Nille ble dømt, var av mindre betydning. På den andre siden later det til at spøkelset var ett helt sentralt moment i at saken kom fram i lyset og senere ble behandlet i rettsapparatet. Det er også sannsynlig at prestens formaninger som angivelig var basert på spøkelsets uttalelser, presset fram en tilståelse av Nille. Rollen spøkelset blir tildelt i kildene kan derfor ikke overses i saken, men det virker tvilsomt at Nille hadde blitt dømt for fødsel i dølgsmål dersom hun ikke hadde tilstått forbrytelsen.

4.5 Var Nille-saken et justismord?

Eivind Heggnes antydte et mulig justismord i Nille-saken med sitatet:

Noen vil kanskje innvende at i så fall har de som drev dette uhyggelige spillopptrådt i rettferdighetens navn, idet jo Nille tilsto sin brøde. Dertil er å bemerke at kriminalhistorien er full av eksempler på at også personer som beskyldes for grove forbrytelser under særlig dramatiske forhold selv kan bli offer for suggestionen og går til tilståelser av misgjerninger som de aldri har begått. Har dette vært tilfelle her, står vi overfor et justismord av det selsomste og mest opprørende slag.²⁵²

Justismord blir av bokmålsordboken definert som ”det at en uskyldig blir domfelt (og før: henrettet)”.²⁵³ Det er enkelt å si at saksforløpet i Nille-saken ikke følger dagens rettsnormer, men de endret seg i løpet av årene før og etter Nille-saken. Et viktigere spørsmål blir derfor hvorvidt saken kan oppfattes som et justismord basert på datidens rettsnormer. Dette er problemstillingen jeg her skal drøfte nærmere. For å besvare spørsmålet skal jeg her drøfte informasjonen gjengitt i kildene opp mot samtidens rettspraksis.

Fra 1500-tallet og utover ble makten stadig mer sentralisert i Danmark-Norge. Sentraliseringen og et økt behov for statsinntekter, grunnet krigsutgifter, førte til et større behov for lokal kontroll, noe som igjen førte til at embetsstanden ble bygget ut i Norge på 1600-tallet.²⁵⁴ I 1660 ble Danmark-Norge til et enevelde, og gjort til et patriarkalsk arvekongedømme.²⁵⁵ Det danske riksrådet som tidligere hadde styrt sammen med kongen, ble oppløst, og kongen kunne derfor bygge opp en administrasjon etter eget ønske. Innføringen av

---

²⁵² Heggnes 1950: 31.

²⁵³ ”justismord”. *Bokmålsordboka*.

<http://www.dokpro.uio.no/perl/ordboksoek/ordbok.cgi?OPP=justismord&bokmaal=S%F8k+i+Bokm%E5lsordboka&ordbok=bokmaal&alfabet=n&renset=j>

²⁵⁴ Bagge & Mykland 1998: 140–141; Dyrvik 2007:26–28.

²⁵⁵ Nakken 2000:11–12; Moseng m.fl. 2003: 11–22.

enevelde førte også til endringer innenfor samfunnet og rettsapparatet i riket. Kongen ønsket i stor grad en uniformering av Danmark-Norge, en prosess som tok lang tid. Nille-saken fant derfor sted på et tidspunkt hvor samfunnet, administrasjonen og rettsapparatet var under omstøpning.

Retthistorikeren Jørn Øyrehagen Sunde har forsket på den norske rettskulturens historie i et europeisk perspektiv i boken *Speculum legale* fra 2005. Der deler han årene 900–2005 inn i to perioder hvor skillet går i 1590. Tiden før 900 blir av Sunde omtalt som ”en rettslig førorden”, og kjennetegnes ved at rettshåndhevingen var basert på at ætten og enkeltpersoner eller enkeltorgan ikke fulgte like retningslinjer for bruk av lovene. Overgangen fra en ”rettslig førorden” til ”en rettsorden” førte til at lov og rett ikke lenger var opp til enkeltpersoner, men i større grad ble en kongelig sak. Dette medførte også at det personlige styrkeforholdet mellom partene fikk mindre betydning enn tidligere. Den første perioden kaller han ”framveksten av en rettsorden”, og den andre perioden ”framveksten av et rettssystem”.²⁵⁶ Dette er svært lange perioder, noe som delvis svekker undersøkelsen hans, men fasene illustrerer godt endringene innenfor rettsapparatet.

Sunde kaller den andre fasen (1590–2005) for ”framveksten av et rettssystem”, og den er definert ut fra endringer av den fysiske strukturen og holdningene/mentalitetene innenfor rettsapparatet. En permanent inndeling av rettsinstansene som jeg skal gjennomgå nedenfor – var den viktigste fysiske endringen i rettsapparatet. Dette førte til et klarere domstolshierarki, noe som også påvirket ankemulighetene i perioden. Holdnings- og mentalitetsendringer innenfor rettsapparat var i stor grad basert på humanistiske strømninger i Europa. To av endringene var et større krav til rettferdighet enn tidligere og innføringen av den naturrettslige metoden. Det var en metode som forsøkte å bryte ned saksfakta, slik at metode – og ikke personene som dømte – avgjorde rettsavgjørelsene. Den naturrettslige metoden gjorde det også enklere å ha enhetlige lover over hele landet, ettersom fremgangsmåten i saksbehandlingen og vurderingen skulle være lik. Den nye metoden hadde derfor like stor betydning for lovgivningen som for rettspraksisen.²⁵⁷

Etableringen av et rettssystem forklarer innstramningen av lovverket og endringene innenfor rettsapparatet i løpet av 1600-tallet, noe som også forklarer siviliseringsprosessen. Selv om etableringen av rettssystemet ble begynt innført allerede før 1600-tallet tok det lang tid før endringene ble ordentlig etablert både innenfor rettsapparatet og i samfunnet. Siviliseringsprosessen kan i dag ses på som en innstramning av lover hvor man ønsket å

---

²⁵⁶ Sunde 2005: 37–174.

²⁵⁷ Ibid: 175–343.

bekjempe umorale i samfunnet, og dermed gjøre det mer sivilisert. Lover er normative kilder fordi de viser hva myndighetene ønsket.²⁵⁸ Det skal allikevel nevnes at denne prosessen trolig var en mindre fastsatt og planlagt prosess enn det kan virke i ettertid. De fleste av endringene på 1600-tallet brukte lang tid på å få fotfeste innenfor rettsapparatet og samfunnet, og Nille-saken fant sted i en tidlig fase av utviklingen mot et rettssystem. Den tidlige fasen var preget av usikkerhet, uavklarte kommandolinjer, sammenblanding av rettsinstanser og grader av vilkårlighet i rettspleien. Endringene innenfor rettsapparatet var altså ikke avklart eller gjort permanente.

I Nille-saken var rettsapparats hierarkiske inndeling med ankemulighetene et viktig element. Spesielt i løpet av 1600-tallet ble en rekke endringer innført med konsekvens for instansordningen. Dette skal jeg her kort gjennomgå.

Bygdeting og byting var de laveste rettsinstansene og skulle løse lokale tvister, noe som skulle avlaste lagtinget. Med innføringen av bygdeting i 1591 ble også sorenskriveren innført i det norske rettsapparatet og embetsverket. Han var en skrivekyndig mann som skulle fungere som lovtolker og protokollfører under bygdetingene, men sorenskrivernes skolering og innsikt var variabel. Sorenskriveren var vanligvis ikke knyttet til et spesielt ting, men dro rundt på de ulike tingene i et område. Ofte var dette området identisk med fogderiet, noe som var tilfelle i Salten. Det vil si at sorenskriveren hadde ansvaret for å føre dokumentene innenfor Salten fogderi. Sorenskriveren ble valgt ut av lensinnhaveren, og det var gjennom erfaring han opparbeidet seg ekspertise. I 1634 ble sorenskriveren oppgradert til meddommer, og etter innføringen av Kong Christian 5s Norske Lov av 1687 ble han også enedommer i flere av sakene.²⁵⁹ Etter 1607 ble Lagtinget ankeinstans for Bygdetinget, og lagmannen skulle overprøve deres dom. Marte Solum sier at dette var for å gjøre sorenskriveren bedre rustet til å dømme, at lagmannen skulle utdanne sorenskriverne ved å vise hvordan man skulle dømme.²⁶⁰ Hvert lagting hadde ansvaret for et større område, og var styrt av en lagmann, som hadde dømmende myndighet. Han skulle formelt sett ha hjelp av lagrettemenn, men dette ble ikke nødvendigvis fulgt i praksis. I alvorlige saker skulle sakene automatisk ankes til lagmannen etter Kong Christian 5s Norske Lov av 1687.²⁶¹ Kari Telste påpeker at denne automatiske appellen til lagtinget kan ha ført til at bygdetingene la seg på en spesielt streng tolkning av reglene, ettersom de fikk saken sendt til gjenopptaking på bygdetinget dersom den ikke var grundig nok utredet. Telste mener at dette kan ha ført til at bygdetinget dømte til

---

²⁵⁸ Kjeldstadli 1999: 170–172.

²⁵⁹ Næss 1991: 20; Tamm & Johansen 1994: 37–38; Nilsen 2002: 40; Solum 2008: 15.

²⁶⁰ Solum 2008:16.

²⁶¹ Telste 1993: 202; Sunde 2005: 202.

døden uansett omstendighetene.²⁶² Bygdeting, byting og lagting var forbeholdt den verdslige delen av befolkningen, det kunne være selveiende bønder, leilendinger, fiskere, kjøpmenn osv. Geistlige, grevskapene, bergvesenet, medlemmer av det konglige hoff og hæren var grupper i samfunnet som hadde egne domstoler.²⁶³ På tidspunktet hvor Nille-saken fant sted var Overhoffretten den nest øverste ankeinstansen i Danmark-Norge, mens Høyesteretten i København var den øverste ankeinstansen.²⁶⁴ Denne inndelingen av rettsinstansene i bygde/byting, lagting, overhoffrett og høyesterett holdt seg gjeldende til 1797.²⁶⁵

Hele rettsapparatet var på 1600-tallet preget av lang behandlingstid. Det var ikke uvanlig at en sak ble tatt opp på flere bygdeting, noe som førte til at prosessen kunne ta flere år. Rettsomkostningene var høye, og det ble, ofte uten hell, gjennomført flere reformer for å redusere behandlingstidene og dermed utgiftene.

På lik linje med resten av rettsapparatet, tok saksbehandlingen i saker som omhandlet fødsel i dølgsmål ofte lang tid. Dette har vi et godt eksempel på i Lars Ivar Hansens *Astaffjord Bygdebok 2*, hvor han oppsummerer gangen i saken mot Maren Larsdatter. Hun ble i juli 1706 tiltalt for fødsel i dølgsmål på et barn hun hadde født i april samme året. Hun hadde blitt avslørt, og hadde så henvist en person til stedet hvor hun hadde gjemt barneliket. Saken ble tatt opp på høsttinget i november samme år, men ettersom den angivelige barnefaren ikke møtte på tinget, ble saken utsatt til sommertinget i 1707. Der ble barnefaren dømt til bøter og Maren ble dømt til døden ved halshugging.²⁶⁶ Dette stemmer godt overens med Kari Telstes konklusjon om at det var i hovedsak kvinner som ble siktet og straffet for fødsel i dølgsmål. Barnefedrene ble sjelden tiltalt, og det virker tilfeldig hvorvidt de ble dømt skyldig i forbrytelsen.²⁶⁷ Det at Maren var enslig stemmer også med Synnøve Østebøs resultat om at ugifte kvinner utgjorde den klart største gruppen av kvinnene tiltalt for dølgsmål, inntil 90 %.²⁶⁸ Maren Larsdatters dom falt den 14. juli, hvorpå hun satt 22 uker i varetekt før hun ble henrettet den 15. desember 1707.²⁶⁹ I denne saken forelå både en tilståelse og fysiske bevis, likevel tok det nærmere ett år fra saken havnet i rettssystemet til det ble avsagt dom. I tillegg tok det omtrent fem måneder fra dommen falt, til selve eksekveringen av dommen. Dette viser tydelig at selv om myndighetenes mål var en rask saksbehandling, kunne behandlingen i saker

---

²⁶² Telste 1993: 202.

²⁶³ Erichsen 1997: 269–271; Dyrvik 2007: 66.

²⁶⁴ Falkanger 2007: 184–185.

²⁶⁵ Tamm & Johansen 1994: 39.

²⁶⁶ Hansen 2003: 406–409.

²⁶⁷ Telste 1993: 211.

²⁶⁸ Østebø 2005: 28–41.

²⁶⁹ Hansen 2003: 406–409.

om fødsel i dølgsmål ta lang tid. Behandlingstiden i saken til Maren Larsdatter står uansett i skarp kontrast til Nille-saken, hvor hun ble dømt og henrettet på under én måned.

Den korte behandlingstiden er et viktig element i vurderingen av hvorvidt Nille-saken kan oppfattes som et justismord. Synnøve Østebø skriver at selv om kvinnene hadde mulighet til å anke sakene sine til en høyere lovinstans, var dette ikke alltid like enkelt. Hun skriver at det faktum at lagmannen fikk en rådførende rolle på bygdetinget, medførte at en anke til en høyere rettsinstans ble forhindret i perioden 1610–87.²⁷⁰ I Nille-saken bekreftet lagmann de Fine dommen, som jeg gjenga i 2.2. Hans bekreftelse er funnet i *Amtmannsregnskapene for Nordlandene 1687*. Denne bekreftelsen av dommen kan bety at lagmannen deltok på dette saketinget, noe som ikke var uvanlig. Det skal likevel nevnes at flere av lagmannens domsbekreftelser ble avgjort ved skrivebordet, basert på sorenskriverens skiftlige behandlinger fra undertinget.²⁷¹ Jeg anser det mest sannsynlig at de Fine deltok på saketinget i denne saken, ettersom saken utspilte seg i Steigen og nær lagmannssetet. Uansett betyr det at rettsaktørene i denne saken fulgte sedvanlig rettspraksis med såkalt lagmannsrådføring som var vanlig i Norge gjennom hele 1600-tallet når det kom til alvorlige og vanskelige saker.²⁷² Tvungen appell til lagmannen i drapssaker, ble imidlertid ikke kodifisert før ved Kong Christian 5s Norske Lov av 1687.²⁷³

Et element som også kan ha bidratt til at Nille ble dømt for fødsel i dølgsmål, var den korte perioden flere av embetsmennene hadde vært i stillingen da hun ble funnet skyldig i spedbarnsdrap. Fogden Kolderup ble ansatt i 1684, og sorenskriver Hveding ble ansatt samme året. De Fine ble lagmann i 1686, men hadde vært viselagmann fra 1681 og amtmann Kruse hadde vært ansatt fra 1686. Den korte ansettelsestiden før saken, begrenset erfaringen de hadde i sine posisjoner. Flere av embetsmennene later også til å være tilflyttet Steigen grunnet stillingen, noe som kan ha påvirket deres oppfatning av personene involvert i Nille-saken. Den raske saksbehandlingen kan tyde på at embetsmennene var ivrige i sin tjeneste, samt ønsket å sette seg i respekt. Samtidig ville en rask saksbehandling vise at de tok oppgaven alvorlig og var myndige autoriteter. Prost Møinichen, som protesterte mot saksbehandlingen, hadde vært lengst i sitt embete, fra 1676. Samtidig ser vi at Arent Hartvigson, som hadde sterkest lokal tilknytning til Steigen, var en sterk pådriver i prosessen. Hans lange forankring i lokalsamfunnet, kan ha gitt ham ekstra påvirkningskraft over de andre myndighetspersonene.

---

²⁷⁰ Østebø 2005: 100–106.

²⁷¹ Falkanger 2007: 157, 173.

²⁷² Næss 1982: 145–148.

²⁷³ Sunde 2005: 202.

En annen årsak til at saken kan tolkes som et justismord, er at de lokale embetsmennene gjennomførte dommen til tross for Møinichens kritiske innvending og visestattholderens forbud. Amtmann Kruse hadde snakket med prost Møinichen 6. desember om saken, og det er sannsynlig at Møinichen allerede da ytret skepsis mot saksbehandlingen og dommen. Ole Andreas Øverland omtaler i en av sine behandlinger av Nille-saken, Møinichen som en av de strengeste prester i sin samtid.²⁷⁴ Det er lite som antyder at Møinichens personkarakteristikk skal ha gjort hans meninger spesielt milde mot Nille og hennes rettssak. Dersom Møinichen ytret sin protest til amtmannen den 6. desember, gikk amtmannen bevisst mot prestens anbefaling ved at han ikke utsatte dommen til Nille. Det er derimot ikke så enkelt å si at amtmannen bevisst gikk mot visestattholder Høegs forbud. Som vist i 2.2 gjorde postgangen at brevet fra Høeg som ba dem utsette dommen, ikke var ankommet før henrettelsen fant sted.

En av kildene som virker spesielt kritikkverdige i vurderingen av om Nille ble utsatt for et justismord, er brevet sendt fra Hartvigson, Arneson og seks andre menn den 18. november. Brevet er sendt til lagmannen, sorenskriveren og prosten. En av årsakene til at brevet må oppfattes som kritikkverdig, var at målet ved brevet etter all sannsynlighet var å påvirke personene som skulle behandle saken i rettsapparatet. Dette må vi anta ettersom det ble sendt til lagmannen og sorenskriveren, som begge hadde en vesentlig rolle i rettsbehandlingen. Prosten, som også mottok brevet, ville ikke ha hatt noen direkte påvirkning på selve behandlingen av saken i rettsapparatet. Det kan dog hende han ble tilsendt brevet i håp om at han kom til å påvirke amtmannen, ettersom de var bosatt samme sted. Uansett må man vurdere hvilken påvirkningskraft dette brevet kan ha hatt, spesielt på lagmannen og sorenskriveren. Sorenskriveren var som tidligere nevnt, meddommer i Nille-saken og dømte sammen med 10 lagrettemenn. Selv om sorenskriveren kan ha vært påvirket av brevet fra de åtte mennene, var det også 10 andre personer som skulle avgjøre Nilles skjebne. Når det gjelder lagmannen kan brevet potensielt ha hatt en større påvirkning. Lagmannen hadde mulighet til å kreve ny saksbehandling i saken dersom han mente det var nødvendig. Dette anså han tydeligvis ikke som nødvendig ettersom han konfirmerte dommen i Nille-saken, men hvorvidt dette var grunnet brevet, vites ikke. Det er også et annet kritikkverdig element ved dette brevet. Det er at to av mennene som underskrev dette brevet, trolig var to av lagrettemennene som dømte Nille til døden den 16. desember. Det betyr at man i realiteten

---

²⁷⁴ Øverland 1897a: 34. Dette var blant annet basert på at Møinichen på et tidspunkt hadde plassert en gutt i halsjern utenfor kirken, og han døde.

fikk en sammenblanding av rollene anklager og domsmyndighet. Dette forsøker man å unngå, ettersom det får en svært negativ konsekvens for rettssikkerheten.

Hvorvidt Nille Jensdatter var skyldig i fødsel i dølgsmål er det vanskelig å kunne si noe sikkert om i ettertid. Dersom man anser ryktene om hennes utsvevende kjønnsliv som sanne og at hun tidligere skal ha skriftet for en abort/fødsel i dølgsmål, sannsynliggjør dette at hun igjen kunne ha blitt gravid. Dersom hun ble gravid, er det godt mulig at hun følte at hennes stilling som tjenestejente uten økonomiske midler, gjorde det umulig å oppfostre et barn. Dette kan ha vært en mulig årsak til at hun valgte å ta livet av et eventuelt barn.

Mangelen på fysiske bevis i saken, var uansett en utfordring både under saksbehandlingen i samtiden og spesielt i vurderingen av saken i ettertid. Mangelen på fysiske bevis var også trolig det elementet som førte til at Møinichen sendte sitt protestbrev, og brevet fra Gyldenløve tydeliggjør at heller ikke myndighetene var tilfreds med at hun ble dømt uten fysiske bevis. Hvorvidt rettsaktørene kunne avgjort om et barnelik var dødfødt, eller var blitt tatt livet av, er usikkert. Spesielt ettersom det var 14 år mellom det angivelige barnedrapet og da selve saken kom for retten. Allikevel kunne et barnelik indikert at Nille hadde forsøkt å skjule at hun hadde født barn, noe som kunne tolkes som tegn på at hun var skyldig i fødsel i dølgsmål.

Mye kan tyde på at Nille-saken ble hastebehandlet, og elementer i dokumentene om saken innebærer tegn om forhåndsdømming. Sedelighetsreguleringene kom for å hindre løssluppenhet og for å få en større kontroll over seksualiteten i samfunnet. Nilles løsslupne oppførsel kan ha vært en provokasjon for lokalsamfunnet, og embetsmennene kan ha fryktet at hun var et dårlig eksempel for ugifte kvinner og derfor ønsket å bruke saken for å statuere et eksempel. De kan også ha ment at basert på hennes dårlige livsførsel, var det stor sannsynlighet for at hun faktisk hadde født et barn og begått spedbarnsdrap. Den raske saksgangen kan knyttes til det faktum at Nille-saken fant sted nær maktsentret, noe som gjorde det enklere å gjennomføre en hurtig saksgang. Det kan også ha vært et ønske fra de lokale embetsmennene, som var relativt nyansatte i sin posisjon, å vise tjenesteiver samt embetseffektivitet ved en rask saksbehandling. Dette motivet ble så understøttet av enkelte geistlige aktører med solid forankring i lokalsamfunnet. Det kan også ha vært et ønske fra lokale verdslige embetsmenn.

Nille-saken fant som sagt sted da rettsapparatet var i stor omveltning, noe saken og behandlingen av den, later til å bære preg av. Som jeg har forsøkt å vise gjennom drøftingen, er det vanskelig å konkludere om Nille var offer for et justismord. Det er elementene i saksbehandlingen som kan oppfattes som kritikkverdige, men det er vanskelig å vurdere om

disse elementene kunne endret dommen i saken. Det virker som at det ble fulgt vanlig rettspraksis i saksbehandlingen, men at flere omstendigheter i saken førte til at hun ble dømt skyldig for fødsel i dølgsmål.

4.6 Førte Nille-saken til en lovendring innenfor det dansk-norske regimet?

Ifølge flere som har arbeidet med Nille-saken, førte den til en lovendring.²⁷⁵ Hans Eyvind Næss skrev at:

Fra 1687 var det obligatorisk apell til lagmannen i trolldoms- og livssaker. Riktignok ble det i fdn. Av 31.3.1688 krevd at i ”dubieuse Livssager maa Execution ei skee, førend Kongl. Resolustion erlanges”. [...] Det ble vist til at en kvinne var dødsdømt i Nordlandene fordi hun hadde tilstått barnemord etter at hun ”af et Spøgelse skal være angiven”. Tvilen måtte altså være ekstrem før det var nødvendig å sende en dødsdom til en høyere instans.²⁷⁶

Brevet sendt fra Kong Christian 5 den 31. mars 1688 blir omtalt både som en forordning og et reskript i litteraturen skrevet i ettertid. I perioden knyttet til Nille-saken var forordning ”[...] en av mange betegnelser som ble brukt om lover eller rettsforskrifter av allmenn gyldighet utstedt i kongens eget navn og under hans segl.[...]”.²⁷⁷ Reskript ble på sin side brukt ”[...] om kongelige befalinger rettet til en eller flere bestemte personer eller myndigheter [...]”.²⁷⁸

Tyge Krogh omtalte brevet som et reskript i *Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel*. Ole Andreas Øverland omtalte også brevet som et reskript, og han var den første som knyttet dette brevet til Nille-saken, noe han gjorde i 1897.²⁷⁹ Det samme gjorde Kåre Hansen i sin gjennomgang av Nille-saken.²⁸⁰ Hans Eyvind Næss omtaler derimot brevet som en forordning i en artikkel fra 1994 hvor han også nevner Nille-saken.

Brevet nevnes også i *Norske Kongebrev Bind IV 1686–1689* og i Wessel-Bergs første bind av *Kongelige Reskriper, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660–1813*. I disse bøkene omtales brevet verken som en forordning eller et reskript, der de har transkribert hele og deler av brevet. I *Norske Kongebrev Bind IV 1686–1689* kommer det fram at starten på brevet var som følger: ”Befaling av stattholderen angående ”relation fra

---

²⁷⁵ Petter Skjelstad, Hans Eyvind Næss, Bjørn Stemland, Kåre Hansen, Svein Fygle og Lars Hamre i radioprogrammet til Petter Skjelstad.

²⁷⁶ Næss 1994: 66.

²⁷⁷ ”Leksikon: Forordning”. *Norsk historisk leksikon*. <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Forordning>

²⁷⁸ ”Leksikon: Reskript”. *Norsk historisk leksikon*. <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Reskript>

²⁷⁹ Øverland 1897a.

²⁸⁰ Krogh 2000:64; Hansen 2006: 231.

Nordlandene om en quindisperson som af et spøgelse er angiven at have myrdet et barn og derfor bleven henrettet med videre”²⁸¹ Wessel-Berg siterer avslutningen av brevet hvor det kommer fram at ”[...] med alvorlig Befaling, herefter i saadanne dubiese Tilfælde med Executionen at indeholde, indtil han Kongl. Resolution derom har erlanget.”²⁸² Bruken av ordet ”befaling” i brevet mener jeg antyder at brevet heller var et reskript enn en forordning, det samme gjør det faktum at brevet behandlet en spesiell sak.

Ettersom Nille-saken fant sted nær innføringen av Kong Christian 5s Norske Lov av 1687, er det naturlig å undersøke om Nille-saken førte til en lovendring i forhold til denne loven. På begynnelsen av 1600-tallet hadde Danmark og Norge i stor grad hver sine lover og rettspraksis, men i løpet av 1600-tallet ble det stadig flere og større likheter i rettsapparatet i riket. I 1604 ble Kong Christian 4s Lov innført i Norge, som i hovedsak var en revidert utgave av Magnus Lagabøters lovgivning fra 1270-tallet.²⁸³ Den ble erstattet av en ny og mer utfyllende lovsamling med Kong Christian 4s recess av 1643. Der var forordningene etter loven fra 1604 tatt med og dansk rett fikk sin første innflytelse på lovene i Norge.²⁸⁴ I 1683 ble Kong Christian 5s Danske Lov gjort gjeldende i Danmark, men det var ikke før 1687 Kong Christian 5s Norske Lov ble skrevet. Denne loven bestod av i stor grad recessen av 1643, samt forordningene skrevet i ettertid. Kong Christian 5s Danske og Norske lov gjorde at Danmark-Norge fra slutten av 1680-tallet hadde noen av de mest logiske, oversiktlige og oppdaterte lovverkene i Europa, noe som skulle sikre stabiliteten i riket og rettssikkerheten.²⁸⁵

Kong Christian 5 signerte fortalen i den norske loven 15. april 1687.²⁸⁶ I *Forarbeidene til Kong Christian den Femtes norske Lov af 15 April 1687* fant jeg et brev sendt fra kongen 14. april 1688 hvor det kommer fram at loven skal gjøres gjeldende fra førstkommende St Mikkels Dag. Årsaken til forsinkelsen var at lovbøkene først den 14. april 1688 var ferdig trykket, og skulle så distribueres.²⁸⁷

I *Forarbeidene til Kong Christian den Femtes norske Lov af 15 April 1687* kommer det fram at det var flere forsøk på en lovrevisjon allerede før 1660, samt at det norske lovverket fikk sin endelig gjennomgang i perioden 1685–87.²⁸⁸ Det virker derfor lite trolig at Nille-saken førte til noen endringer i lovteksten til Kong Christian 5s Norske Lov av 1687.

---

²⁸¹ Fladby & Foslie 1989: 256.

²⁸² Wessel-Berg 1841: 172.

²⁸³ Tamm & Johansen 1994: 32.

²⁸⁴ Dyrvik 2007: 62.

²⁸⁵ Ibid: 63–64.

²⁸⁶ Norge 1982: 13. *Kong Christian den femtes Norske Lov med kongeloven 1665*, fortalen.

²⁸⁷ Prebensen & Smith 1687: XXXV. St Mikkels Dag var den 29. September, og ble også omtalt som St Michaels Dag eller Mikkelmessen. Heskestad 1965: 5.

²⁸⁸ Prebensen & Smith 1687: XXIX–XXXII.

Ettersom kongen skrev reskriptet av 31. mars 1688 om saken, er det lite sannsynlig at han hadde hørt om den tidligere. Dette var to uker før brevet ble sendt ut til embetsmennene, og da var trolig lovbøkene allerede ferdig trykket.

Noen forfattere har også gitt et spesifikt tidspunkt for når de angivelige lovendringene som følge av Nille-saken ble innført. Så vidt jeg har funnet, var Wessel-Berg den første som skrev at brevet fra kongen sendt 31. mars 1688 ble innført i loven av 28. mai 1735.²⁸⁹ I Petter Skjelstads radioprogram kommer det fram at endringen etter Nille-saken ble offisielt innført den 28. mai 1735. Skjelstad skriver i kapittelet om Nille-saken fra 1977 ”Etter dommen over Nille ville kongen selv bestemme når dødsdommer skulle fyllbyrdes. Endelig lov om at alle dødsdommer skulle stadfestes ved kongelig resolusjon, kom i 1735.”²⁹⁰ Kåre Hansen skriver også at bakgrunnen for det kongelige reskriptet fra 31. mars 1688, var saken mot Nille Jensdatter. Han konkluderer med at ”Hendelsene i Steigen kom altså til å forandre loven.”²⁹¹

Det de derimot ikke har fått med seg er at reskriptet datert 31. mars 1688 ble trukket tilbake ved et reskript av 14. juli 1714. Der ble det bestemt at dommer skulle straks settes ut i livet dersom delikventen ikke ønsket å anke dommen.²⁹² Fem år senere, 31. mars 1719, kom en forordning omkring eksekvering av dødsdommer, som gikk ut på at en henrettelsesdom måtte overprøves for en overrett før henrettelsen kunne finne sted. I forordningen av 1735 nevnt ovenfor, blir forordningen av 1719 utvidet til også å gjelde dersom dommen innebar tap av ære, bosted, fred og straffearbeid over et visst antall år.²⁹³

Ettersom det i Kong Christian 5s Norske Lov av 1687 ble innført automatisk appell til lagmannen i livssaker, og som jeg ovenfor har drøftet er det lite sannsynlig at Nille-saken påvirket denne loven. Reskriptet av 31. mars 1688 later dog til å ha ført til en spesifisering av loven fra 1687, og heller i retning av en innstramming av rettspraksis. Reskriptet av 1688 ble også trukket tilbake i 1714. I 1719 kom det en ny forordning som tok for seg automatisk anking innenfor rettsvesenet, og det er denne forordningen som later til å bli videreført og utvidet i 1735. Jeg mener det derfor er lite som antyder at Nille-saken førte til en lovendring, men at den heller førte til noe av lignende en innstramming i rettspraksis.

---

²⁸⁹ Ibid: 172.

²⁹⁰ Skjelstad 1977: 82.

²⁹¹ Hansen 2008: 231.

²⁹² Krogh 2000: 63–64.

²⁹³ Ibid: 64.

4.7 Var Nille-saken enestående i sin samtid?

Nille-saken ble av Eivind Heggnes beskrevet som enestående i sin samtid: ”Denne uhyggelige beretning, som vel er enestående i norsk kriminalhistorie, vakte underlig nok ingen større oppsikt i samtiden.”²⁹⁴ I noen deler av kommentatorlitteraturen, blant annet av Ole Andreas Øverland og i en artikkel i Aftenposten, ble Nille-saken knyttet sammen med en sak som fant sted i Hordaland i 1711. Jeg skal her gi et kort sammendrag av hendelsesforløpet i Hordaland-saken, før likheter og ulikheter i forhold til Nille-saken skal vurderes basert på Ole Andreas Øverland og Nils Johan Stoas gjennomgang av Hordaland-saken.²⁹⁵

Prost Jens Møinichen ble forflyttet til Nykirken i Bergen i 1695.²⁹⁶ Sønnen hans, Eric Møinichen, ble i 1708 rektor ved Bergen katedralskole og var i denne posisjonen til 1728. Denne posisjonen betød at han også var sogneprest over Hammer sognefald.²⁹⁷ I 1711 begynte det å spøke på gården Erstad i Alversund sogn i Nordhordland, et område underlagt Hammer sognefald og derfor også Eric Møinichen. Spøkelset i denne saken beskrives av folkene på gården å kunne observeres ved banking i vegger og gulv, samt at gjenstander ble kastet rundt i stua. Det var aggressivt og plaget beboerne til alle døgnets tider i en lang periode.²⁹⁸

Beboerne av gården Erstad trodde huset var plassert på en gravplass, og at det var grunnen til at spøkelset var der. Oppfatningene gikk ut på at ”uro i hus”, spøkelser, kunne oppstå av at huset var bygget over gravsted, eller at noen som hadde vært tilknyttet til huset, ikke fant fred og frelse etter døden. Dersom man ikke klarte å bli kvitt spøkelsene på egen hånd, kunne man tilkalle presten eller predikanten, og man var anbefalt alltid å ha en bibel i huset.²⁹⁹ Beboerne på Erstad begynte så å grave under gulvplankene på jakt etter likrester, som de planla å legge i vigslet jord for å bli kvitt spøkelset. Beboerne startet å grave under stuegulvet der spøkelset ofte romsterte, men fant ingen spor av likrester. Kona på gården kom så til å minnes at hun hadde følt at noen hadde holdt fast i skjørtet hennes en gang hun var i matboden. De begynte å grave der og fant 11 bein, men ryggvirvler og hodeskalle manglet. Mennene på gården, Anders og Baste Erstad, tok beina fra matboden og begravde dem på kirkegården i løpet av natten, i håp om å bli kvitt spøkelset.³⁰⁰

---

²⁹⁴ Heggnes 1950: 30.

²⁹⁵ Velle Espeland nevner også kort denne saken basert på en bok av Eyvind Heggnes fra 1966. Jeg baserer meg dog her på Øverlands versjon basert på hans grundighet, samt Stoas versjon ettersom dette er en nyere behandling av saken.

²⁹⁶ Øverland 1892: 161; Øverland 1897a: 34.

²⁹⁷ Øverland 1892: 161; Øverland 1897b: 36.

²⁹⁸ Stoa 2000: 146.

²⁹⁹ Myrvoll 2008: 291–292.

³⁰⁰ Stoa 2000: 146–148.

Det angivelige spøkelset snakket for første gang den 17. oktober i Hordaland-saken. Stemmen skal ha variert fra djevlesk fordreid, grov og uhyggelig, til gråtende og spinkel.³⁰¹ Spøkelset skal ha utgitt seg for å være et jentebarn som ble drept for 15 år siden.³⁰² Moren til jentebarnet ble oppgitt å være Signe Monsdatter, en kvinne som hadde vært tjenestejente på gården Erstad tidligere. Signe blir beskrevet som å ha levd et horaktig liv, noe alle visste ettersom hun tidligere hadde stått til offentlig skrifte. Sladder skal så begynt å spre seg i lokalsamfunnet om at Signe tidligere hadde innrømmet å ha tatt livet av et barn hun hadde fått med Ole Knutssøn, som hun også hadde et annet uekte barn med.³⁰³ Dagen etter at spøkelset begynte å snakke, tilkalte folkene på gården myndighetene. Samme kveld kom prestens medhjelper til gården, samt Signe Monsdatter. Spøkelset skal ha blitt sint, dradd luen av henne og truet med å rive henne «i sønder». Signe ble skrekkslagen og spøkelset gjentok samtalen fra dagen før. Spøkelset sa det var et jentebarn som var født på låven, kvalt med et strømpebånd og gravlagt i matboden. Anders og Baste Erstad gravde så opp igjen benene de hadde begravd på kirkegården og ga dem til kapellanen, samt avga forklaring til fogden. Bondelensmannen forseglet matboden, og ønsket videre undersøkelser av området.³⁰⁴

Den 21. oktober ankom Eric Møinichen gården, og snakket med det angivelige spøkelset. Signe Monsdatter og en ung gårdsgutt, Steffen Pederssøn, i alderen 15–18,5 år, ble så tatt inn til forhør på prestegården.³⁰⁵ Under forhøret tilsto gårdsgutten at han hadde begynt å late som om han var spøkelset ved midtsommer. Han hadde på Sankthansaften møtt Signe Monsdatter på vei hjem til Erstad. Da skal hun ha betrodd ham en hemmelighet: at hun ønsket å bli værende på gården og gifte seg med Anders Erstad, men at han ikke ville ha henne. Signe ønsket å ta hevn mot Anders ved å skremme huset med spøkerier, og tilbød Steffen ett par strømper for jobben. Hun fortalte så Steffen om jentebarnet hun hadde drept, og hva han skulle si.³⁰⁶

Under Eric Møinichens utspørring av Signe, kom det fram at Signe var usikker på om hun hadde gjennomført fødsel i dølgsmål. Etter litt tid kom hun fram til at hun var blitt så skremt av spøkelset og oppstyret rundt det, at hun derfor hadde innbilt seg dette. Hun var derimot nå sikker på at hun ikke hadde født og drept noe barn, men hun var skyldig i en annen forbrytelse. Hun var skyldig i hor med Ole Knutssøn Tveiten. Ole Knutssøns Tveitens sønn

---

³⁰¹ Ibid: 148.

³⁰² Øverland 1892: 162; Øverland 1897b:40; Stoa 2000: 148.

³⁰³ Stoa 2000: 148–149.

³⁰⁴ Ibid: 149.

³⁰⁵ Øverland 1892: 164; Øverland 1897b: 43; Stoa 2000: 149. Av Stoa ble gårdsgutten beskrevet 15–16 år, men ifølge brevene fra Møinichen gjengitt av Øverland var han 18,5 år.

³⁰⁶ Stoa 2000: 149–150.

Knut hadde visstnok også besvangret Signe tidligere, og da hadde Ole betalt leiermålsbøtene. Det betød at Signe nå var skyldig i blodskam, ettersom seksuell omgang med to personer i nær familie var forbudt.³⁰⁷ Den 17. februar 1712 ble Signe dømt til straffearbeid på fiskeværene i Nord-Norge, og Ole Knutsson ble dømt til tilsvarende straff på Årdal kobberverk. Anders og Baste Erstad ble dømt til å betale tre daler i bot til fattigkassa for å ha gravlagt noen på kirkegård uten tillatelse. Steffen Pedersøn ble dømt til ”[...]Riis paa Kroppen”. Bena fra matboden ble senere undersøkt av retten, med konklusjonen at de neppe stammet fra et menneske og i hvert fall ikke fra et spedbarn.³⁰⁸

Likhetstrekkene mellom Hordaland-saken og Nille-saken er flere. Både Signe og Nille var tjenestejenter som var kjent i lokalsamfunnet for sitt løsslupne kjønnsliv. I begge sakene var det snakk om et angivelig spebarnsdrap som skulle ha hendt for lenge siden. Det lange tidsspennet mellom forbrytelsen og anklagene, kan ha gjort det vanskeligere for mennesker å huske hendelser og spesielt detaljer fra den tiden. I tillegg kan menneskene involvert i saken, eller i samfunnet, ha dødt og ikke kunne vitne om hendelsene. Beskrivelsene av de auditive og visuelle observasjonene av spøkelsene har også flere likhetstrekk. I begge sakene banket og skrapte spøkelset før det begynte å snakke og anklaget sin mor for drapet.

Det er imidlertid flere ulikheter mellom sakene. Menneskene på gården i Hordaland forsøkte å finne barneliket for å fjerne utburden, mens de i Nille-saken tok kontakt med den lokale presten for å bli kvitt spøkelset. Den største forskjellen var utfallet i sakene. Mens Nille ble dømt til døden for fødsel i dølgsmål, ble Signe ble dømt til straffearbeid. Det var fordi hun hadde begått blodskam – en helt annen forbrytelse enn fødsel i dølgsmål. Denne forskjellen har selvfølgelig også sammenheng med at spøkelset i den siste saken ble avslørt.

Selv om disse sakene skiller seg fra hverandre med over 20 år og over 100 mil i avstand, er det for mange likheter mellom disse sakene til at de kan overses. Vi ser at flere deler av hendelsesmønsteret samsvarer, og i begge sakene later resultatet i stor grad til å ha vært avhengig av personene involvert i saken. Jens Møinichens skepsis i saksbehandlingen i Nille-saken kan ha hatt betydning for hvordan Hordaland-saken endte, ettersom det var hans sønn, Eric Møinichen, som avslørte at spøkelset der var en lokal gutt. Personene involvert i saksbehandlingen later til å ha hatt stor betydning for utfallet i sakene.

---

³⁰⁷ Terjesen 1994:92–103.

³⁰⁸ Stoa 2000: 150.

Kapittel 5: Avslutning

Saken og dens forløp

Nille-saken fant sted i Steigen på høsten 1687 etter at Nille Jensdatter ble anklaget av et spøkelse for fødsel i dølgsmål, men hadde en forhistorie på hele 14 år da hun angivelig skal ha tatt livet av barnet. Selve saken var detaljrik med et konsentrert hendelsesforløp. På grunn av raskt skiftende begivenheter, var tidsangivelser viktige i tillegg til de impliserte aktørene. Saken mot Nille var spesiell av flere årsaker. Det ene var at det ikke fantes fysiske bevis i saken, og at det virket som om Nille ble dømt på bakgrunn av rykter blant befolkningen i tillegg til hennes tilståelse. Det andre var at Nille ble anklaget for forbrytelsen av et angivelig spøkelse. Det at saken utspilte seg nær sentrum for lokal og regional myndighetsutøvelse, samt at den fant sted i tidsrommet rundt innføringen av Kong Christian 5s Norske Lov gjør saksbehandlingen og omstendighetene rundt den interessant.

I 1673, ifølge tidsangivelsene i blant annet Hartvigsøns beretning, skal Nille ha vært ansatt som tjenestejente på gården Skålvold. Da skal hun ha fått et guttebarn med den gifte husmannen Mads Titing. Rett etter fødselen skal hun ha kvalt barnet med et hårband og begravd liket i steinuren Brenshelleren like vest for gården. I 1684 døde den tidligere oppsitteren ved gården, og det nygifte ekteparet Niels Jenssøn og Synneve Andersdatter flyttet inn på gården, og beholdt Nille som tjenestejente. Kort tid etter at de flyttet inn, begynte de å føle ubehag i huset noe som etter hvert eskalerte til slag og skraping i veggene. Det er ingen informasjon i kildene som antyder at den tidligere oppsitteren på gården hadde opplevd noe lignende. Våren 1687 skal Nille ha gravd opp beinrestene til barnet fra Brenshelleren, og kastet dem på havet fra Nausteberget. Samme vår avsluttet hun sin tjeneste på Skålvold, og ble ansatt ved bondelensmann Stabyes gård. Årsaken til at hun byttet tjenestegård etter såpass mange år er ukjent. Høsten 1687 hevdet Niels Jenssøn at et spøkelse begynte å snakke på Skålvold, og at det anklaget Nille for fosterdrap. Flere vitner skal så ha hørt spøkelses snakke, blant dem sognepresten Arent Hartvigsøn og amtmannen Christian Kruse. I midten av november formante Hartvigsøn tjenestejenta Nille til å tilstå forbrytelsen. Hun nektet først, men han beskrev at han ante samvittighetskvaler hos henne. Etter tre dager hvor kildene om hendelsesforløpet er tause, skal hun ha tilstått frivillig. Den 18. november ble hun siktet for spedbarnsdrapet og plassert i varetekt hos bondelensmann Stabye i påvente av rettssaken. Samme dag skrev åtte menn, blant annet den tidligere sognepresten Hartvig Arnesøn og den daværende sognepresten Arent Hartvigsøn, et brev til lagmannen, prosten og sorenskriveren

hvor de skrev om Nilles dårlige rykte og umoralske liv. Den 24. november 1687 ble Nille Jensdatter funnet skyldig i fødsel i dølgsmål på et saketing på Holkestad. Lagmannen bekreftet dommen den påfølgende dagen og amtmannen beordret en snarlig eksekusjon.

Den 8. desember skrev prosten i Salten, Jens Møinichen, et brev til biskopen i Trondheim hvor han ytret bekymring om at saken var for hastig gjennomgått. Brevet ble videresendt til visestattholder Høegh som satt i Christiania, og Høegh skal da ha sendt svar om å stanse henrettelsen, et brev som ikke kom fram i tide. Den 16. desember 1687 ble Nille Jensdatter henrettet, trolig ved halshugging utenfor Leines kirke. I slutten av desember skrev sogneprest Hartvigsøn en beretning om hendelsesforløpet, en beretning de fleste datoangivelsene er basert på. Etter henrettelsen av Nille, fortsatte spøkelset å anklage andre kvinner i området for spedbarnsdrap. Det førte til at prost Møinichen oppsøkte menigheten i Steigen i midten av januar 1688, og ba dem unngå all kontakt med spøkelset. Etter noen måneder skal spøkelset ha forsvunnet. Nille-saken fikk ettervirkninger i samfunnet, både nasjonalt og lokalt. Noen måneder senere, den 31. mars 1688, sendte kongen en befaling til stattholderen hvor han ytret seg sterkt kritisk til saksbehandlingen i Nille-saken, og ba stattholderen ta affære mot de lokale embetsmennene. Det kommer også fram her at kongen nå ville uttale seg i tvilsomme saker før dødsstraff effektueres. Den 7. april sendte stattholderen et brev til de lokale embetsmennene, og ba om en redegjørelse for domsfundamentet i saken. Det kom også tydelig fram at det ikke var akseptabelt at Nille ble dømt helt uten bevis, og embetsmennene fikk en klar reprimande. Dette ble besvart den 18. juli 1688 av lagmannen, sorenskriveren og prosten i et brev hvor Nilles umoralskhet ble understreket, et brev som er den siste samtidskilden om saken.

Gjennomgangen av hendelsesforløpet i dette forskningsarbeidet har vært basert på en rekke ulike primærkilder, fra manntall til amtmannsregnskap samt en rekke samtidsberetninger. Innsamlingen av kilder og de ulike beretningene var en omstendelig og krevende jobb. Samtidig ga den store variasjonen i kilder mulighet til å belyse saken fra flere sider, samt vise ulike fasetter ved den. Alle kilder jeg fant om saken har blitt behandlet, men kildekritikk ble lagt til grunn og skilte ut visse kilder som viktigere enn andre. Mitt kildekritiske blikk var særlig fokusert på kriterier til kildenes nærhet til saksforholdet. Alle kildene har blitt gjennomgått ved nærlesingsteknikker. Dette har blitt foretatt med et heuristisk mål, for å finne ulike problemstillinger som trengte nærmere behandling.

Nille-saken har blitt omtalt i publisert litteratur i flere århundrer. Nøyaktigheten i behandlingene varierer, noe som har ført til flere løse tråder. Hvordan kildene har blitt oppfattet av forfatterne, er en av årsakene til dette. I løpet av behandlingene har også visse

elementer blitt oppfattet og gjengitt som sannhet, uten at de har blitt undersøkt eller drøftet nærmere. For å forsøke å avlive disse mytene måtte de antatte sannhetene dekonstrueres, før de ble drøftet opp mot relevante faktorer. Flere slike løse tråder har framhevet en rekke av problemstillingene jeg har drøftet i denne oppgaven, særlig slik det kommer fram i kapittel 4.

I noe av litteraturen har Nille-saken i seg selv vært fokuset, men Nille-saken har også blitt brukt for å illustrere andre emner. Petter Dass' *Nordlands Trompet* blir av flere brukt som både som kilde til og litteratur om Nille-saken. Den boken kom ut i 1739, og det virker som om Nille-saken først ble reaktualisert nesten 100 år senere, i 1831. Etter dette fortsetter saken å bli omtalt ved jevne og ujevne mellomrom. Mot slutten av 1800-tallet ser vi at stadig flere kilder blir inkludert i forfatterens gjennomganger, og man kan ane en svak utvikling mot mer komplekse fremstillinger. Utover 1900-tallet ble saken omtalt stadig oftere, og særlig i perioden etter 1950. Samtidig ble saken oftere sett i sammenheng med datidens rettspraksis og trosstrømninger.

Denne avhandlingen er per dags dato den lengste og mest dyptgående undersøkelsen av Nille-saken. Et av målene har vært å rydde opp i hendelsesforløpet, og rekonstruere det kronologiske forløpet i saken basert på primærkildene og samtidsberetningene. I tillegg har jeg supplert med kommentarer fra den publiserte litteraturen, og drøftet kommentarenes utsagnsverdi i forhold til den historiske konteksten. Saksforløpet ble vurdert i en rettshistorisk kontekst, mentalitet og opp mot datidens folkelige tro. Formålet har altså vært å rekonstruere saken i sin fulle kompleksitet. Avhandlingen trer fram som en type mikrohistorie som kaster lys over- og vever seg inn i en større samfunnsmessig kontekst.

Opprydding

Ettersom fire forfattere har omtalt eller antydnet at Nille var en heks eller at Nille-saken var en trolldomssak, ble det naturlig å drøfte om saken kan oppfattes og behandles som en trolldomsprosess i 4.2. Dette ble gjort ved at jeg gjennomgikk kildene tilknyttet saken på jakt etter referanser om trolldom og hekser. Det nærmeste man kan komme trolldomsreferanser i kildene, er at Møinichen i hans beretning trekker fram noen kvinner i Finnmark som var blitt henrettet for trolldom på bakgrunn av en tilståelse som viste seg å være uholdbar. Etter min mening er det imidlertid lite sannsynlig at Møinichen henviste til denne saken for å antyde at Nille var en heks, men heller for å antyde en haltende og lite holdbar saksgang i begge sakene. Jeg oppfatter det som betydelig mer sannsynlig at han refererte til Finnmarkssaken for få fram at ikke alle tilståelser er gyldige og troverdige, og at man derfor ikke bør dømme noen

utelukkende basert på tilståelser. Ellers er det ingen referanser til hekser eller trolldom i kildene.

I mangelen på trolldomsreferanser, drøftet jeg om djevle- og spøkelsesreferansene kunne være årsaken til at forfatterne nevnt over har behandlet saken som en trolldomsprosess. Det virker mest sannsynlig at det var Møinichens referanse til Finnmarksheksene, som var elementet flest har tolket i den retningen. Uansett årsak mener jeg forfatterens påstander om at Nille ble oppfattet som en heks eller trollkvinne i samtiden, i større grad bunnar i misforståelser og feiloppfatninger om hva en trolldomsprosess var. Det er ingen grunn til å beskrive Nille-saken som annet enn en, riktignok spesiell, sak om fødsel i dølgsmål.

Sogneprest Hartvigson fokuserte i stor grad på spøkelset i sin beretning, og spøkelset vektlegges i flere av kildene. Beskrivelsen av spøkelset varierer likevel mye, og det var naturlig å drøfte de auditive og visuelle observasjonene opp mot samtidens spøkelsesforestillinger i 4.3. Denne behandlingen viste at observasjonene av spøkelset, i varierende grad stemte med samtidige trosstrømmingene. Spøkelset på Skålvold ble i begynnelsen hørt med skraping, banking og slag i og på veggene, noe som stemte godt overens med datidens poltergeistforestillinger. Etter hvert begynte spøkelset også å anklage sin mor for drapet, noe som var et typisk element i utburdtroen. De auditive observasjonene later derfor til å følge samtidens spøkelseskonstruksjoner i relativt stor grad. De fysiske observasjonene stemte i ulik grad med samtidige trosstrømninger. I Nille-saken ble spøkelset visuelt observert ved to anledninger. Ved den første observasjonen ble spøkelset beskrevet om svært høyt og tynt som skal ha raget over hustakene, mens ved den andre observasjonen ble det beskrevet som en person ridende til hest som rakk nesten opp i himmelen. I begge tilfellene bryter altså spøkelset naturlover, noe som var et vanlig element i datidens spøkelsestro. Spøkelset ble beskrevet som svært stort, en framtoning som minner lite om samtidens utburdtro som gikk ut på at gjengangere av drepte spedbarn kunne oppleves som små og nakne barn. Det faktum at spøkelset hovedsakelig kunne observeres på- og i nærheten av gården Skålvold stemmer i stor grad med strømningene i samtidens utburdtro. Det var fordi det var antatt at utburden viste seg på steder knyttet til moren eller hvor barnet var drept og/eller begravd. Dette gjelder også utsagnet om at spøkelset var mest aktiv i skumring og mørket. Det faktum at spøkelset ut fra beskrivelsene later til å ha vært spesielt aktivt når det ble viet oppmerksomhet, stemmer godt overens med datidens forestillinger av poltergeist som ble antatt å være et ekshibisjonistisk spøkelse. Det at spøkelset reagerte spesielt på bønn og

salmesang stemmer med troen på at spøkelseser var tilknyttet djevelen og at de slik viste sin djevlelske natur.

I en beretning fra Helgøy i 1695, beskrives et spøkelses som har flere likheter med spøkelsesbeskrivelsene i Nille-saken. Begge spøkelseskonstruksjonene later til å kunne knyttes til poltergeisttradisjonen, med spøkelseser som banket i veggene uten å lage skade. I begge sakene snakker spøkelseset, men i tilfellet fra Helgøy later spøkelseset til å ha kommunisert i større grad med folkene på gården.

Spøkelseset ved Skålvold fikk mye oppmerksomhet i beretningene sendt fra Hartvigsøn og Møinichen, men lite i de resterende kildene. I kildene legges stor vekt på Nilles frivillige tilståelse, og det ble naturlig å drøfte om hun hadde blitt henrettet på bakgrunn av spøkelsesets forklaring dersom hun ikke hadde tilstått. For å besvare dette har jeg gått nærmere inn på i hvilken grad spøkelseset ble vektlagt i de ulike dokumentene, og forsøkt å drøfte hvor viktig Nilles tilståelse var for at hun ble dømt ved sakinget. I tillegg anså jeg det som viktig å drøfte om tilståelsen hennes inneholdt objektivt kontrollerbare fakta, ettersom det er for disse elementene hun angivelig ble dømt.

Møinichen og Hartvigsøn framhever spøkelseset, og i deres beretninger virker å ha vært betydningsfullt for at saken i det hele tatt kom for dagen. I de resterende kildene nevnes derimot spøkelseset i liten grad, og ofte ikke i det hele tatt. I tiden hvor Nille-saken fant sted, var sannhet og ærlighet nært tilknyttet personens sosiale status. Ettersom flere av de mest framtrede personene i bygden, blant annet den tidligere og den nåværende sognepresten, var svært tydelige i sine meninger om Nille og hendelsene omkring det angivelige spedbarnsdrapet, er det sannsynlig at disse ville dominert over ytringene fra en tjenestejente. De uttalelsene som ble tillagt spøkelseset ser ut til å ha formidlet generelle oppfatninger i lokalsamfunnet.

Tilståelsen til Nille var viktig og ble tillagt stor betydning i samtiden, ikke minst i kildene skrevet fra ulike verdslige embetsmenn. I flere av kildene fremheves det at hun frivillig og utvungent innrømmet forbrytelsen, og det kommer ofte fram at hun ble utspurt om forbrytelsen etter lang tids bygderykter. Ut fra dokumentene kan vi anta at tilståelsen muligens var det viktigste elementet i at Nille kunne dømmes for forbrytelsen, selv om elementene i tilståelsen viste seg og være umulige å verifisere. Samtidig later spøkelsesets ytringer for å ha vært vesentlige for at saken kom for retten, selv om uttalelsene trolig ikke var vesentlig for dommen i saken.

Eivind Heggnes antydte et mulig justismord i sin gjennomgang av Nille-saken. Spesielt i løpet av 1600-tallet var det store endringer innenfor både stats- og rettsapparatet. Når det gjaldt rettsapparatet var det i hovedsak snakk om en endring i den fysiske strukturen med en strengere hierarkisk ordening enn tidligere. Dette fikk betydning både for saksbehandling og ankeprosessene. Det var trolig den endringen innenfor rettsapparatet som hadde størst betydning i forhold til denne saken.

Det er spesielt fire elementer ved saksbehandlingen som virker kritikkverdige. Det første kritikkverdige elementet er et brev sendt fra åtte lokale menn til sorenskriveren, lagmannen og prosten hvor de vektla Nilles umoralske kjønnsliv. Det første kritikkverdige ved dette brevet er at det later til å hatt som målsetning å påvirke personene som senere skulle dømme ved sakinget mot Nille. Det andre kritikkverdige ved dette brevet er at to av mennene som underskrev dette brevet er de samme som dømte Nille under rettssaken. Det later derfor til å være en sammenblanding av rollene som anklager og domsmyndigheter.

Det andre kritikkverdige elementet ved saksbehandlingen, var den korte saksbehandlingstiden som har blitt kommentert og kritisert i både samtid og ettertid. Nilles sak later til å ha vært avgjort raskt i forhold til lignende saker i samtiden. Dette bør dog ikke nødvendigvis oppfattes som hastebehandling, ettersom det var visse forutsetninger til stede som gjorde en rask og effektiv saksbehandling mulig. Den viktigste var at Nille-saken fant sted nær lokal og regional myndighetsutøvelse. Lagmannen var lokalisert i Steigen, mens amtmannen og prosten var lokalisert på Bodøgård. Den relativt korte avstanden mellom disse lokasjonene gjorde at sakinget kunne avvikles hurtig, lagmannen fikk raskt bekreftet dommen og amtmannen fikk deretter beordret en rask eksekusjon.

Det tredje kritikkverdige element ved saksbehandlingen var at flere av myndighetspersonene i denne saken hadde vært i sin posisjon i relativt kort tid, noe som betød at de trolig hadde opparbeidet seg mindre erfaringsbakgrunn. Det kan være at de anså denne saken som en mulighet til å vise embetseffektivitet, og at dette var årsaken til den raske behandlingen – ikke nødvendigvis at Nille var dømt før saken startet.

Det siste kritikkverdige elementet ved saksbehandlingen, er at Nille ble henrettet til tross for prostens kritiske innvendinger og visestattholderens forbud. Min gjennomgang viste imidlertid at dette ikke er så åpenlyst som det kan virke i brevet fra stattholder Gyldenløve til de lokale embetsmennene. Amtmannen handlet trolig bevisst mot prostens kritikk, men datidens postgang gjorde det til en umulighet at embetsmennene kan ha vært klar over visestattholderens forbud før Nille ble henrettet.

Som jeg har forsøkt å vise i denne diskusjonen fant Nille-saken sted på et tidspunkt hvor rettsapparatet var i stor omveltning. Hendelsene underveis i saken, virker til delvis å være påvirket av dette. Deler av saksbehandlingen var kritikkverdig, men ikke tilstrekkelig til å trekke konklusjon om justismord. Det later til at det ble fulgt normal rettspraksis i saksbehandlingen, og at resultatet i saken heller skyldes en serie uheldige og spesielle omstendigheter.

Som følge av kritikken av saksbehandlingen i Nille-saken, har mange antydnet at Nille-saken førte til en rettsendring i det dansk-norske regimet. Dette virker å ha blitt gjengitt som sannhet, og ikke blitt drøftet nærmere. Brevet fra kongen datert 31. mars 1688, som ulike forfattere har ment førte til lovendringen, har blitt omtalt både som en forordning og som et reskript i litteraturen. Gjennom nærlesing har jeg forsøkt å vise at brevet sannsynligvis var et reskript. Ettersom Nille-saken fant sted nær innføringen av Kong Christian 5s Norske Lov, var det naturlig å undersøke om Nille-saken kan ha ført til en endring i denne loven. Som vist i 4.6 ble denne loven ferdigbehandlet og underskrevet i 1687, men ikke innført før i 1688. Dette var basert på et brev fra kongen sendt på våren 1688 som bekreftet at lovbøkene nå var ferdig trykket, og at de skulle tre i kraft på St Mikkels dag. Ettersom lovgjennomgangen skal ha vært ferdig i løpet av 1687 og at lovbøkene var ferdig i trykken i april 1688, er det lite som tyder på at elementer fra Nille-saken hadde innvirkninger på denne loven.

Det virker som flere av forfatterne mener at det kongelige reskriptet som ble sendt 31. mars 1688 i forbindelse med Nille-saken, førte til den endelige innføringen av 28. mai 1735. Det de derimot ikke har fått med seg er at det opprinnelige reskriptet fra 31. mars 1688, ble trukket tilbake den 14. juli 1714. Automatisk anking av henrettelsesdommer ble så gjeninnført i 1719, før den ble utvidet ved forordningen av 1735. Det kan da tyde på at det var noe annet enn Nille-saken som påvirket lovendringen i 1735.

Nille-saken ble av Eivind Heggnes beskrevet som enestående. Dette virker ikke så tydelig når vi ser på noen publikasjoner av blant annet Ole Andreas Øverland og Nils Johan Stoa. Begge har behandlet en sak fra Hordaland i 1711, som har flere likhetstrekk med Nille-saken. I begge sakene er det snakk om tjenestejenter med ett visst bygderykte, hvor begge blir avslørt av et spøkelse for fødsel i dølgsmål. En av forskjellene er at i saken fra Hordaland blir spøkelset avslørt å være en ung gutt, mens spøkelset i Nille-saken ble antatt av de fleste involverte å være troverdig. Denne saken endte svært annerledes enn Nille-saken, Signe ble

sendt til straffearbeid for blodskam, altså en annen forbrytelse enn fødsel i dølgsmål. Det avgjørende for hvordan saken endte var svært avhengig av personene involvert. Ikke minst i forhold til at det var Eric Møinichen, sønn av Jens Møinichen, som var presten involvert i Hordaland-saken. Det er dessuten et vesentlig skille mellom Nille-saken og Hordaland-saken, nettopp at skepsisen når fram i det siste tilfellet. Øverland og Stoa sine gjennomganger tyder på at hendelsesforløpet i Nille-saken er mindre enestående enn antydning av Heggenes. Det som dog later til å være enestående er hendelsene etter saken – både at den fikk betydning for rettspraksisen, samt at de lokale og regionale embetsmennene fikk refs fra myndighetene for deres saksbehandling.

Spøkelsesbeskrivelsene fra Helgøy fra 1695 har visse likhetstrekk med spøkelset i Nille-saken, selv om omstendighetene var annerledes. Beretningen fra Helgøy viser en annen måte man kunne behandle fenomenet med spøkelser. Der ble saken kommentert som en underlig sak, men det hadde ingen konsekvenser utover dette. Årsaken til den andre reaksjonen kan trolig begrunnes i at det ikke var snakk om noen angivelig forbrytelse på Helgøy, i motsetning til i Nille-saken.

Refleksjoner

Etter å ha arbeidet med Nille og hennes historie i snaue to år, er det flere ting man innser. For det første anser jeg meg som heldig som har fått arbeide med en så spennende sak som Nille-saken viser seg å ha vært. Anledningen til å gjøre kildearbeid ved en rekke ulike arkiv og bibliotek, har gitt meg muligheten til å gi et bredere bilde av saken enn tidligere arbeider. For å gjøre dette har jeg behandlet alle tilgjengelige og relevante kilder, og har med unntak av kildekritiske hensyn ikke foretatt noe utvalg av materialet. Forarbeidet i forbindelse med denne oppgaven har derfor vært stort og omfattende. I ettertid ser man også at den brede kildekombinasjonen har vist seg svært egnet for å vise ulike nyanser ved saken.

Feltarbeidet i Steigen viste hva saken betyr for de lokale innbyggerne som levende kulturminne. Oppholdet i området ga meg dessuten muligheten til å se de geografiske områdene som omtales i de ulike dokumentene. Jeg fikk stilt en rekke kritiske spørsmål til personene som har arbeidet med saken lokalt. En av de lokale bidragsyterne om saken tok meg også med på en vandring i Nilles fotspor, hvor jeg fikk høre hennes versjon av Nille-saken og fikk stilt henne ulike spørsmål. I tillegg fikk jeg gjenfortalt elementer ved skuespillet Bjørn Stemland og hans skoleklasse oppførte i 1987–88.

Av ulike årsaker er det fremdeles spørsmål som er ubesvarte i Nille-saken. I Hartvigsøns beretning mangler det for eksempel informasjon om hva som hendte da besøket

hans til Skålvold ble utsatt. Det mangler informasjon i kildene om hva som egentlig skjedde de tre dagene fra Hartvigsøn formante Nille til å tilstå, og fram til tidspunktet hun faktisk tilsto. At noen dokumenter mangler, kompliserer behandlingen om saken. Nøyaktig hva som hendte under rettssaken er uklart, ettersom tingbøkene ikke er bevarte. Det kunne vært svært spennende å se hvem som ytret seg under rettssaken og hvilke elementer de vektla. Dessuten mangler vi brevet fra visestattholder Høegh, som kunne ha gitt oss ny informasjon. Og hvor er egentlig "Lutzvania-samlingen" som flere forfattere nevner, men som er ukjent for personalet ved Det Kongelige Bibliotek i København? Dersom nye dokumenter skulle dukke opp, vil de kunne gi utfyllende informasjon om Nille-saken og forhåpentligvis komplimentere bildet av saken og saksgangen. I tillegg vil selvsagt nye studier og større kildetilgang kunne kaste ytterligere lys over folkelig tro, rettsbygging og myndighetsutøvelse på slutten av 1600-tallet, som igjen kan få betydning for denne saken.

Kilder og litteratur

Utrykte kilder:

Arkiv Nordland:

Privatarkivet etter Johan Hveding

Sunde, Julius 1945. ”En rystende spøkelseshistorie fra Nordland”. Det er en avskrift av en udatert artikkelserie i Dagbladet, og avskriften er datert Kabelvåg 3/3 1945. AIN 1018/02 Hveding, Johan i arkivstykke 251-0001. Arkiv Nordland i Bodø.

Riksarkivet:

Stattholderarkivet.

Amtmannsregnskapene Nordland 1687.

”Fogdregnskapene Salten 1687”. Ordre, tingvitner og kvitteringer N° 6–15. Inneholder oppsummering av saken samt domsbekreftelser og kvitteringer knyttet til saken. Jeg har benyttet meg av kopi på mikrofilm ved Statsarkivet i Tromsø.

Statsarkivet i Trondheim:

Kirkebøker fra Steigen

Ministerialbok fra Steigen prestegjeld, 1686–1712. 855A01: 116–117.

Kirkehistoriske aktstykker samlet av biskop Gunerus.

Arnesøn m.fl 1687. Brev fra Hartvig Arnesøn m.fl. til lagmannen, prosten og sorenskriveren datert 18. november 1687. 172–173

Brev fra stattholder Gyldenløve til lokale embetsmenn datert 7. april 1688: 171.

Brev fra lagmannen, prosten og sorenskriveren datert 18. juli 1688: 176.

Møinichen, Jens 1687. Møinichens beretning datert 8. desember 1687: 174–176.

Trondhjems biskops vitaprotokoll

Bogøe, Antoni Wilhelm 1695. ”Sandfærdig Beretning om hva sig selsomt er passert paa Bogønes udi Helgøe Tingsted A^{no} 1695”. (*kopi i privatarkiv 417: H.D.B. nr 66*)

Gunnerusbiblioteket i Trondheim:

Hartvigson, Arent 1687. *En sandfærdig Beretning om et Spøgelse og dets selsomme Atfærd, passeret i Steege Gield i Nordland, i Ledingens Menighed, paa een af Præstebøes Jorder, ved Navn Skaalvo[l]d*: 182–194.

Andre utrykte dokumenter:

Stemland, Bjørn 1987. *Nille-mor! Et skuespill på 11 scener basert på historien om Nille Jensdatter fra Skålvoll i Steigen*. Mottatt ved personlig korrespondanse.

Trykte kilder:

- Brev fra kongen til stattholder Gyldenløve datert 31. mars 1688. *Norske tegnelser 1688–1691*. Fol. 40.
- Fladby, Rolf & Gunvor Foslie 1989. *Kongebrev under Christian V, 1686–1689*. Bind nr 4 av *Norske kongebrev: med innlegg/regester*. Norsk lokalhistorisk institutt.
- Kong Christian 4s recess av 1643*. Et opptrykk av V.A. Sechers utgave i femte bind av boken *Corpus Constitutionum Daniae*. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt. Den rettshistoriske kommisjon, Oslo. 1981.
- Kong Christian den femtes Norske Lov med kongeloven 1665*. Universitetsforlaget, Oslo. 1982.
- Prebensen, N & Hj. Smith 1887. *Forarbeidene til Kong Christian den Femtes norske Lov af 15 April*. Kildeskriftfondet, Christiania.
- Wessel-Berg, Fredrik August 1841. Bind 1 i *Kongelige Reskriper, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660–1813*. Cappelen, Christiania.

Auditiv/visuelle kilder:

- Skjelstad, Petter 1976. *Skålvolltrollet. En fortelling om overtro blant det kondisjonerte i det 17. Århundre*. Radioprogram sendt på riksnettet 14. april 1976 klokken 20:50. Mottatt ved personlig korrespondanse med NRK.
- Skjelstad, Petter 1978. *Engeløya i Steigen*. TV-program sendt på NRK torsdag 24. august 1978, 18:55–19:30. Lånt fra Nasjonalbiblioteket.

Litteratur:

- Alm, Ellen Janette 2000. *Statens rolle i trolldomsprosessene i Danmark og Norge på 1500- og 1600-tallet. En komparativ undersøkelse*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Tromsø: 113–114.
- Anonym 1890. "Utboren paa Skaalvold" i tidsskriftet *Nordlands Trompet 1*: 18–22.
- Anonym 1914. "En kriminalhistorie i 1687" i *Aftenposten nr: 359*, søndag 14. juli: 2–3.
- Anonym 1952a. "Gjenferdet på Skålvold søker hevn" i *Aftenposten nr: 80*, lørdag 16. februar: 8.
- Anonym 1952b. "Gjenferdet i skorsteinspipen" i *Aftenposten nr: 152*, lørdag 29. mars: 12.
- Bagge, Svein & Knut Mykland 1998. *Norge i dansketiden*, J.W. Cappelens Forlag A/S.
- Bratrein, Håvard Dahl 1989. "Fra Steinalder til år 1700" bind 1 i *Karlsøy og Helgøy bygdebok: folkeliv, næringsliv, samfunnsliv*. Karlsøy kommune, Hansnes: 547–548.
- Bætzmann, Fredrik 1865. *Hexevæsen og trolldom i Norge*. B.M Bentzens Forlag, Christiania: 60–65.
- Cameron, Euan 2010. "A Densely Populated Universe" i *Enchanted Europe. Superstition, reason and religion, 1250–1750*. Oxford University Press: 41–49.
- Crawford, Katherine 2007. "Sex and crime" i *European Sexualities 1400–1800*. Cambridge: 143–188.
- Dahl, Gina 2003. "Opplysning og trolldom. Et eksempel fra 1600-tallets Nordland" i *DIN, Tidsskrift for religion og kultur 4/2002–1/2003*: 38–42.
- Dass, Petter 1927. *Nordlands trompet*. Utgitt ved Didrik Arup Seip. Aschehoug, Oslo.
- Dyrvik, Ståle 2007. *Norsk historie 1625–1814*. Det Norske Samlaget, Oslo.

- Erichsen, Bodil Chr. 1997. "1600- og 1700-tallets tingbøker som kilde til retts- og kriminalitetshistorie." *Heimen* 4: 265–271.
- Espeland, Velle 2002. *Spøkelse. Hvileløse gjengangere i tradisjon og historie*. Humanistisk Forlag, Oslo.
- Falkanger, Aage Thor 2007. *Lagmann og lagting i Hålogaland gjennom 1000 år*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Fygle, Svein 1980. *Kirke-, skole-, fattigvesen- og kommunalhistorie for gamle Steigen prestegjeld ca 1000–1900*. Utgitt av Steigen kommune.
- Fygle, Svein 1985. *Bygda og folket 1600–1900*. Steigen bygdebok Bind II. Utgitt av Steigen kommune.
- Gilje, Nils & Tarald Rasmussen 2002. *Tankeliv i den lutherske stat, 1537–1814*. Norsk idehistorie bind 2. Aschehoug, Oslo.
- Gjelsvik, Tore & Trygve Karlsen 2005. "Early Mail Connections with Northern Norway". *The Nordland Post office on land and at sea*. Lyngsbokhandel A/S: 9–18.
- Gotaas, Anne-Marith. 1980. "Barnefødsel i dølgsmål". *Det kriminelle kjønn. Om barnefødsel i dølgsmål, abort og prostitusjon*. A.-M. Gotaas, B. Gulli, K. Melby and S. Aina, Pax Forlag A/S, Oslo: 15–34.
- Hagen, Rune Blix. 2007 *Dei europeiske trolldomsprosessane*. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Hagen, Rune Blix. 2008. "NILLE-SAKEN - hendelsesforløpet, aktørene og litteraturen" i *Årbok for Steigen*. Utgitt av Steigen historielag: 71–81.
- Hansen, Kåre 2006. "Utboren på gården Skålvold i Steigen og Petter Dass" i *Petter Dass - mennesket, makten og myten*. Eget forlag, Sandnessjøen: 223–234.
- Hansen, Lars Ivar 2003. "Maren Larsdatters barnefødsel" i *Astafjord bygdebok historie 2*. Ibestad interkommunale bygdeboknemnd: 406–409.
- Hansen, Lars Ivar 2008. "Den sjøsamiske befolkningen i Salten fogderi ca 1600–1760" i Evjen, Bjørg & Lars Ivar Hansen (red) *Nordlands kulturelle mangfold. Etniske relasjoner i historisk perspektiv*. Pax Forlag A/S, Oslo: 51–88.
- Hasselberg, Kåre & Svein Tore Dahl 1999. *Embetsmenn i Nord-Norge i tiden 1536–1700*. Trondheim.
- Heggenes, Eivind 1950. "En Underlig embetsmannsrapport fra det syttende århundre". *Gjenferd i søkelyset. En samling overnaturlige hendelser*. E. Greens Forlag, Oslo: 21–31.
- Helland, Amund 1908. *Topografisk-statistisk beskrivelse over Nordlands amt*. Aschehoug & co, Christiania: 443–448.
- Heskestad, Olav 1965. *KALENDER for historie og ættegransking*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Hodne, Ørnulf 2000. "En rettsak fra 1687" i *Mystiske steder i Norge*. Cappelen: 37–41.
- Høgsæt, R 1991. "1600-tallets skattelister fra Nordlandene som lokalhistorisk kilde." *Heimen* 1: 21–34.
- Keilhau, Baltazar Mathias 1831. *Reise i Öst og Vest-Finmarken samt til Beeren-Eiland og Spitsbergen, i Aarene 1827 og 1828*. Johan Krohn, Christiania: 218–223.
- Kjeldstadli, Knut 1999. *Fortida er ikke hva den en gang var, en innføring i historiefaget*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Kjellstrup, Iselin 2008. *Dølgsmålssaker i Nord-Norge 1710–1797: Evig skam eller bøddelens øks? I lys av rettssystemets utvikling og humanisering*. Master i historie. Universitet i Tromsø.
- Krogh, Tyge 2000. *Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel*. Samleren, København.
- Løwert, Anette 1992. *Kvindens himmel & helvede. Om børnbegrænsning gennem tiderne*. Thaining & Appel.

- Moseng, Ole Georg., Erik Opsahl, Gunnar I. Pettersen & Erling Sandmo 2003. *Norsk historie 1537–1815*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Myrvoll, Marit 2008. "Forestillinger og praksiser knyttet til døden" i Evjen, Bjørg & Lars Ivar Hansen (red) *Nordlands kulturelle mangfold. Etniske relasjoner i historisk perspektiv*. Pax Forlag A/S, Oslo: 273–307.
- Nakken, Alfhild 2000. *Sentraladministrasjonen i København og sentralorganer i Norge 1660–1814*.
- Nicolaissen, O. 1887. "Utboren paa Skaalvold" *Sagn og eventyr fra Nordland*. 2 samling. B.T. Mallings boghandels forlag: 37–45.
- Nilsen, Ulf 2002. *Lov og rett. Sosial kontroll eller lokal styring?* Tingbokprosjektet, Oslo.
- Næss, Hans Eyvind 1982. *Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600-tallet. En retts- og sosialhistorisk undersøkelse*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Næss, Hans Eyvind 1994. "Vold" i Sogner, S (red) *Normer og sosial kontroll i Norden ca 1550–1850. Domstolene i samspill med lokalsamfunnet*: 62–80.
- Pedersen, Bjørn Tore 2000a. "Spøkelse forårsaket i halshugging" i *Nordlands Framtid* 28. september: 32–33.
- Pedersen, Bjørn Tore 2000b. "Vil lage teater om Skålvoldtrollet" i *Nordlands Framtid* 28. september: 33.
- Robbins, Rossel Hope 1959. "Norway, Whichcraft in" i *The encyclopedia of whichcraft and demonology*. Crown publishers inc, New York: 361–363.
- Sandbakk, Olav 1988. "Gjenferdet på Skålvoll" i *Årbok for Steigen*. Utgitt av Steigen historielag: 68–73.
- Sandmo, Erling 2002. *Voldssamfunnets undergang. Om disiplineringen av Norge på 1600-tallet*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Sandvik, Kjell 1982. "Da Satan vitnet i Steigen eller om hvordan tjenestejenta Nille ble drept i en spøkelsesprosess." *Nordnorsk magasin* 6: 6–9.
- Selberg, Torunn 1990. "Utburden er synda si løn" i *Nytt om kvinneforskning* 3: 23–30.
- Semningsen, Ingrid, Nina Karin Monsen, Stephan Tschudi-Madsen og Yngvar Ustvedt (red) 1979. *Norges kulturhistorie*, bind 2. Aschehoug & co: 297–298.
- Skjelstad, Petter 1977. "Skålvoldtrollet" *Årbok for Steigen*: 75–82.
- Solum, Marthe 2008. *Kjervikmordet – i historiske kilder, litterære fremstillinger og folkelig tradisjon*. Master i historie, Universitetet i Tromsø.
- Stoa, Nils Johan 2000. "Et spøkelse til besvær". I *Hine hårde dager. Gamle norske kriminalhistorier*. Cappelen, Oslo: 146–150.
- Stokkeland, Anette 2002. *Barn og unges oppvekstforhold på 1600-tallet, en studie med utgangspunkt i tingbøkene fra Jæren og Dalane 1613–1615*. Tingbokprosjektet, Oslo.
- Strandskog, Børge 2008. "-Nille var ingen heks!" i *lokalavisa NordSalten*, 1. august: 5.
- Sunde, Jørn Øyrehagen 2005. *Speculum legale: rettspegelen: ein introduksjon til den norske rettskulturen si historie i eit europeisk perspektiv*. Fagbokforlaget, Bergen.
- Tamm, D. & Jens Christian Vesterskov Johansen 1994. "Rettsystemene i Norden" i Sølvi Sogner (red) *Normer og sosial kontroll i Norden ca 1550–1850*. Oslo: 32–44.
- Terjesen, Harriet Marie 1994. *Blodskam og leiermål i forbudne ledd. En studie med utgangspunkt i kilder fra Rogaland i tidsperioden 1602–1659/61*. Tingbokprosjektet, Oslo.
- Telste, Kari 1994. "Fødsel i dølgsmål – uhell eller siste utvei?", *Mellom lov og liv. Kontroll av seksualitet i Ringerike og Hallingdal 1652–1710*. Tingbokprosjektet, Oslo: 198–220.
- Tjelmeland, Halvard 1995. *Med posten inn i ei moderne tid. Nordnorsk posthistorie 1665–1850*. Postmuseet.

- Weidling, Tor 2000. *Eneveldets menn i Norge. Sivile sentralorganer og embetsmenn 1660–1814*. Riksarkivaren skriftserie 7.
- Willumsen, Liv Helene 2008. *Seventeenth-Century Witchcraft Trials in Scotland and Northern Norway*. Ph.D avhandling fra Universitetet i Edinburgh.
- Østebø, Synnøve 2005. "...tiltalt for Barnefødsel i Dølgemaal..." *En sosial- og rettshistorisk undersøkelse av kvinner tiltalt for barnefødsel i dølgsmål i Stavanger amt, 1610–1880*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen.
- Øverland, Ole Andreas. 1891. "Fra Mødet i Kalmar (1397) til Freden i Kjøbenhavn (1660)", bind 4 i *Illustreret Norges Historie*: 666–674.
- Øverland, Ole Andreas. 1892. "Fra Syvaarskrigens Ende (1570) Til Fredrik III's Thronbestigelse (1648)", bind 6 i *Illustreret Norges Historie*: 156–164.
- Øverland, Ole Andreas 1897a. "Utborden og Barnemodersken i Stegen". *Af Sagnet og Historien*. "Folkebladets" Forlag, Kristiania: 13–36.
- Øverland, Ole Andreas 1897b. "Spøgelset paa Erstad i Hammers Prestegjeld". *Af Sagnet og Historien*. "Folkebladets" Forlag, Kristiania: 36–43.

Webografi (alle er sist sjekket 5. mai 2011):

- Bratberg, Terje. "Ole Andreas Øverland - utdypning". *Store norske leksikon*.
http://www.snl.no/nbl/biografi/Ole_Andreas_%C3%98verland/utdypning
- Bryhni, Inge. "Amund Helland – utdypning – 2". *Store norske leksikon*.
http://www.snl.no/nbl/biografi/Amund_Helland/utdypning_%E2%80%93_2
- Bryhni, Inge. "Baltazar Keilhau". *Store norske leksikon*.
http://www.snl.no/nbl/biografi/Balthazar_Keilhau/utdypning
- Budalen, Andreas 2011. *Solberg åpnet fylkesleksikonet*
<http://www.nrk.no/nyheter/distrikt/nordland/1.7452162>
- "Bøker i det tidlig moderne Norge". *Universitetet i Bergen*.
http://www.uib.no/info/dr_grad/2007/Dahl_Gina.html
- "favn - eldre lengdemål". *Store norske leksikon*.
http://www.snl.no/favn/eldre_lengdem%C3%A5l
- "Fredrik Bætzmann". *Store norske leksikon*. http://www.snl.no/Frederik_B%C3%A6tzmann
- "Gina Dahl". *Universitetet i Bergen*. <http://www.uib.no/personer/Gina.Dahl>
- Grytøyr, Gunnar 2008. "Historisk helg i Steigen" i *Lokalavisa Nord-Salten*. <http://www.nord-salten.no/no/nyheter/kultur/historisk-helg-i-steigen.2623>
- "Halshogging". *Norsk historisk leksikon*. <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Halshugging>
- Lauvstad, Hanne 2009. "Petter Dass". *Store norske leksikon*. http://www.snl.no/Petter_Dass
- Jacobsen, Billy 2010. "Nille Jensdatter". *NRK Nordlands fylkesleksikon*.
http://nrk.no/nordland/fylkesleksikon/index.php/Nille_Jensdatter
- "justismord". *Bokmålsordboka*.
<http://www.dokpro.uio.no/perl/ordboksoek/ordbok.cgi?OPP=justismord&bokmaal=S%F8k+i+Bokm%E5lsordboka&ordbok=bokmaal&alfabet=n&renset=j>
- "Kjell Sandvik". *Store norske leksikon*. http://snl.no/Kjell_Sandvik
- Kunnskapsdepartementet & kulturdepartementet. *Den kulturelle skolesekken*.
<http://www.denkulturelleskolesekken.no/>
- "Leksikon: Favn". *Norsk historisk leksikon*.
<http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Favn>
- "Leksikon: Forordning". *Norsk historisk leksikon*.
<http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Forordning>

- ”Leksikon: Reskript”. *Norsk historisk leksikon*.
<http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Reskript>
- ”Leksikon: Saketing”. *Norsk historisk leksikon*.
<http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Saketing>
- ”Leksikon: Stattholder”. *Norsk historisk leksikon*.
<http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Stattholder>
- Manntall 1663–66 for Helgeland og Salten prosti*. <http://digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=bd28MT60&spraak=n&metanr=1286>
- NRK 2001. ”Petter Dass' liv og forfatterskap”.
<http://www.nrk.no/nyheter/kultur/forfattere/1128714.html>
- ”Pupper, humørsvingninger og mensen” i *Norsk helseinformatikk*. <http://nhi.no/foreldre-og-barn/ungdom/livsstil/jenter-og-pubertet-22629.html>
- Rian, Øystein 2009. *Ulrik Fredrik Gyldenløve - utdypning (NBL-artikkel)*.
http://snl.no/.nbl_biografi/Ulrik_Frederik_Gyldenl%C3%B8ve/utdypning
- Sandvig, Kjell. ”konjunktivitt (SML-artikkel)”, *Store Norske Leksikon*.
http://www.snl.no/.sml_artikkel/konjunktivitt
- Skjelstad Kunst- og Kulturgård ved Steigen booking.
http://www.steigenbooking.com/no/kunst_kultur_og_historie/skjelstad_kunst_og_kulturgard/
- Skjelstad Kunst- og Kulturgård. <http://skkg.no/>
- ”Stattholder”. *Norsk historisk leksikon*. <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Visestattholder>
- Steigen sagaspill*. <http://www.sagaspill.no/>
- Steigen Sagaspill 2009*. <http://www.steigenbooking.com/no/aktiviteter/dagstur-til-steigen/Tingbokprosjektet>. <http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/prosjekter/tingbok/index.html>
- ”vårjevndøgn”. *Store norske leksikon*. <http://www.snl.no/v%C3%A5rjevnd%C3%B8gn>